PETRVS CIACCONIVS
TOLETANVS

DE TRICLINIO.

ſiue,

DE MODO CONVIVANDI APVD PRISCOS ROMANOS, &
DE CONVIVIORVM APPARATV.

Accedit
FVLVI VRSINI APPENDIX.

In his Scriptores veteres quamplurimi explicantur & emendantur.

IN OFFICINA SANCTANDREANA
CIↃ IↃ XC.

FVLVIVS VRSINVS LECTORI.

Scriptorum nomina & loci qui a Petro Ciacconio in commentario de Triclinio, & in nostra ad eum Appendice vel citantur, vel aliquo modo emendantur, vt in extrema parte huius libri notarentur, curauimus. Multa enim Scriptorũ testimonia in eo aliter a nobis relata sunt quam in vulgatis editionibus habentur: partim ex collatione manuscriptorum codicum restituta, partim ex coniectura, quæ tamen auctoritate aliqua nitatur, emendata. Atque hæc quidem suis etiam locis obiter indicantur. Triclinij autem Patauini exemplum tale plane edidimus, quale in exemplari suo Ciacconius reliquit. Ipsum certe archetypum nobis videre non licuit: ad quod curiosis harum rerum lectoribus, si quid in nostro desideretur, prouocatio erit. Fuerat autẽ consilium, explicata vetere discumbendi ratione ipsam Triclinij positionem, non illam quidem ex vno aut altero marmore petitam, sed ex plurib. tum marmoribus, tum Scriptorum locis concinnatam, in extremis paginis libri repræsentare: cum vero ex ijsque abũde super ea rescripsimus, intelligi satis posit, quis fuerit apud veteres Ro-

manos accumbendi modus, itemque conuiuiarum apud eosdem apparatus: eo, quod superuacaneum est, supersedebimus. Lectos quidem ipsos, qui vulgo a Scriptoribus discubitorij dicuntur, ex multis sane, qui in Sepulchralibus cenis ex marmore reperiuntur, paucos dedimus: quod ex priuatorum ædibus Romæ, in quibus habentur, nullo negotio peti ab vno quoque possint. Nobis vnum ex ijs aut alterum, ad stabiliendas nostras de modo accumbendi opiniones, protulisse satis superque fuerit.

PETRI CIACCONII TOLETANI
DE TRICLINIO
Siue de modo conuiuandi apud priscos Romanos

Et de conuiuiorum apparatu.

LOCVS, in quo Romani olim cibum sumebant, *cenaculum* vocabatur. Varro lib. IV. de lingua latina, de priscis Romanis: *Vbi cubabant* inquit, *cubiculum: vbi cenabant, cenaculum vocitabant.* Dicebatur & *cenatio.* Seneca Epist. XCI. lib. XIV. *Non enim tecta cenationi epulum receptura parabantur.* & paulo post. *Vtrum tandem sapientiorem putas, qui versatilia cenationum laquearia ita coagmentat; vt subinde alia facies atque alia succedat, & toties tecta, quoties fercula mutentur: an eum, qui & alijs & sibi hoc monstrat, quam nihil nobis natura durum, ac difficile imperauerit?* Suetonius de domo aurea Neronis: *Cenationes laqueatæ tabulis eburneis versatilibus, vt flores fistulatim, & vnguẽta desuper spargerẽtur. Præcipua cenationum rotunda, quæ perpetuo diebus ac noctibus vice mundi circumageretur.* Demum vocabulo a Gręcis mutuato *Tricliniũ* appellabatur. Cicero ad Attic. lib. XIII. epist. L. *Cum secundis Saturnalibus ad Philippum vesperi venisset, villa ita completa militibus est, vt vix triclinium, vbi cenaturus ipse Cæsar esset, vacaret.* & Vitruuius lib. VI. cap. V. *Tricliniorum,* inquit, *quanta latitudo fuerit, bis tanta longitudo fieri debet.* & eod. lib. cap. X. Suetonius etiam in Tiberio: *Ac Miseni cinis e fauilla & carbonibus*

ad calefaciendum triclinium illatus. Quo magis mirandum est, Seruium eruditissimum grammaticum negare, *triclinium* cenationem ipsam significare: sic enim scribit ad illud Aen. *1. Aurea composuit sponda. Antiqui stibadia non habebant, sed stratis tribus lectis epulabantur: unde triclinium sterni dicitur. sic & Cicero: Sterni triclinia, & in foro sterni iubebat. unde apparet, errare eos, qui tricliniũ dicunt ipsam basilicam, vel cenationem.* hæc ille. Apud Græcos veto οἶκος dicebatur, & a numero lectorum, qui in eo sterni possent, οἶκος τρίκλινος, πεντάκλινος, ἑπτάκλινος δεκάκλινος ἑκατοντάκλινος &c. appellabatur, Polluce teste. In his cenaculis, siue cenationibus, siue tricliniis Romani veteres sedentes cenare soliti erant. Seruius Aen. 1. ad illud: *Regifico luxu: Romani,* inquit, *& duobus tantum cibis utebantur, & in atriis edebant sedentes:* Vnde Iuuenalis,

-- quis fercula septem
Secreto cenauit auus. Et Virgilius,
Perpetuis soliti patres considere mensis.

Idem Seruius Aen. VIII. *Perpetuis,* inquit, *mensis, id est, longis, ad ordinem exæquatis sedentium: maiores enim nostri sedentes epulabantur. quem morem habuerunt a Laconibus, & Cretensibus, ut Varro docet in libris de gente Pop. Rom. in quibus dicit quid a quaque traxerint gente per imitationem.* Plutarchus vero in Catone refert, eum post rem in Pharsalia infeliciter gestam numquã accubantem, sed sedentem cibũ sumpsisse luctus causa. eius verba sunt: ἐδείπνει δὲ καθήμενος ἀφ' ἧς ἡμέρας τὴν κατὰ Φάρσαλον

λον ἔγνω ἧτταν κἀξ αὐτοῦ τῶν λοιπῶν προσέθηκε πένθει τὸ μὴ κατακλιθῆναι πλὴν καθεύδων. Isidorus lib. Etymol. xx. cap. xi. *Sedes*, inquit, *dictæ, quoniam apud veteres Romanos non erat vsus accumbendi, unde & considere dicebantur. Postea, vt Varro ait in libro de vita Pop. Rom. viri discumbere cœperunt, mulieres sedere: quia turpis visus est in muliere accubitus.* Confirmat hoc Isidori dictum Valerius Maximus lib II. cap. I. his verbis: *Apud antiquos feminæ cum viris cubantibus sedentes cenitabant, quæ consuetudo ex hominum conuictu ad diuina penetrauit: nam Iouis epulo ipse in lectulum: Iuno & Minerua in sellas ad cenam inuitantur. quod genus seueritatis ætas nostra diligentius in Capitolio, quam in suis domibus seruat: videlicet, quia magis ad rem pertinet, dearum, quam mulierum, disciplina contineri.* Pueri etiam nobiles sedentes, non accubantes, quod delitiosum habebatur, cenabant. Cornelius Tacitus lib. XIII. de Neronis tempore loquens: *Mos habebatur*, inquit, *principum liberos cum ceteris idem ætatis nobilibus sedentes vesci in conspectu propinquorum, propria & parciore mensa* & Suetonius in Claudio: *Adhibebat omni cena & liberos suos cum pueris, puellisque nobilibus, qui more veteri ad fulcra lectorum sedentes vescerentur.* Verum ipsius etiam Varronis tempore feminas accubantes cenare solitas, Cicero est testis, in cuius conuiuio Cytheris accubuit, vt ipse refert Epist. ad Pætum lib. IX. & Ouidius lib. I. Elegia IV. cum scribit:

Cum premet ille torum, vultu comes ipsa modesto
Ibis, vt accumbas.

Suetonius de Imp. Caio Caligula: *Cum omnibus*

sororibus suis stupri consuetudinem fecit, plerõque conuiuio singulas infra se vicissim collocabat, vxore supra cubante. id quod in multis marmoribus expressum Romæ passim videmus. Postquam igitur non iam sedentes, sed accubantes omnes cenabant, lectos non dissimiles illis, in quibus dormiebãt, facere cœperunt, quos *tricliniorum*, siue *tricliniares*, aut etiam *discubitorios* appellabant, ad differentiam videlicet *cubicularium*, quorum meminit Cicero lib. II. de Diuinatione, cum scribit: *Quidam somniauit, ouum pendere e fascia lecti sui cubicularis &c.* Namque tam *tricliniares*, quam *cubiculares* lectos inde principio dictos, ait Varro, quod ex lectis, herbis, aut stramentis fierent ante vsum tomenti: quamquam aliorum opinionem non improbet, qui eam vocem a Græcis ductam volunt, qui λέκτρον dicunt. Hi *tricliniorum lecti* (sic enim eos appellat Cicero lib. IV. in Verrem, cum scribit: *Iam non quæro vnde tantam Melitensem vestem habueris, vnde quinquaginta tricliniorum lectos*) magna ex parte e ligno precioso erant adfabre facti, aut testudinum sectis laminis, ebore, argento, atque etiam auro vestiti, aut etiam solidi. Plinius lib. sexto decimo cap. XLIII. *Quæ in laminas secantur, quorumque operimento vestiatur alia materies, præcipua sunt, cedrus terebinthus, aceris genera, buxum &c. Excogitatæ sunt & ligni bractea. nec satis. cœperunt animalium cornua & dentes secari, lignumque ebore distingui, mox operiri. Placuit deinde materiem & in mari quæri. Testudo in hac secta. Nuperq; portentosis ingenijs principatu Neronis in-*

ronis inuentum, vt pigmentis perderet se, plurisque veniret imitata lignum. Sic lectis pretia quæruntur, sic terebinthum vinci iuuat, sic cedrum pretiosius fieri, sic acer despici. Modo luxuria vero fuerat contenta ligno, iam lignum etiam e testudine facit. Idem lib. IX. cap. XI. *Testudinum putamina secare in laminas, lectosq; & repositoria ijs vestiri Carbilius Pollio instituit.* Refert vero Macrobius lib. III. cap. XIII. ex indice cenæ Metelli Pontificis Maximi, quo die Lentulus Flamen Martialis inauguratus est, triclinia lectis eburneis strata fuisse. Plinius item lib. XXXIII. cap. XI. *Lectos vero mulierum*, inquit, *iampridem totos operiri argento, & triclinia quædam, quibus argentum addidisse primus traditur Carbilius Pollio eques Rom. non vt operiret, aut Deliaca specie faceret, sed Punicana. Dein & aureos fecit, nec multo post argentei Deliacos imitati sunt.* Eos ex argẽto solidos Heliogabalum Imper. habuisse refert Lampridius: *Hunc* inquit, *solido argento habuisse lectos & tricliniares & cubiculares.* Sed multo ante eos aureos iam in vsu fuisse, refert Plinius lib. XXXVII. cap. II. cum scribit Gn. Pompeium in tertio triumpho, quem de Piratis Asia & Ponto duxit, lectos tricliniares tres ex auro transtulisse. Hinc Virgilius Aen. VI.

—— *Lucent*, inquit, *genialibus altis*
Aurea fulcra toris.

Pedes quibus lecti fulcirentur, & fulcra ex ligno ære, aut etiam argento erant. Terentius in Adelphis:

Lectulos in sole ilignis pedibus faciendos dedit, vbi potetis vos. Plinius lib. XXXIV. cap. X *Antiquissima*

æris gloria Deliaco fuit, mercatus in Delo concelebrante toto orbe, & ideo cura officinis tricliniorum pedibus, fulcrisque ibi prima nobilitas æris. & eodem lib. cap. III. *Triclinia ærata abacosque & monopodia Cn. Manlium Asia deuicta primum inuexisse triumpho suo, quem duxit anno Vrbis* DLXVII. *L. Piso auctor est. Antias quidem L. Crassum heredem L. Crassi oratoris multa etiã triclinia ærata vendidisse.* Cicero etiã Verri. IV. & Liuius lib. XXIX. *æratos lectos* dixere. Sed fulcris quosdam lectos caruisse ostendit Varro lib. VII. de lingua latina his verbis: *Quod si esset analogia sequenda in supellectile, omnes lectos haberemus ad vnam formã & aut cum fulcro, aut sine eo.* Pedes vero lectorum partim rotundos, & tornatos, partim alia atque alia forma effictos in marmoribus Romæ videmus. Hi discubitorij lecti interdum vnum tantũ cubantem capere poterant, tribusque ex partibus pluteis muniebantur, vt in plerisque domibus paulo lautioribus nunc Romæ sunt, & in antiquis marmoribus sculpti cernuntur, *Scimpodia*, greco nomine dicti. Hesychius: σκιμπόδιον, inquit, ὁ τελὲς κλινίδιον, μονοκοίτιον Gellius lib. XIX. cap. X. *Offendimus eum cubantem in scimpodio Graciensi:* interdum duobus accubantibus locum præbebant, cuiusmodi non pauci ex illa antiquitate Romæ visuntur, in quibus vir & vxor accumbentes cenant Fiebant vero varia forma, sed plurimum quadrati, longi paulo amplius quã statura sit hominis, lati vt quattuor aut quinque in eis cõmode cubare possent, vt paulo inferius ostẽdam. Licet autem varia forma essent, in eodem tamen triclinio pares omnes erant & materia

materia & altitudine, & figura. Varro lib. VIII. de lingua latina: *Nemo*, inquit, *facit triclinij lectos, nisi pares & materia, & altitudine, & figura.* & rursus eodem lib. *Nam vt qui triclinium construxerunt, siquidem lectum de tribus vnum imparem posuerunt, aut de paribus nimium aut parum produxerunt vnum, corrigimus ad consuetudinem communem, & ad aliorum tricliniorum analogias. sic &c.* Ceterum posteaquã mensæ citreæ, quæ rotundæ erant in maximo pretio apud omnes esse cœperunt, pro tribus lectis *stibadium* faciebant, quod a similitudine sigmæ litteræ Græcæ, quæ hac forma scribebatur C, sigma appellarunt. Martialis lib. XIV. *de stibadio*:

Accipe lunata scriptum testudine sigma.
Octo capit. veniat quisquis amicus erit. Et lib. X.
Septem sigma capit, sex sumus, adde Lupum.

Lampridius etiam, *de Croco*, inquit, *sigma strauit, cum summos viros inuitasset ad prandium.* Dixi hos lectos stibadia etiam vocari, quibus antiquos Romanos caruisse Seruius scribit, vt supra retuli. Plinius minor lib. V. Epist. *In capite*, inquit, *stibadium candido marmore vite protegitur, e stibadio aqua velut expressa cubantium pondere siphunculis effluit, cauato lapide suscipitur.* Hæc stibadia a numero hominum, quos capiebant nomina sortiebãtur, vt hexaclina si sex, heptaclina si septem caperent, dicerentur. Martialis lib. IX. in Mamurram:

Et testudineum mensus quater hexaclinon,
Ingemuit citro non satis esse suo.

Sigma, siue *stibadium* depictum vidimus in antiquissimo Virgilij codice Vaticano, & expressũ

in marmore quod est ad S. Chrysogonem Romæ. Porro lecti altiores magnorum hominum erant, illustriorumque personarum. Virgil. Aen. II.

Inde toro pater Æneas sic orsus ab alto. Et lib. VI.

——— *Lucent genialibus altis*

Aurea fulcra toris.

Itaque ad eos gradibus ascendebant. Varro lib. IV. de lingua Lat. *Qua simplici scansione scandebant in lectum non altum, scabellum: in altiorem, scamnum: duplicata scansio gradus dicitur.* & lib. VII. *Quod si esset sequenda analogia in supellectile, omnes lectos haberemus domi ad vnam formam: & aut cum fulcro, aut sine eo: nec tantum ad tricliniarem gradus, non item ad cubicularem.* Cōtra vero humiles lecti minus honesti erant. vnde Valerius Maximus lib. VII. cap. V. ex Cicerone in Orat. pro Muræna huiusmodi historiam refert: *Q. Ælius Tubero a Q. Fabio Maximo epulum populo nomine Africani patrui sui dante, rogatus vt triclinium sterneret, lectulos Punicanos pellibus hœdinis strauit. & pro argenteis vasis Samia exposuit.* & paulo post: *quare illum integerrimum alioqui virum L. Pauli nepotem, & P. Africani sororis filium Pretura, quam petebat, deiecit. Punicanos* vero *lectos,* humiles fuisse scribit Isidorus lib. XX. cap. XI. *Punicani,* inquit, *lecti parui, & humiles, primum a Carthagine aduecti, & inde nominati.* Addit Seneca, & ligneos fuisse. namque hanc ipsam Tuberonis frugalitatem commendans, sic scribit Epist. XCVI. lib. XV. *Tuberonis ligneos lectulos cum in publicū sternerentur, hœdinasque pro stragulis pelles, & ante ipsius Iouis cellam propositа conuiuis vasa fictilia &c.* Hi

triclinia-

tricliniares lecti culcitis herba, pluma, aut tomento ad similitudinem cubicularium, farctis sternebantur. Varro lib. IV. de ling. lat. Iuuenalis Satyr. v.

Tertia ne vacuo cessaret culcita lecto,
Vna simus ait.

Culcitæ vero, quoniam initio ex tortis herbis fiebant, *tori* sunt appellatæ. Varro lib. I. de vita Po. Rom. *quod frontem*, inquit, *lectica sternebant ex herba torta, appellatum torum: hoc, quod inijcitur etiam nunc toral dicitur.* Idem scribit aliquoties Seruius. Hinc Virgilius Aen. v.

Vt viridante toro consederat herba.

Dicebantur & *puluinaria*, siue *puluini*. Ouid. lib. 2. de Ponto, Eleg. II.

Incolumis coniux sua puluinaria seruat.

Et Apuleius lib. x. *Quattuor Eunuchi puluinis compluribus ventose tumentibus, pluma delicata, terrestrem nobis cubitum perstruũt. Culcitis*, siue *toris*, aut *puluinis* apud priscos Romanos *hœdinæ pelles* iniiciebãtur, iisq. semper pro *stragulis* vsum Catonem Maiorem refert Valerius Maximus lib. IV. cap. III. Atque ex ea antiquitate Aelius Tubero Stoicus Philosophus, & priscis moribus viuens, pelles hœdinas pro stragulis in epulo publico, vt diximus, repetebat. Has postea stragulę vestes excepere, quæ, quod *toris* iniicerentur, *toralia* dicebantur; vt ex Varrone iam retuli. Idem lib. IV. de ling. lat. *Toral*, inquit, *quod ante torum.* & Nonius Marcellus: *Toral, & toralium stragulum est.* Horatius lib. XII. Epistolar. epist. v.

———*Ne turpe toral, ne sordida mappa*

Corruget nareis.

Et lib. Sermonum II. Sat. IV.

Et tyrias dare circum illota toralia vestes.

Appellabãtur & vocabulo Græco, *peristromata*, Varro lib. IV. de lingua latina: *Græca sunt peristromata, & peripetasmata: sic aliud aliquid, item conuiuij causa.* Cicero Philip. II: *Conchyliatis Cn. Pompeij peristromatis seruorum in cellis lectos stratos videres.* Athenæus lib. V. ταύταις δὲ ταῖς κλίναις ἀμφίταπι ἁλουργεῖς ὑπέστρωντο τῆς πρώτης ἐρέας, καὶ περιστρώματα ποικίλα διαπρεπῆ ταῖς τέχναις ἐπῆν. Erant ea purpurea, maiorique ex parte textili opere, siue acu picta. Martialis:

Babylonica picta superbe texta,
Semiramia, quæ variantur acu. Et apud Plautum:
Ita vestra ego latera loris faciam, vt valide varia fient,
Ut ne peristromata quidem æque picta sint Cãpanica,
Neque Alexandrina belluata, consutaque tapetia.

Virgilius Aen. I.

Iam pater Æneas, & iam Troiana iuuentus
Conueniunt, stratoque super discumbitur ostro. Et,
— frequentes
Conuenere toris iussi discumbere pictis.

Cicero Verrin. IV. *Per triennium iste Lamia nobilis mulier plena domo telarum stragulam vestem confecit, nihil nisi conchylio tinctum.* Et Tusculana V. *Collocari,* inquit, *iussit hominem in aureo lecto strato pulcherrime textili stragulo, magnificis operibus picto.* Virgilius Aeneid. I.

At domus interior regali splendida luxu
Instruitur, medijsque parant conuiuia tectis,
Arte laboratæ vestes, ostroque superbo.

Varro Cato, vel de liberis educandis: *Etenim nulla, quae non didicit pingere, potest bene iudicare quid sit bene pictum a plumario, aut textore in puluinaribus plagis.* His stragulis iniiciebantur *puluini tricliniares* dicti. Itali *Cossinos* vocant. Varro lib. VIII. de ling. lat. *Quis facit mappas tricliniares non similes inter se? quis puluinos?* Hos a plumis ita appellatos tradit Varro lib. IV. de lingua latina, his verbis: *Posteaquam trāsierunt ad culcitas, quod in eas acus, aut tomētum, aliudue quid sternebant, ab inculcando culcita dicta, ac quidquid insternebant, a sternendo stragulum appellabant. Puluinum vel a plumis, vel a pollulis declinarunt.* In marmoribus vero Romanis plurimis accubantes puluinis cubito innixos videmus. Martialis lib. III.

Cubitis trudit hinc & inde conuiuas
Effultus ostro, sericisque puluinis.

Athenaeus lib. IV. ὥστε τῶν ξένων ἐνίους τῶν παραληφθέντων ὀκνεῖν τὸν ἀγκῶνα ἐπὶ τὰ προσκεφάλαια ἐρείδειν. Lectis opere & materia pretiosis, superbisque & magnificis vestibus instratis, pares adhibebātur *mensae*, aut multo etiam pretiosiores; ex citro enim arbore magna ex parte cōstabant, quae quanto in pretio haberetur, vnus Plinij locus facile ostendet. is enim lib. XIII. cap. XV. de mensis citreis ita scribit: *Atlas mons peculiari proditur silua, de qua diximus. Confines ei Mauri, quibus plurima arbor cedri, & mensarum insania, quas foeminae viris contra margaritas regerunt. Extat hodie M. Ciceronis in illa paupertate, & quod magis mirum est, illo aeuo empta HS. X. Memoratur & Galli Asinij HS. XI. venundatae sunt & duae a Iuba Rege pen-*

dentes, quarum alteri pretium fuit HS. XV. *alteri paulo minus. Interijt nuper incendio a Cethegis descendens* HS.XIIII.*permutata latifundij taxatione, si quis prædia tanti mercari malit. Magnitudo amplissima adhuc fuit vnius commissæ ex orbibus dimidiatis duobus a Rege Mauritaniæ Ptolemæo, quattuor pedum & semipedis crassitudine quadrantali, maiusque miraculum in ea est artis, quam potuisset esse natura. Solida item a Nomio Ti. Cæsaris liberto cognomen trahentis, tribus sicilicis infra quattuor pedes, totidemque infra semipedem crassitudinis. Qua in re non omittendum videtur Tiberio Principi mensam quattuor pedes sexante sicilico excedentem sescuncialis operimento lamina vestitam fuisse, cum tã opima Nomio liberto eius esset: huius materia erat tuber, hoc est radicis vitium.* hæc Plinius. cuius locum quantum ad notas nummorum attinet, vt in vulgatis libris legitur, retuli; reliqua vt ex manuscriptis codicibus, & ex coniectura mihi corrigenda visa sunt, posui. Ceterum in notarũ explicatione toto cælo mihi videtur errasse Budæus, vir alioqui doctissimus. Is enim lib. III. de asse, HS. X. & HS. XV. sestertia decem, & sestertia quindecim, hoc est, CCL. & CCCLXXV. aureos coronatos interpretatur, cum hac summa non solum *latifundium*, quod Plin. ait; sed neque prædiolum, aut, vt appellat Horatius, *Angulus*, illis temporibus emi posset; atq; eo magis miror Budæum, quod videam, eum legisse Tertullianum, qui lib. de Pallio hunc locum a Plinio, vt pleraque alia in eo libro mutuatus, sic scribit: *Adigo cauterem ambitioni, qua M. Tullius quingentis millibus nummum orbem citri emit, qua bis*

tantum

ctũ Asinius Gallus pro mensa eiusdẽ Mauritaniæ numerat. En quantis facultatibus æstimauere ligneas maculas? Igitur Asinius Gallus citream mensam HS. X. hoc est decies sestertium mercatus est, non decẽ sestertiis, vt Budæus censet. De Ciceronis vero mensa, vt Plinio cum Tertulliano conueniat, legerem, *empta HS. D.* hoc est sestertiis quingentis siue quingentis millibus nummum. Animaduerti enim aliquoties in veteribus libris, D, pro, X, poni, quia, D, prima littera esset numeri decem, qui, x, notatur. Ciceronis ergo citrea mensa æstimari debuit XII·MD. aureis coronatis, Asinij vero XXV. M. neque hoc mirabitur, qui legerit apud Martialem libr. XIV. in lemmate, MENSA CITREA:

Accipe felicis Atlantica munera siluae:
Aurea qui dederit dona, minora dabit.

Et Senecã, qui li. XII. de Benef. cap. X. *Video*, inquit, *istic mẽsas, & æstimatũ lignũ Senatorio cẽsu, eo pretiosius, quo illud in plures nodos, arboris infelicitas torsit.* (Porro Senatoris cẽsũ duodecies cẽtena millia nũmũ fuisse, hoc est, aureorũ scutatorũ XXX. M. ex Suetonio in Augusto omnib. notũ est: *Senatoriũ*, inquit, *censum Augustus ampliauit, ac pro octingentorũ milliũ summa duo decies sestertium taxauit, suppletuitque non habentibus.*) Magis vero mirabitur, Senecam ipsum Stoicum philosophũ ob vitæ integritatem inter omnes ad instituendum Neronem principem electum. qui initio libri de tranquillitate vitæ scripserat, nisi forte hæc verba Sereni sunt Senecam consultantis, non ipsius Senecæ: *Tenet me summus amor parsimoniæ. Placet minister incultus, & rudis vernula, argentum graue rusti-*

ci patris sine ullo nomine artificis, & mensa non varietate macularum conspicua, nec per multas elegantium dominorum successiones ciuitati nota. sed in vsum posita, quæ nullius conuiuæ oculos, nec voluptate moretur, nec accendat inuidia. Qui hoc, inquã, scripserat, quingentas tamen ipsum mensas citreas habuisse pedibus eburneis, & inter se pares; in quibus ipse cenabat, auctor est Dio Cassius, his verbis in Nerone: πεντακοσίους τρίποδας κεδρίνου ξύλου ἐλεφαντόποδας ἴσους καὶ ὁμοίους εἶχεν, καὶ ἐπ' αὐτῶν ἑστιᾶτο. His mensis coronæ argenteæ, aureæ, interdum & gemmis distinctæ addebantur. Scæuola in l. qui vxori. ff. de auro & arg. leg cum dixisset: *Perueniamus ad gemmas inclusas argento, auroque*, subiungit: *Sed & in coronis mensarum gemmæ coronis cedũt, & hæ mensis.* Mensæ primum fiebãt quadratæ postea rotũdę in vsũ esse cœperunt, vnde poetæ illas *quadras*, has *orbes* vocant. Virgil. Aen. VII.

Et violare manu, malisque audacibus orbem
Fatalis crusti, patulis nec parcere quadris.

Festus: *Escaria mensæ quadrata vocantur; in quibus homines epulantur.* Varro lib. IV. de lin. lat. *Mensam escariam cibillam appellabant, ea erat quadrata. vt etiam nunc in castris a cibo cibilla dicta; postea rotunda facta.* Hæc Varro, apud quem in m. l. libris non *cibilla* legitur, sed *cilliba*. vt apud Festum etiam in vulgatis libris est: *Cilliba mensa rotunda.* Sequitur apud Varronem: *Et quod quæ a nobis media, a Græcis μέσα, mensa dici potest: nisi etiam quod ponebant pleraque in cibo mensa.* *Mensæ* etiam appellabantur epulę mensis appositę Pollux, τραπέζας δὲ ἐκά-

λοιω ϰ̀ τὰ σιτία τὰ ἐπ' αὐλῶν τιθέμενα. quo sensu Virgil. Æneid. 1. dixit:

Postquam prima quies epulis, mensaque remotæ.

Nam sequitur:

Dixit & in mensa laticum libauit honorem.

Non ergo mensæ ipsæ remotę fuerant, sed epulæ illis impositæ Hæ mensæ aut vno tantum pede fulciebantur, & *monopodia* erant, in deliciis quodam habita. Liuius lib. xxix. *Luxuriæ*, inquit, *peregrinæ origo ab exercitu Asiatico inuecta in Vrbem est, ij primum lectos æratos, vestem, stragulam pretiosam, plagulas, & alia textilia, & quæ tunc magnificæ supellectilis habebantur, monopodia & abacos Romam aduexerunt. Tunc psaltriæ, sambucistriæque & conuiualia ludionum oblectamenta addita epulis.* Meminit & Plinius lib. xxxiv. cap iii. Aut duobus pedibus nitebantur, *bipedes* dictæ. quales in marmoribus Romæ expressas videmus. Martialis lib. xii.

Ibat tripes grabatus, & bipes mensa.

Sed tripedes frequentius erant, vt ex iisdem marmorib. discimus, & ex quingentis illis, quas habuisse Senecam Dioni credimus, quamquam eas parsimoniæ signum fuisse ostendere videatur Horatius, cum scribit. 1. lib. Sermonum,

-- modo reges atque tetrarchas
Omnia magna loquens, modo sit mihi mẽsa tripes &
Concha salis puri, & toga quæ defendere frigus
Quamuis crassa, queat.

Hæ lineis mãtilib. sternebãtur. Virgilius Aen. 1.

Dant famuli manibus lymphas, Cereremq; canistris
Expediunt, tonsisque ferunt mantilia villis.

ad quem locum Seruius: *Constat*, inquit, *maiores*

mappas

mappas habuisse villosas, mantilia vero a manibus. Martialis li.xiv. in lemmate, *Gausapa villosa,* vel *mãtile*

Nobilius villosa tegant. tibi lintea citrum,
Orbibus in nostris circulus esse potest.

Varro lib.v. de lingua latina: *Mantelium, quasi manuterium, vbi manus terguntur.* Erant nihilominus & *mappæ*, quibus manus tergerentur, *tricliniares* appellatæ. Varro lib.viii. de lin.lat. *Quis facit mappas tricliniares nõ similes inter se?* Horatius li.i. Epist.

———ne sordida mappa
Corruget nares.

Plinius lib.xix. cap.i. cum de lino agit: *Inuentum,* inquit, *est iam quod ignibus non absumeretur. Viuum id vocant, ardentesque in focis conuiuiorum ex eo vidimus mappas sordibus exustis splendescentes igni magis quam possent aquis.* Has plerumque conuiuæ ipsi domo afferebant. Martialis lib.xii. de Hermogene fure mapparum maximo:

Attulerat mappam nemo, dum furta timentur,
Mantile e mensa surripit Hermogenes.

Et paulo post:

Ad cenam Hermogenes mappã nõ attulit vnquam
A cena semper retulit Hermogenes.

Atque hæc de mensis. Erant vero & *repositoria* siue *abaci* quibus argentum exponerent non vilioris materiæ, aut operis quam mensas, aut lectos diximus. Plinius lib. xxxiii. cap.xi. *Cornelius,* inquit, *Nepos tradit ante Syllæ victoriam, duo tantum triclinia Romæ fuisse argentea. Repositorijs argentum addi sua memoria cœptum Fenestella dicit, qui obijt nouissimo Tiberij Cæsaris principatu. Sed & testudinea tum in vsum venisse. Ante se autem paulo lignea, rotunda,*

solida,

solida, nec multo maiora, quam mensas fuisse. Se quidem puero quadrata & compacta, aut acere operta, aut citro cœpisse. Mox additum argentum in angulis lineasque per commissuras. hæc Plinius. Reponebantur in his dapes priusquam mẽsis inferrentur. Plinius eos lib. *Iam vero,* inquit, *& mensas repositorijs imponimus & ad sustinenda obsonia interradimus latera, & intercisit quam plurimum lima perdiderit.* Exponebantur etiam in his lances, & vasa omnis generis, argentea, atque aurea, pura, aut cælata, vel etiam gemmis distincta, murrhina, crystallina, gémea, necnon ærea, aut Corinthia, aut excellentium artificum cælo fabrefacta: de quibus singulis, eorũq; immensis pretiis ex Plinio & aliis pauca dicemus. Ac de argento quidem (sic enim appellabant argenteum mensarum apparatum: Vt apud Virgil. Aen. 1.

Ingens argentum mensis, cælataque in auro

Fortia facta patrum. quemadmodum & *auri* appellatione *aurea vasa* contineri scribit Scæuola in l. qui vxori ff. de auro & arg. leg. *Auro*, inquit, *legato vasa aurea continentur, & gemmis gemmea*) illud satis fuerit referre, quod Plinius scribit loco a me supra citato: *Africanus cum de Pœnis triumpharet IIII. M. CCCCLXX. M. pondo transtulit. Hoc argenti tota Carthago habuit, illa terrarum æmula, quod nunc in mensarum est apparatu.* Et numerum quidẽ apud Plinium vitiosum arbitror. sed illud omnem luxuriam excedere videtur, priuatos ciues Romanos tantum argenti ad mensę apparatum possedisse, quantum tota Carthago Romanę vrbis æmula, terrarum orbis auida, cum maxi-

me floreret, habuerit. Ac primum de lancibus hoc vno exemplo ex eodem Plinij loco petito contentus ero: *Paulo*, inquit, *ante Syllanum bellum lances e centenis libris argenti, quas tunc super quingentas numero Romæ fuisse constat, multosque ob eas proscriptos dolo concupiscentium. Nostra ætas fortior fuit Claudij principatu: seruus eius Drusillanus nomine Rotundus, dispensator Hispaniæ citerioris quingenariam lancem habuit, cui fabricandæ officina prius exædificata fuerat: & comites eius octo quinquaginta librarum. Quæso vt quam multi eas conserui eius inferrent, aut quibus cenantibus?* Eam lancem quingentarum librarum, non habita manupretii ratione, sed argenti tanti, quinque fere aureorum scutatorū millibus æstimare possis. Meminit eius & Tertullianus lib. de Pallio his verbis, cum de citreis mensis multa dixisset: *Drusillanus equidem seruus Claudij quingenariam promulsidem ædificat, suprascriptis fortassean mensis necessariam: cui si officina extructa est, debuit & triclinium.* hæc ille. Verum hanc insaniam in immensum augent vasorum manupretia a Plinio his verbis eodem loco relata: *Nec copia tantum argenti furuit vita* (sic enim fortasse legendum) *sed validius etiam manupretijs, idque iam pridem, vt ignoscamus nobis. Delphinos quinis millibus* HS. *in libras emptos C. Gracchus habuit. L. vero Crassus orator duos scyphos Mentoris artificis manu cælatos sestertijs centum. Constat eundem* VI. *millibus* HS. *in libras singulas vasa empta habuisse.* hucusq; Plinius. Gracchus igitur quatuordecim fere argenti libras manupretii nomine pro singulis libris argenti dedit. libra enim tunc CCCXXXVI. nummos sestertios

tios habuit. L. vero Crassus adhuc amplius decẽ & octo libras. nam Mentoris duos scyphos, hoc est parua pocula, tribus fere scutatorum millib. æstimes licet. Sequitur apud Plinium: *Et Pytheas, cuius duæ unciæ viginti* (siue vt in v.c. legitur x.) *veniere.* Quo loco, si vere legitur, *duæ unciæ*, & x. talenta intelligemus. propterea quod de reb. Græcis agitur, has Pytheę artificis duas vncias sex millibus scutatorum æstimabimus. & de cælaturis quidem multa Plin. lib. xxxiii. cap. xii. Sed hoc præcipuum: *Zopyrus, Areopagitas, & iudicium Orestis in duobus Scyphis cælauit* HS. XII. *æstimatis.* quæ notæ si duodecies sestertium designãt, triginta scutatorum millia conficiunt. Sin vero quoniã de Græcis ibi sermo est, A. XII. idest talenta duodecim, est legendum, scutati sunt VII. M. CC. De reliquis vero vasis Cicero Verrin. IV. *Exponit*, inquit, *multum argentum, non pauca etiã pocula ex auro: quæ vt mos est regibus, & maxime in Syria, gemmis erant distincta clarissimis. Erat etiam vas vinarium ex vna gemma prægrandi, trulla excauata manubrio aureo.* Plinius lib. xxxvii. cap. ii. de Pompeii triũpho: *Transtulit vasa ex auro, & gemmis abacorum nouem.* & in proœmio lib. xxxiii. *Nec hoc fuit satis: turba gemmarum potamus, & smaragdis teximus calices, ac temulentiæ causa tenere Indiã iuuat, & aurum iam accessio est.* De murrhinis autem Plinius eodem loco: *Eadem victoria primum in vrbem murrhina induxit. Primus Pompeius sex pocula ex eo triumpho Capitolino Ioui dicauit: quæ protinus ad hominum vsum transiere, abacis etiam, escariisque vasis inde expetitis. Excreuitq; in dies eius rei luxus murrhino* LXXX. *sestertiis em-*

pto (hoc est scutatorum duobus millibus) *capaci plane ad sextarios tres calice. Potauit ex eo ante hos annos consularis ob amorem abroso eius margine, vt tamen iniuria illa pretium augeret: neque est hodie murrhini alterius præstantior indicatura.* & paulo post: *T. Petronius consularis moriturus inuidia Neronis principis, vt mensam eius exheredaret, trullam murrhinam* CCC. *sestertijs emptam fregit. Sed Nero, vt par erat principem, vicit omnes* CCC. *sestertijs capidem vnam parando. Memoranda res tanti Imperatorem, patremq. patriæ bibisse. Oriens murrhinam mittit. Humorem putant sub terra calore densari.* Hucusque Plinius, apud quem CCC. sestertia scutatorum sunt VII.M.D De crystallinis ibidem Plinius hæc refert: *Auis hic furor* HS. CLM. (hoc est, scutatis aureis III.M.DCCL. *trullam vnam non ante multos annos mercatam a matre familias nec diuite. Idem Nero amissarum rerũ nuntio accepto, duos calices crystallinos in suprema ira fregit illisos. Hæc fuit ratio sæculum suum punientis, ne quis alius ex eis biberet.* De æreis autem vasis, aut Corinthiis, aut Deliacis, multa apud auctores mẽtio. Cicero pro Sex. Roscio Amerino: *Domus,* inquit, *referta vasis Corinthijs, & Deliacis: in quibus est authepsa illa, quam tãto pretio nuper mercatus est: vt qui præterenntes pretium numerari audiebant, fundum venire arbitrarentur.* & Paradoxo. I. *Qui calato auro, & argento, & Corinthijs operibus abundant.* Fuere etiam magno in pretio *toreumata,* hoc est torno elaborata vasa, quæ a primo inuentore Thericle, *Thericlea* vocabantur. Plinius lib. XVI. cap. XL. *Celebratur & Thericles nomine calices ex terebintho solitus facere torno.* & Clemẽs Alexãdrinus lib. II. Pædagogi cap. III. *Valeant ergo Theri-*

go *Thericlei calices &c.* de quibus multa Atheneus lib.11.& Philo Iudæus lib.de vita cõtemplatiua: *Phiala Thericlea, toreumataque clarorũ artificum.* vt quod apud Ciceronẽ Verrin.III.legitur in vulgatis codicibus: *De hoc Verri dicitur habere eũ perbona toreumata, in his pocula duo quædam, quæ Heraclia nominant, Mentoris manu summo artificio facta.* vitiosum videatur, & *Thericlea* substituendum. Ita strato triclinio conuiuæ loti cenatum veniebant, aut apud ipsum conuiuij dominum lauabant. Terentius Phormione:

Te ne asymbolum venire vnctum, atque lautum e balneis.

Plautus in Sticho:

Quam mox cocta est cœna? impransus ego sum.

EP. *Abi intro ad me, & laua.* & paulo post:

Ibo lauatum in Pilium: post vbi lauero, ociosius vos operiam accubans. Quod si loti non erant, pedes saltem lauabant. Apud Plautum in Persa conuiuæ aduenienti quidam ait:

Locus hic tuus est, hic accumbe: ferte aquam pedibus: preben tu puere? Nisi forte *manibus*, legendum. Vestem deinde mutabant, & *cenatoriam*, siue conuiualem sumebant, etiam ij, qui luctus causa atrati erant. De *cenatorijs* Martialis lib.XIIII. *Cenatoria:*

Nec fora sunt nobis nec sunt vadimonia nota:
Hic opus est pictis accubuisse toris.

Petronius Arbiter: *Cenatorias repetimus, & in proximam cellam ducti sumus, in qua tres lecti strati erant.* Pomponius in L. scribit. ff. de auro, & arge. legat. *Quintus Mutius ait, scire se quendam Senatorẽ muliebribus cenatorijs vti solitum.* Seneca controuersia

XXV. *Dic mihi, si cum animaduertere debeat, nec legitimo cultu ac more solemni vsus, interdiu, tribunal conscenderit conuiuali veste.* Cicero in Vatinium: *Atque illud, inquit etiam scire ex te cupio, quo consilio, aut qua mente feceris, vt in epulo Q. Arrij familiaris mei cum toga pulla accumberes?* & inferius: *Cedo, quis vnquam cenauit atratus? Ita enim illud epulum est funebre, vt munus sit funeris, epula quidem ipsa dignitatis. Sed omitto epulum Pop. Rom. festum diem argento, veste, omni apparatu ornatuque visendo. quis in funere familiari cenauit cum toga pulla? Cui de balneis exeunti prater te toga pulla vnquam data est? Cum tot hominum millia accumberent: cum ipse epuli dominus Q. Arrius albatus esset, tu in templo Castoris, te cum C. Fidolo atrato, ceterisque tuis furijs funestum intulisti.* Scribit vero Sallustius, vt quidem legitur apud Macrobium lib. III. cap. XIII, Metellum Pium toga picta plerumque amictum accubare solitum. In marmoribus Romanis, qui in lectis accũbunt, aut seminudi, aut vnica tantum veste tecti videntur. Sumpta cenatoria, atque iam discubituri, ne pretiosam vestem stragulam, de qua diximus, lutulentis, aut sordidis calceis inquinarent, *soleas* deponebant. Martialis lib. v.

Deposui soleas, affertur protinus ingens
Inter lactucas, oxygarumque liber.
Alter perlegitur dum fercula prima morantur:
Tertius est, nec adhuc mensa secunda venit.

Plautus in Truculento:

Iam redijt animus, deme soleas, cedo vinum.

Sic Nasidienus apud Horatium lib. II. Sat. vltima. cum e conuiuio surgere vellet: soleas, quas deposue-

deposuerat, poscit. Et Seneca controuersia xxv. de Manlio Prætore, qui in conuiuio hominem noxium securi feriri iusserat: *Prætor*, inquit, *ad occidendum hominem soleas poposcit.* Plautus in Truculento:

Cedo soleas mihi, properate, auferte mensam:

In quibusdam marmoribus Romanis, conuiuiis accumbere parantibus a seruis soleę demuntur. in omnibus vero ii, qui in lecto accubant, nudis sunt pedibus. Postquam se in lectis ordine collocauerāt, manus lauabāt. Hinc apud Virg. Aen. *1.*

Iam pater Æneas, & iam Troiana iuuentus
Conueniunt, stratoque super discumbitur ostro.
Dant manibus famuli lymphas.

Plautus in Persa:

Tu Sagaristrio accumbe in summo, meum natalem agitemus amœnum.
Date aquam manibus, apponite mensam.

Seneca controuersia xxv. *Etiam carnifices cenaturi manus abluūt.* In quibusdam Romanis marmoribus conuiuiis accubantibus præsto sunt serui cū malluuio, & aqua manili. Fabius Pictor lib. xvi. citante Nonio in *Polubrum*: *Aquam manibus, pedibusque dato, polubrum sinistra manu teneto, dextera vasum cum aqua.* Deinde *vnguenta* dabantur, quibus caput, & barbam vngerent. Martialis lib. III.

Vnguentum, fateor, bonum dedisti
Conuiuis here. sed nihil scidisti.

Dabantur & *corona* ex his floribus, quos anni tēpus sumministrabat: sed maxime rosa, aliisq; quæ ebrietatem prohiberēt, & caput non grauarēt. Has quidem capiti, nonnulli collo: alij bracchiis

aptabant, vt in antiquis marmoribus videmus. & ab auctoribus traditur. Cicero Verrin. v. *Ipse autem coronam habebat, vnam in capite, alteram in collo.* De conuiuarum numero a Varrone apud A. Gellium lib. xiii. cap. xi. ita definitur, vt nec pauciores sint quam tres, nec plures quam nouem: vt aut numerum Gratiarum æquent, aut Musarum. Discūbebant autem in lectis pro cuiusque dignitatis fastigio ordine seruato. qua de re operæ pretium fuerit, integrum locum Plutarchi ex conuiualibus quæstionibus huc inserere. est autem lib. i. quæstione iii. *Secundum id*, inquit, *incidit quæstio de locis. alius enim apud alios locus honoratior: vt Persis medius, quem accumbēs Rex occupat: videtur honestissimus apud Græcos primus: apud Romanos medij lecti vltimus: quem ipsi consularem vocāt. Apud quosdam Græcorum iuxta Pontum habitantium, vt Heracleotas, medij lecti primus. Maxime autem de consulari loco dubitatum a nobis fuit, qui cum apud nos haberetur præcipuus, causa eius rei, neq; vt quia primus, neque vt quia medius esset, definiri poterat. Atque ex ijs, quæ super ea re dicta fuere, tria referenda videtur. Vnum quod exactis Regibus, Consules cum ad popularem formam omnia redigerent, seipsos e medio, & regio loco deorsum subduxerunt: ne vel ipse locus tamquā qui aliquid ex fastu, & maiestate regia adhuc retineret, molestus esset ciuibus. Secundum fuit, quod cum duo lecti inuitatis tribuantur, tertius, eiusque primus, hoc est medius locus domino conuiuij congruit: ex eo enim tanquam auriga, ac gubernator facile & ministeria intueri, & ab alijs non ita longe abest, vt non cum eis miscere sermonem possit, & colloqui. locus enim infra eum, vxoris*

ris est, aut liberorum: qui supra, is, vt par est, tribuitur conuiuarum honoratissimo. Tertium fuit, quod huius loci proprium videbatur, opportunitas nimirum ad munia obeunda conuenit enim magistratum, ac principem curare in quouis conuiuio, in quauis animi remissione, vt & audiat, & mandet ea, quæ opus sint, & subscribat: quod vt Cõsul facere possit, commodissimũ hunc habet locum, vbi secundus lectus primo applicatus, angulus flexu suo inter capedinem facit, quæ spatium accedendi, alloquendi, & audiendi præbeat scribæ, lectori, stipatori, nuntio ab exercitu venienti: cum interim Consul neque molestiam cuiquam conuiuarum exhibeat, neque ipsi obturbetur a quoquam: sed dextram, & vocem habeat liberam, atque expeditam. hæc Plutarchus. Verum enim vero, quod ait medii lecti vltimũ locũ digniorẽ fuisse apud Romanos, id cũ Consul cõuiuio intererat fortasse perpetuũ fuit: cum vero aut Põtificales *cenæ* dabantur, aut ipsi Pontifices adhibebũtur cõuiuiis, is locus, quẽ apud Heracleotas, & Græcos Põtũ habitantes esse præcipuũ tradit Plutarchus, honoratior apud Romanos erat: id quod ex Festo facile colligitur, qui sic scribit: *Ordo sacerdotũ æstimatur Deorũ.... maximus quisq; maximus videtur Rex, deinde Dialis, post hunc Martialis, quarto loco Quirinalis, quinto loco Põtifex maximus. Itaq; in cõuiuiis solus Rex supra oẽs accubat: sed Dialis supra Martialẽ: Martialis supra proximũ: omnes deinde supra Pontificẽ.* Idẽ refert & Gellius ex Põtificalib. libris, his verbis: *Super hominẽ Dialem in conuiuio, nisi Rex Sacrificulus haud quisquam alius accumbit*, quin & medij lecti locum apud Romanos, vt etiam apud Persas, Imperatorum,

& honeſtiſſimarũ perſonarum fuiſſe multa auctorum loca declarant. Suetonius de C. Caligula Imp. *Cum omnibus,* inquit, *ſororibus ſuis ſtupri conſuetudinẽ fecit, pleneque conuiuio ſingulas infra ſe viciſſim collocabat, vxore ſupra cubante.* medius ergo erat inter vxorem & ſororem. Notatur vero a Suetonio Caius, quod eum locum ſororib. tribueret, qui vxori debebatur: vt ex Plutarcho cognouimus. In illo item conuiuio, quo apud Perpernam Sertorius occiſus eſt, medium locum ipſi Sertorio, vt Imperatori datum, Sálluſtius apud Seruium ſcribit his verbis: *Igitur diſcubuere, Sertorius inferior in medio, ſupra L. Fabius Hiſpanienſis Senator ex proſcriptis: Antonius in ſummo: infra ſcriba Sertorij Verſius: & alter ſcriba Mæcenas in imo: medius inter Tarquitium & dominum Perpernam.* Sic enim hic Salluſtij locus legitur in manuſcriptis Seruij codicibus, licet apud eum mancus ſit, cum non plane referatur, qui inter Tarquitium & Perpernam conuiuij dominũ accubuerit. Et quoniam Seruius ex hoc loco probat, medium locum apud maiores fuiſſe domini conuiuij, & in eo conuiuio dominus erat Perperna: videtur legendum: *medius inter Tarquitium & dominus.....* nam Perpernæ nomen explicationis cauſa ab aliquo adiectum videtur. Quod vero dicitur, *Sertorius inferior in medio:* intelligo eum relicto medio lecto Perpernæ, qui ſe inuitauerat, inferioris lecti locum mediũ occupaſſe. Ex hoc loco præterea diſcimus, quid ſit, *infra* & *ſupra* diſcumbere, quid *in ſummo* & *in imo*. Vt etiam ex illo Horatij lib. II. Sermone vltimo:

Summus

Sĩmus ego, & prope me Viſcus Thurinus, & infra,
Si memini, Varius: cum Seruilio Balatrone
Vibidius: quos Mecenas adduxerat vmbras.
Nomentanus erat ſuper ipſum, Porcius infra.

En Mæcenatem magnum virum medium inter Nomentanum & Porcium accubuiſſe? Cicero lib.IX. Epiſtolarum, ad Pætum: *Accubueram hora nona apud Volumniũ Eutrapelum: & quidẽ ſupra me Atticus, infra Verrius familiares tui: infra Eutrapelũ Cytheris accubuit.* Solere autem huiuſmodi mulieres, infra eos, hoc eſt, in ſinu eorum accumbere, qui eas amarent, ſiue conducerent, præter hũc Ciceronis locum & illum alterum Suetonij, T. Liuius confirmat: qui lib.XXXIX. de L. Quintio Flaminino ſic ſcribit ex Valerio Antiate: *Placentiæ famoſam mulierem, cuius amore deperiret, in conuiuium accerſitam, ſcribit Antias, ibi iactantem ſe ſcorto inter cetera retuliſſe, quã acriter quæſtiones exercuiſſet, & quam multos capitis damnatos in vinculis haberet, quos ſecuri percuſſurus eſſet. tum illam infra eum cubantem, negaſſe vmquam vidiſſe quemquam ſecuri ferientẽ, & peruelle id videre. hic indulgentem amatorem vnum ex illis miſeris attrahi iuſſum ſecuri percuſſiſſe. facinus ſæuum, & atrox, inter pocula, atque epulas, vbi libare Dijs dapes, vbi bene precari mos eſſet, ad ſpectaculũ ſcorti procacis in ſinu Conſulis recubantis mactatam humanam victimam eſſe, & cruore menſam reſperſam.* Infra aliquem ergo cubare, & in ſinu eius recumbere, idem eſſe manifeſtũ eſt. Atque auctore Plutarcho is locus vxoris, aut filiorum, aut alioqui carorum hominum inter honeſtas perſonas fuit. Plinius Iunior lib.IIII. Epiſtolarũ: *Cenabat Imp.*

Nerua cum paucis, Veiento proximus, atque etiam in sinu recumbebat. Cenæ vero initio proni in ventrē decumbebant puluinis pectori appositis, quo vtraq. manus ad vescendum esset liberior: vt in antiquis marmoribus Romæ conspicitur. procedēte autem conuiuio, in cubitum se reponebant, aut si loqui nollent, supini iacebant. Quærit Plutarchus lib. v. Symposiacon, quęstione vi. *Cur cenæ initio anguste, postmodum vero laxius discumberetur:* eamque rationem reddit, quam supra retuli: quod scilicet principio in ventrem discumberent, postea in cubitum: quod Horatius ostendit, cum scribit lib. *II.* Sat. *IIII.*

Languidus in cubitum iam se conuiua reponet.

Ea omnia in marmoribus expressa videmus: sed maxime in Patauino triclinio, quod ex antiquissimo lapide effictum inferius dabimus. In eo enim ij, qui in medio lecto sunt, proni iacent: qui in reliquis, partim in cubitū repositi, partim sedētiū specie, partim supini: vt Sertorium accubuisse, refert Plutarchus, cum a cōiuratis occisus est. Atque in pleno conuiuio plerunq; terni in lectis accumbebant, nonnumquam & quaterni. Horatius lib. *I.* Satyr. *IIII.*

Sæpe tribus lectis videas cenare quaternos,

aliquando etiam quini: vt in conuiuio, quo occisus est Sertorius apud Sallustium: & in Nasidieni apud Horatium vidimus. Apud Macrobium etiam li. *III.* cap. XIII. in cena Pontificali, duobus lectis decem Pontifices accubuerunt, in tertio tres virgines Vestales, ac Flaminica, eiusque socrus: licet id reprehendere videatur

fœdida-

Cicero in Pisonem: *Extructa*, inquit, *mensa non conchylijs, aut piscibus, sed multa carne subrancida. serui sordidati ministrant, nonnulli etiam senes: idem cocus, idem atriensis, pistor domi nullus, nulla cella, panis & vinum a propola, atque de cupa: Graeci stipati, quini in lectulis, saepe plures, ipse solus.* hęc Cicero. Nā hexaclinō Martialis & sigma, quod conuiuas octo capere poterat, vt iam dixi, triclinij vicem obtinebat, non lecti. Conuiuis autem mensas dapibus onustas pro discis apponi solitas, Seruio credimus: quid illud Aen. *I.*

Postquam exempta fames epulis, mensaeque remotae, sic scribit: *Apud maiores ipsas mensas apponebant pro discis, vnde est: -- Et mensae grata secundae. Duas enim habebant mensas, vnam carnium, alteram pomorum.* Reprehendit vero Martialis Annium, apud quem dapes lancibus potiusquam mensis ipsis inferrentur: namque sic scribit lib. VI.

Cum mensas habeat fere ducentas,
Pro mensis habet Annius ministros:
Transcurrunt gabatae, volantque lances:
Has vobis epulas habete lauti,
Nos offendimur ambulante cena.

Cenae initio oua apponebantur. hinc Cicero in epistolis: *Integram*, inquit, *famem ad ouum affero.* & Horatius lib. *I.* Sat. *III.* --*si collibuisset*
Ab ouo vsque ad mala citaret Io Bacche.

id est, ab initio cenae vsque ad mensam secundā: quae pomis, seu malis constabat, vt diximus: & apud Varronem ib. *I.* de Re rustica cap. *II.* Cum quidam e conuiuis, qui se tardius venisse existimabant, ita rogarent ceteros: *Num cena comesa*

venimus: Reſpondent illi: *Bono animo eſte: nam non modo non ouum illud ſublatum eſt, quod ludis Circenſibus nouiſſimi curriculi finem facit quadrigis: ſed ne illud quidem ouum vidimus, quod in Cereali pompa ſolet eſſe primum.* quem locum, quia non nihil obſcuritatis habet, breuiter interpretari haud ab re fuerit. Antiqui ouis & inchoabant dapes, & finiebant. Id ex eo cognoſcitur, quod cùm Athenæus libro ſecundo, oua inter cenæ principia numeraſſet: lib. XIIII. eadem in ſecunda mēſa adminiſtrari ſolitá his verbis refert: ἐδίδοτο ἢ ϗ τὸ ὠὸν ἐν τῇ δευτέρᾳ τραπέζῃ μετὰ τῶν μελιπήκτων. Significat ergo Varro, nō ſolū cenam finitam non eſſe, ſed ne inceptam quidem. Id vero his figuris inuoluit. In pompa Cereris inter varia geſtamina & fercula, quæ a ſacerdotibus ferebantur, ouum primum locum obtinebat: in Circo vero oua fuiſſe ad numeranda curricula appoſita, in multis marmorib. Romę videmus: & Liuius tradit his varbis lib. XLI. licet mutilo loco. *Et carceres in Circo fecit, & oua, ac metas curriculis numerandis.* & Caſſiodorus lib. *III.* variarum ad Fauſtum: *Neque illud,* inquit, *putetur irritum, quod metarum circuitus ouorum ereptionibus exprimatur.* Vltimū itaque ouum metis ereptum, ſiue ſublatum quadrigarum curſum, hoc eſt miſſum illum eſſe finitum ſignificabat. ait ergo: non modo ouum illud ſublatum non eſt, quod in circo finem faceret, vt quadrigis, & in menſa ſecunda adminiſtraretur, ſed nec illud quidem viſum, quod in pompa Cereris ſolet eſſe primum, atq;

da-

dapes etiam inchoare. Et apud maiores quidem singulis conuiuis suæ certæ partes tribuebãtur, postea in commune vesci, ciuilius visum: auctor Plutarchus li. *II*. Symposiacon, quæstione x. Accipiebãtur vero exquisitissimis epulis: & supra omnem rei fidem sumptuosis. Lucullum ex temporali cena, quam vt cotidianam Ciceroni, & Põpeio dedit, μυριάδας πέντε, hoc est, fere quinque scutatorum millia insumpsisse, Plutarchus tradit in eius vita. Sed quanto magnificentius Æsopus histrio tragicus, cui vna tantum patina quindecim scutatorum millib. constitit: refert id Plinius lib. x. cap. LI. his verbis: *Maxime insignis est in hac memoria (l. dij) Æsopi tragici histrionis patina, sexcentis sestertijs taxata, in qua posuit aues cantu aliquo, aut humano sermone vocales millibus sex singulas coemptas:* sex enim millibus legitur in m. s. Plinij codicibus, & apud Tertullianũ libro de Pallio, hoc est, scutatis cẽtum fere, & quinquaginta singulas: cuius filius ne patri in luxu cederet, singulos vniones aceto tabefactos, & resolutos conuiuis absorbendos dedit. auctor Plinius lib. IX. cap. XXXV. loquens enim de vnione illo Cleopatræ *centies sestertium*, (hoc est scutatorum ducẽtis quinquaginta millibus æstimato:) quem ipsa simili modo liquefactum absorbuit. *Prior id,* inquit, *fecerat Romæ in vnionibus magnæ taxationis Clodius tragœdi Æsopi filius, vt experiretur in gloria palati, quid saperent margaritæ: atque vt mire placuere, ne solus hoc sciret, singulos vniones conuiuis absorbendos dedit.* Ceterum vnionem, quẽ ipse absorbuit *decies sestertium* (hoc est, viginti quinque scutatorũ

millib.) æstimatũ ſcribit Horat.l.11.Sat.3. cũ ait:

Filius Æſopi detractam ex aure Metellæ,
Scilicet vt decies ſolidum abſorberet, aceto
Diluit inſignem baccam.

Seneca lib. de Conſolatione ad Albinam cap. x. *Apicius*, inquit, *noſtra memoria in ea vrbe, in qua aliquando philoſophi veluti corruptores iuuentutis abire iuſſi ſunt, ſcientiam popinæ profeſſus, diſciplina ſua ſæculum infecit: cuius exitum noſſe operæ pretium eſt: cum ſeſtertium millies in culinam congeſſiſſet, cum tot congiaria Principum, & ingens Capitolij vectigal ſingulis comeſſationibus hauſiſſet, ære alieno oppreſſus, rationes ſuas tunc primum coactus inſpexit, ſuperfuturum ſibi ſeſtertium centies cõputauit, & velut in ſumma fame victurus ſi in cẽties vixiſſet, veneno vitam finiuit. Quanta luxuria erat, cui ſeſtertium centies egeſtas fuit*: hæc Seneca. Millies vero ſeſtertium, vicies quinquies centena millia ſcutatorum ſunt: vt centies ducenta quinquaginta millia. Atque huiuſmodi quidem priuatorum conuiuia Romæ fuere. Quoties autem Imperator intererat, multũ opulentiæ adiiciebatur. Suetonius de Vitellio Imperatore: *Sed vel præcipue*, inquit, *luxuriæ, ſæuitiæque deditus, epulas trifariam ſemper, interdũ quadrifariam diſpertiebat, in ientacula, & prandia, & cenas comeſſationeſque, facile omnibus ſufficiens vomitandi conſuetudine: Indicebat autem aliud alij eodem die, nec cuiquam minus ſinguli apparatus quadringenis millibus nummũ cõſtiterunt. famoſiſſima ſuper ceteras fuit cena ei data aduẽtitia a fratre: in qua duo millia lectiſſimorum piſcium, ſeptem auium appoſita, traduntur. Hanc quoque exuperauit ipſe dedicatione patinæ, quam ob immenſam magnitudinem*

gnitudinem clypeum Mineruæ πολιούχου *dictabat. In hac scarorum iocinera, phasianorum & pauonũ cerebella, linguas phænicopterum, murenarum lactes a Carpathio vsque, fretoque Hispanico per nauarchos, ac triremes petitarum commiscuit.* Porro, quod ait, ientacula, aut prandia, aut cenas, aut comessationes singulis quadringenis millibus (sic enim legitur in vetustis codicibus) constitisse: id decem millibus scutatorum æstimari potest. Patinam vero ab ipso dedicatam vigintiquinq; millib. scutatorum constitisse auctor est Plinius, qui lib. xxxv. cap. xii. de ea sic scribit, vt quidem legitur in vetustissimo codice: *At Hercules Vitellius in principatu suo decies sestertium condidit (*al. *condiuit) patinam: cui faciendæ fornax in campis exædificata erat.* Eã fictilem principio institutam: deinde quia commode fieri non poterat, argenteam factam, refert Dio in Vitellio his verbis: μίαν γοῦν ποτε λοπάδα πέντε καὶ εἴκοσι μυριάδων ἐσκεύασε, γλώττας τε καὶ ἐγκεφάλους καὶ ἥπατα καὶ ἰχθύων καὶ ὀρνίθων τινῶν ἐμβαλών. καὶ ἐπειδὰν ἀδύνατον ἦν κεραμίαν τηλικαύτην γενέσθαι, ἀργύρου τε ἐποιήθη, καὶ ἔμεινε πολὺν χρόνον ὥσπερ τι ἀνάθημα μέχρις οὗ ἀδριανὸς αὐτὴν ἰδὼν συνεχώνευσεν. Suet. itẽ in Nerone: *Indicebat & familiaribus cenas, quorũ vni mellita quadrages* HS. *constiterũt, alteri pluris aliquãto rosaria.* Sic habẽt vulgati libri. Verũ cum ea summa fidẽ excedat, colligit enim scutatorum centum millia, peccatum esse a librario crediderim. Vetustus codex habet: Q. HS. *constitit*, vt sit quadringentis sestertijs, hoc est scutatorum decem millib.

Seneca vero in libro de Consolatione ad Albinam matrem de Caio Caligula Imperatore sic scribit cap.ix. *C. Caesar Augustus, quem mihi videtur rerum natura edidisse, vt ostenderet quid summa vitia in summa fortuna possent, centies sestertium cenauit vno die: & in hoc omnium adiutus ingenio, vix tamen inuenit, quomodo prouinciarum tributum vna cena fieret.* Centies sestertium æstimari ducentis quinquaginta scutatorum millib. sæpe iam diximus: quæ vna in cena impendi posse nulla ratione persuaderi potuit Triumuiro Antonio, cum Cleopatra regali luxu perdita id se facturam pollliceretur, vt refert Plinius lib.ix.cap.xxxv. Sed ne hæc mira videantur, adiicere libet quorũdam pisciũ (piscibus namque sumptuosæ, & opiparæ cenæ magna ex parte constabant) pretia. Seneca lib. Epist.xv.epist.xcvi. *Mullum*, inquit, *ingentis formæ (quare non pondus adijcio, & aliorum gulam irrito?) quattuor pondo & ad selibram fuisse aiebant, P. Octauius quinque sestertijs emit.* id erit, scutatis cxxv. Sed carius multo Asinius Celer, de quo hæc Plinius li.ix.cap.xvii: *Asinius Celer e Consularib. hoc pisce prodigus Claudio principe vnum mercatus est octo millibus nummum*, hoc est scutatis cc. adiicit: *non parum ad hoc mulli* (vulgo triglia dicitur) *pretium*: quod vt ait Macrobius lib.iii.cap.vi. negat Plinius sua hoc est, Claudij principis ætate facile mullũ repertum, qui duas libras pondo excederet. Sed aliquanto etiam magis: quod legitur apud Suetoniũ in Tiberio: *Tres*, inquit, *mullos triginta millibus nummum venisse grauiter Tiberius conquestus est.* Id valet scutatos DCCC. Et Lucilius lib. XIII.

satyrarum,

-- his itidem in cena ostrea mille
Nummis empta.

Quis facile crederet Lucilij ætate singula ostrea mille nummis (hoc est scutatis decem) empta fuisse? Neque vero secundæ mensæ, quæ bellariis, mellitis, & pomis constabant, sumptu primis cedebant: quando illi familiari Neronis, vt diximus, mellita vnius cenæ, decem millib. scutatorum constiterunt: & poma Varronis ætate Romæ in Sacra via *auro contra venibant*, vt ipse refert lib. I. de re rustica, cap. I. Plinius certe lib. XV. cap. XII. de persicis, ita scribit: *Pretium iam singulis triceni nummi fuere, nullius maiore: quod miremur: quia non aliud fugacius. Longinqua namque decerpto bidui mora est, cogitque se venumdari.* hæc ille. Tricenos autem nummos plusquam noué drachmis, siue Iuliis argenteis æstimare possis: sed immensum est ire per singula. De vinis tantummodo pauca dicam. Ea dabantur generosissima partim transmarina, Lesbia, Chia, Coa, Græca. Plautus in Pænulo:

Vbi tu Leucadio, Lesbio, Thasio, Coo, vetustate vino edentulo Aetatem irrigas,

partim Italica, vt Falerna &c. & reliqua, quæ numerat Plinius lib. XXIII. cap. I. & vetustissima. Seneca lib. de Vita beata, cap. XVII. *Quare*, inquit, *apud te vinum ætate tua vetustius bibitur.* Celebratur a Macrobio lib. *II.* Satur. cap. *III.* iocus ille Ciceronis, qui cum apud Damasippum cenaret, & ille, mediocri vino apposito, diceret, *bibite hoc falernum, annorum quadraginta est: bene*, inquit, *ætatem*

ferr. Iocatus est autem Cicero ex ambiguo, vt hũc locum obiter exponam: Nam *bene ferre ætatem* dicitur, qui, cum sit senex, aspectu tamen iuuenis apparet. Vinum autem ætatem fert, quod vetustate non euanescit, sed in sua vi, & gratia perseuerat: vt contra, non pati ætatem dicitur, quod in acetum mutatur, aut vappã: & ille etiam, qui cum sit iuuenis, senior ex aspectu iudicatur. Seneca lib. Epist. v. epist. LVI. *Ariston dicebat, malle se adolescentem tristem, quam hilarem, & amabilem turbæ: Vinum enim bonum fieri, quod recens durum atque asperum visum est, nõ pati ætatem quod in dolio placuit.* & Apuleius lib. v. de Cupidine, quẽ Venus puerum vocabat, cũ esset inter vetustissimos Deos annumerandus: *An*, inquit, *quod ætatem portat bellule (hoc est, qu d inuestus & imberbis est) propterea tibi puer semper videtur?* Et Seneca lib. epist. XIII. epist. LXXXIX. *Non magis ad rem pertinet, quam scire, an maior Hecuba fuerit, quam Helena: & quare tam male tulerit ætatem.* Igitur Damasippus existimauit Ciceronem falernum vinum laudasse: quod cum quadraginta annorum esset, bene ætatem tulisset. neq; tanta senectute euanuisset: cũ tamẽ ille e contrario diceret, falernum bene ætatem ferre, ac nouum videri, non tam vetustum, quã ille iactasset. vinum autem ante centum & sexaginta annos diffusum Pomponium Secundum Caio Imperatori dedisse, cum apud se cenaret, tradit Plin. l. XIV. c. IV. cuius singulas vncias magno æstimat. Quo autẽ vina leuiora essent, sacco frãgebant eorũ vires. Plin. l. XIV. c. XXII. *Quinimo*, inquit, *quo plus capiamus, sacco frãgimus vires. id castra-*

re

re vina alij vocāt,colo vinario infuſa. Miniſtrabãt vero pueri ætate pares, pretioſa veſte ornati, potius quam veſtiti: vt etiam puellæ: Virgil. Aen. *I.*

Quinquaginta intus famulæ, quibus ordine longo
Cura penum ſtruere, & flammis adolere Penates:
Centum aliæ, totidemque pares ætate miniſtri,
Qui dapibus menſas onerent, & pocula ponant.

Seneca lib. *I.* de trãquillitate vitæ cap. *I.* *Præſtringit animum apparatus alicuius pædagogij diligentius, quam intra larem veſtita, & auro culta mancipia, & agmen ſeruorum nitentium.* & lib. de vita beata cap. XVII. *Quare apud te vinum ætate tua vetuſtius bibitur? quare pædagogiũ pretioſa veſte ſuccingitur? quare ars eſt apud te miniſtrare: nec temere, & vt libet collocatur argentum, ſed perite ſeriatur: & aliquis eſt ſcindendi obſonij magiſter?* Puellas vero miniſtrantes menſis in marmoribus Romæ paſſim videmus. Suetonius in Tiberio: *Sexto,* inquit, *Claudio libidinoſo ac prodigo ſeni cenam ea lege condixit, ne quid ex conſuetudine mutaret, aut demeret: vtque nullis puellis miniſtrantibus cenaretur.* Miniſtrabant autem nunc a lateribus lectorum, nunc a pedibus: nam triclinia in medio cenationum ſternebantur: vt liber locus miniſtrantibus relinqueretur. Virgilius Aen. *I.* *--mediiſque parant conuiuia tectis.* Et lib. *III.*

Aulai in medio libabant pocula Bacchi,
Impoſitis auro dapibus.

Hi, qui retro ſtabant, *a pedibus ſtare* dicebantur, ſiue *ad pedes.* Seneca lib. *III.* de Benefi. cap. XXVII. *Seruus qui cenanti ad pedes ſteterat, narrat quæ inter cenam ebrius dixiſſet.* Suetonius de Galba Imperatore: *Cibi plurimi traditur, quem tempore hiberno etiã*

ante lucem capere consueuerat. Inter cenam vero vsque adeo abundantem, vt congestas super manus reliquias, circumferri iuberet, spargique ad pedes stantibus. Suetonius de Caligula: *quosdam Senatorum summis honoribus functos ad essedum sibi currere togatos per aliquot passuum millia: & cenanti, modo ad pluteum, modo ad pedes stare succinctos linteo passus est.* Martialis:

Omnia cum retro pueris obsonia tradas:
Cur non mensa tibi ponitur a pedibus?

Qui vero vinum ministrabant, *ad cyathum & vinum stare*, dicebantur. Suetonius in Cæsare: *C. Memmius etiam ad cyathum & vinum Nicomedi stetisse obiecit illi cum reliquis obsoletis, pleno conuiuio accubantib. nonnullis vrbicis negotiatorib. quorũ refert nomina.* Est autẽ cyathus duodecima pars sextarij: quẽ sextariũ Romani, vt assẽ, in duodecim vncias, quas cyathos appellabãt, diuidebant: his cyathis vinum metiebantur, atque inde frequens est apud auctores potare sextantes, quadrantes, triẽtes, & reliquas assis partes. Martialis:

Poto ego sextantes: tu potas Cinna deunces.

Sextantes, pro duobus cyathis posuit, *& deunces* pro vndecim. Hunc cyathum ministrantes manu tenebant: vt quod quisque posceret, metiri possent. Hinc apud Plautum in Persa, puer, qui erat ad cyathum:

At tibi ego, inquit, *hoc continuo cyatho oculum excutiam tuum*: Constituebant & Regẽ vini siue Magistrum potandi. Varro. lib. xx. rerum humanarum: *In conuiuijs, qui sint instituti potandi moderatores.* Cicero in Catone, de conuiuiis: *Me vero magisteria delectant a maioribus instituta, & is ordo, qui*

more

more maiorum a summo adhibetur in poculis. Incipiebant vero ministrare ab iis, qui in summo accũbebant. Inde toties est apud Plautum:

Da puere ab summo.

Cornelius Tacitus lib. *III. In conuiuio Germanici, cum super eum Piso discumberet, infictos manibus eius cibos arguentes.* quamquã Seruius ad illud Aen. *I.*

Postquam prima quies epulis, mensaque remotæ:

licet sub extranea persona, inquit, *Romanorum tamen exequitur morem: apud quos duæ mensæ erant, vna epularum, altera poculorum:* & Aen. VIII,

Hæc vbi dicta, dapes iubet & sublata reponi

Pocula. Suetonius in Claudio: *Conuiua, qui pridie scyphum aureum surripuisse existimabatur, reuocato in diem posterum, calicem fictilem apposuit.* Ex quibus apparet pocula ipsa apponi solita, non a ministris porrigi. sic Cleopatram Ægypti reginam in solẽni cena, quam Antonio dedit, refert Plutarchus singulis Antonii amicis quos simul conuiuio acceperat, donasse lectum, ac stragulum, in quo accubuerat, & vasa, quæ cuique lecto dispartita erant. Plutarchi verba apposui: τῶν δὲ ἡγεμόνων ἐφ᾽ ἧς ἕκαστος κατέκειτο κλίνῃ, καὶ τὰ κυλίκια καθὼς ταῖς στρωμναῖς ἐμεμέριστο, ἑκάστῳ φέρειν ἐπέτρεψε. Quoties autẽ pretiosa fercula inferebãtur, ministri coronati ac cum tibicine procedebant. Sambonicus apud Macrobium lib. *III.* cap. XVI. ad Seuerum Imp. scribens de acipensere (vulgo sturio appellatur) ita ait: *Gratiam eius video ad epulas quasi postliminio redisse. Quippe qui dignatione vestra cum intersum conuiuio sacro, animad-*

uerto hunc piscem a coronatis ministris cum tibicine inferri. Inter cenandum, acroamata omnis generis adhibebantur: nam aut symphonia personabat triclinium, aut instrumenta, organaque varia cōcinebant, aut tragœdię, comœdię, mimique agebantur, aut spectacula alia iucunda inducebantur: incēdebantur & odores naribus gratissimi. Seneca de Vita beata cap. xi. *Aspice,* inquit, *Nomentanum, & Apicium terrarum, ac maris, vt isti vocant, bona conquirentes, & super mensam recognoscentes omnium gentium animalia. Vides hos eosdem e suis lectis spectantes popinam suam, aures vocum sono, spectaculis oculos, saporibus palatum suum delectantes, mollibus lenibusque fomentis totum lacessitur eorum corpus. & ne nares interim cessent, odoribus varijs inficitur locus ipse, in quo luxuriæ parētatur.* Sic & Plautus in Menæch.

Sternite lectos, incendite odores.

Hinc apud Virgilium Aen. *1.* in conuiuio Didonis:

-- cithara crinitus Iopas

Personat aurata.

Et Liuius lib. xxix. *Tunc psaltriæ sambucistriæque & conuiualia ludionum oblectamenta addita epulis.* Macrobius lib. ii. Saturnal. cap. iv. de Augusto, *Delectatus,* inquit, *inter cenam erat pueris symphoniacis Turonij Flacci mangonis: atque eos frumento donauerat, cū in alia acroamata fuisset liberalis nummis.* Hinc in marmoreis tricliniis fidicinas, & aulœdos scalptos videmus: Plautus in Sticho:

Lectos eburatos, auratos, Babylonia peristromata,

Consutaque tapetia, fidicinas, tibicinas, sambucinas.

Macrobius item lib. *ii.* cap. vii. *Pylades histrio cum*

in Herculem furentem prodiisset, sagittas iniecit in populum: Eandem personam cum in triclinio ageret, & intendit arcum, & spicula immisit. Elephantos etiam inductos, refert Plinius lib. VIII. cap. *II. Plenis*, inquit, *hominum tricliniis accubitu elephantes iere per lectos, ita libratis vestigiis, ne quis potantium attingeretur.* Quibus omnibus cum placebāt, corollaria dabant cõuiuij Domini, vt de Augusto ex Macrobio supra iam retuli. Cicero in Verrem IV. *Cenabat apud Eupolemum, argentum ille, ceterum purum apposuerat, ne purus ipse relinqueretur: duo pocula non magna, verumtamen cum emblematis: Iste quasi festiuum acroama, ne sine corollario de conuiuio discederet, ibidem conuiuis spectantibus emblemata euellenda curauit.* Atque hæc quidem in priuatis conuiuiis: nam cum aut Princeps ipse inuitabat, aut nuptię celebrabantur, aut cenæ Pontificales, Augurales, triumphalesue, aut cum epulum in magni alicuius viri funere populo dabatur, multo plures numero conueniebãt, quam supra diximus: & apparatus magnificentior esse solebat. Suetonius in Caligula de eodem: *Nepotinus sumptibus omnia prodigorum ingenia superauit: commentus nouũ balnearum vsum, portētosissima genera ciborum, atque cenarum, vt calidis, frigidisque vnguentis lauaret, pretiosissimas margaritas aceto liquefactas sorberet, cõuiuis ex auro panes, & obsonia apponeret, aut frugi hominem esse, oportere dictitans, aut Cæsarem.* Idem de Claudio Imperatore: *Conuiuia agitauit, & ampla, & assidua ac fere patentissimis locis, vt plerumque sexceni simul discumberent;* & de Tiberio: *Prandium dehinc populo mille mensis, & congiarium tricenos nummos viritim*

dedit quod ante Crassus fecerat, cum decimam Herculi pollucerret, de quo Plutarchus: ἡρακλεῖ inquit, μεγάλην θυσίαν ποιησάμενος, εἱστίασε τὸν δῆμον ἀπὸ μυρίων τραπεζῶν, καὶ σῖτον ἐμέτρησεν εἰς τρίμηνον. Iulius vero Cæsar populũ inuitauit viginti duobus millibus tricliniorum, eodẽ Plutarcho auctore. Sic enim scribit: τὸν δῆμον ἀνελάμβανεν ἑστιάσεσι καὶ θέαις· ἑστιάσας μὲν ἐν δισμυρίοις καὶ δισχιλίοις τρικλίνοις ὁμοῦ σύμπαντας. Centũ enim & L. hominum millibus vno tempore cenam parauit, ad quam ab vno tãtum Hircio sex millia muraenarum ad pondus mutuo sumpta plures auctores tradunt, ex quo reliquam magnificentiã æstimare licet. Pontificalis cenæ indicem licet antiquæ parsimoniæ habes apud Macrobiũ lib. *III.* cap. XIII. Dabant & principes epulum nonnũquam Senatorio tantum ordini, interdum & Equestri. Suetonius de Caligula: *Congiarium populo bis dedit trecenos* HS. *toties abundantissimum epulum Senatui & Equestri ordini, etiam coniugibus ac liberis vtrorumque, posteriore epulo forensia insuper viris, pueris, ac feminis fascias purpura ac conchylij distribuit.* Hęc aũt quę abeũtib. cõuiuis ac cõuiuij domino dabãtur, *apophoreta* dicebãtur, voce Gręca, sed Latinis etiã auctorib. vsurpata: vt ea fuerunt, quæ Cleopatrã Ægypti Reginã Antonij comitib. dedisse, supra diximus. Suetonius de Caligula: *Agitatori Eutycho comessatione quadã in apophoretis vicies* HS. *contulit.* S. Ambrosius in exhortatione ad Virgines: *Qui ad conuiuium*, inquit, *magnum inuitantur,*

tur, apophoreta secum refirre consueuerunt, &c. Et ille qui Ambrosij nomine circumfertur in Epist. ad Ephes. cap. *III.* *Sicut enim in cena magna dantur apophoreta &c.* Illud non omiserim ambisse quosdam magno conatu, & ingenti nonnunquam pretio redemisse a vocatoribus, vt cõuiuio principis adhiberentur. Suetonius in Caligula: *Compererat prouincialem locupletem ducenta* H S. *numerasse vocatoribus, vt per fallaciam conuiuio interponeretur: nec tulerat moleste tam magno æstimari honorem cenæ suæ &c.* Porro ducenta sestertia quinque millia scutatorum sunt. Ceterum vt ad institutum ordinem redeam, post prandium iterum manus lauabant. Macrobius lib. *III.* cap. *VI.* ex Veratio Põtificali sic scribit: *Pinarijs, qui nouissimi comeso prandio venissent, cum manus pransores lauarent, præcepisse Herculem &c.* Tertullianus in Apologetico de conuiuiis Christianorum: *Non prius discumbitur, quam oratio ad Deum prægustetur: editur quantum esurientes capiunt, bibitur quantum pudicis est vtile. Ita saturantur. vt qui meminerint, etiam per noctem adorandum Deum sibi esse: ita fabulãtur, vt qui sciant Dominum audire. Post aquam manualem, & lumina: vt quisque de scripturis sanctis, vel de proprio ingenio potest, prouocatur in medio Deo canere. hinc probatur quomodo biberit: aque oratio conuiuiũ dirimit, inde disceditur.* hæc ille. & nos quoque a tam luxuriosis, & profanis Romanorũ conuiuiis discedemus, si prius locum quendá Philonis Iudæi ex libro De vita contemplatiua integrum exscripserimus: *Sed fortasse,* inquit, *probabit aliquis, morem hunc conuiuiorũ iam vulgo receptum apud Græcos, atque barbaros, a Ro*

manis inuentum, non tam ad hilaritatem, quam ad ostẽtationem deliciarum, & opulentiæ. Triclinia lectos habent eburneos, aut testudineos, aut pretiosioris materiæ, gemmatos plerosque stratos auro intexta purpura, vel alijs floridis coloribus varijs oculos allicientibus: poculorũ etiam vim magnam digestorum per suas species. Præsto sunt enim scyphi, calices, phialæ, thericlea, toreumataque clarorum artificum: ministrantibus formosis mancipijs non tam ad præsens ministerium quæsitis, quam ad exhilarandos aspectu conuiuarum oculos. Ex ijs minores pueri pincernas agunt, grandiores aquam afferunt: loti, & nitidi, fucatique ac cincinnati: (alunt enim capillitium) vel omnino intonsi, vel a fronte tantum præfectis in orbem crinibus tenuissimas candidasque præcincti tunicas anteriore parte ad genua demissas, posteriore ad poplites, vtrimque mollibus tænijs astrictis commissuras tunicæ propendentibus ad latera finibus. Sic ornati adstant nutus obseruando, quid quisq; postulet. Adsunt & alij adolescẽtes prima lanugine malas vestiti: qui paulo ante amatorum suorum deliciæ fuerant, curiose docti grauioris momenti ministeria, mera ostẽtatio magnæ opulentiæ, vt conuiuæ splẽdore stupefacti facile intelligant a quanto viro, quamque magnifico sint ad mensam communem adhibiti: cum tamen totum hoc negotium vera æstimatione aliud non sit, quam stolidus luxus hominis abutentis fortunæ beneficio, sicut testari possunt, quibus comperta sunt talia. Huc accedunt variæ bellariorum, obsoniorum, condimentorumque species, elaboratæ a pictoribus, & cupediarijs, quorum est cura non tantum gustui satisfacere, verum etiam oculos exhilarare mundicijs. Sic fit, vt septem, vel etiam plures mensæ inferãtur plenæ omnium, quæ terra, mare, amnes, aerque ferunt

sele-

selectis suauissimis carnibus terrestrium, aquaticorum, & volucrum, paratura simul, ac conditura variantib. Ac ne quid prætermittatur naturæ munerum, tandem apponuntur poma nucesque dapsiliter, seruatis aliis eiusdem generis ad comessationes, quas vocant. Deinde aliæ patinæ efferuntur vacuatæ a conuiuis voracibus, more fulicarum explentibus se in tantum, vt ossa etiam arrodant: aliæ cum fœde discerptis, semesisque reliquiis. Vbi vero vsque ad fauces expleti, nil possunt amplius, edendo lassati, appetitu esuriunt, oculos pascendo, carnium opimarum copia, nidorem vero exhalantem attrahendo naribus. Postremo his quoque sensibus saturatis, faciunt mentionem de habitu, egregie collaudata conuiuatoris magnificentia, &c.

Atqve vt ad id tandem veniam, cuius gratia hæc omnis a nobis est suscepta atque instituta oratio: in iis conuiuiis, quæ Dominus, & Redéptor noster dum inter homines versaretur, inisse memoratur, omnia more Romano administrata fuisse, certis quasi indiciis reperiemus. Siue quod id omnium gentium approbatione in consuetudinem esset perductum, vt ex iis, quę scripsi superius, facile colligas: siue quod Hebręi iam inde a Pompeio in ditionem, potestatemque Romanorum redacti (vt erat ea gens in iis, quæ patriis legibus non obuiarent, in adulationem profusa) ad victoris dominantisque populi instituta se victusque sui rationem accommodauerant. Nam vt ea omnia, quæ supra dixi, compendio repetam: Romani tribus lectis in cenaculo stratis apparabant conuiuia: & Christi discipuli cenam illam apparaturi, quæ

ante Paſſionẽ extrema fuit, *inuenerunt cenaculum grande ſtratum, atque ibi parauerunt.* Tribus autem lectis eos cenaſſe illud indicio eſt: quod cum tredecim eſſent, in eandem omnes patinam porrigebant manus. quod ſi mẽſæ perpetuæ fuiſſent, fieri haud quaquam poſſet. *Qui intingit*, inquit, Dominus, *manum in parop ſide, hic me tradet*: neminem vnum hac voce deſignans: cum id omnes ex æquo facerent. Romani lauti, & vncti conuiuia inibant, & Chriſti diſcipulos lautos accubuiſſe ex eo coniectari poſſumus, quod cum Petrus primo negaret futurũ vnquam, vt ſibi Chriſtus pedes ablueret: deinde tam minaci reſponſo territus, non ſolum pedes, ſed & caput & manus abluendas offerret, audit a Domino: *Qui lotus eſt, non indiget, niſi vt pedes lauet, & eſt mundus totus.* quo ſignificari videtur, illos lotos diſcubuiſſe, nec debuiſſe abluere niſi ſiquid ſordium pedes inter veniendum forte contraxerãt. Et alioqui Iudæi omnes, Euangeliſta Marco teſtante, niſi crebro lauiſſent manus, non manducabant: & a foro niſi baptizarentur, cibum non ſumebant. Hinc apud Lucam Phariſæus ille, qui Dominũ inuitauerat, mirabatur, quod Chriſtus non baptizatus eſſet ante prandium. Verum obiter notandũ videtur id, quod ſuperiori ſententiæ Chriſtus adiecit: *Vos autem mundi eſtis, ſed non omnes*: ambigue poſitum eſſe. Diſcipuli enim intellexerũt, ſe non omnes partes corporis mundas habere: ideoque eorum pedes ablutione indigere: Chriſtus autem non omnes duodecim a peccato eſſe mundos, etiam intelligi voluit: quod vt explica-

ret

ret Ioannes, adiecit: *Sciebat enim quis nam esset, qui traderet eum. propterea dixit: Non estis mundi omnes.* Vsus est & alibi hac verborũ ambiguitate Dominus. nam cum Iudæi ab eo signum peterent: *Soluite*, inquit, *templũ hoc, & in trib. dieb. excitabo illud.* quod verbum ipsi cum de Salomonis templo dictum acciperent, responderunt: *Quadraginta & sex annis ædificatum est templum hoc, & tu in trib. diebus excitabis illud?* Sed errorẽ eorum arguens Ioãnes: *Ille autem*, ait, *dicebat de templo corporis sui.* Vnctos vero fuisse, illud persuadere videtur, quod verisimile sit id ab opulento illo patre familias, qui eos exceperat nõ prætermissum, cũ percrebuisset iã, & in ore omniũ esse cœpisset; Christũ obiecisse Simoni, quod ab eo inuitatus ad cenã, id officij non exhibuisset: *Veni*, inquiens, *in domum tuam, aquam pedibus meis non dedisti, oleo caput meum non vnxisti.* & ab huiusmodi vnctione Dominum non abhorruisse ex eo apparet, quod inter diuina illa præcepta: *Tu autem*, ait, *cum ieiunas unge caput tuum, & faciem tuam laua:* vt prandisse videlicet iam, non adhuc ieiunus esse videaris. Romani accubituri vestem mutabant. & Christi discipulos vestem mutasse inde cognosci potest, quod adolescens ille (Euangelistam Ioannem fuisse S. Ambrosius atque alij testantur) qui a cena in hortum cum Christo secesserat, *amictus sindone super nudo* traditur fuisse, quasi veste adhuc cenatoria indutus: quod si solitum illi, & quotidianum fuisset, non vtique ab Euangelista id memoriæ traderetur. & quidem in mar-

moribus Romanis accumbentes in triclinarib. lectis magna ex parte vna tantum veste super nudo tecti conspiciuntur. Sed & ille, qui non indutus veste nuptiali in conuiuium, irrepsit, in tenebras exteriores proiici iubetur. Manus lauabãt illi ante cenam: & hos etiam abluisse credendũ est, postquam a Pharisæis vitio eis datum fuerat, quod illotis manibus cibum sumerent; nam huiusmodi scandala vitare nitebantur, *Ne scandalizemus eos*, ait Dominus Petro, *vade, da illis pro me & te.* Certe id Iudææ genti in vsu fuisse, Pharisæorum exprobratio declarat. Accumbentes, non sedentes cenabant Romani: Et hos similiter accubuisse verbum ipsum accumbere, aut recumbere, quo semper vtuntur Euãgelistæ: sed & quæ inferius dicam, satis declarant. Altis toris illi discumbebant: & tricliniares lectos, in quib. Christus cenabat, altiores fuisse, hoc argumento est, quod mulier illa stans retro secus pedes eius, stãs, inquam, non procidens, non genu nixa, eos lacrymis rigat, & capillis tergit: quo lectorum altitudo euidenter ostenditur. Soleas illi deponebant accubituri, nudisque pedibus cenabant: & Christus nudos discipulorum pedes abluit: & Maria ipsius Domini nudos pedes lacrymis rigat: cum calciatum incessisse Christum Baptista Ioannes innuat, negans se dignum, qui eius calciamenta portaret: nam de eius discipulis minus dubitatur, cum Petro in robur, & vincla coniecto præcipiat Angelus, ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σου Hieronymus in Esai. cap. xx. *Calciamenta*, inquit

quit, LXX. *sandalia, id est, caligas vocant. Calcia te caligas tuas*: & apud Marcum legatur, misisse illos Dominum, vt Euangelium prædicarent, non habentes æs in zonis, sed tantum calciatos sandaliis. Romani liberos suos, aut eos, quos caros habebant in conuiuiis infra se, hoc est, in sinu suo collocabant (nam id esse in sinu recumbere superius ostendi.) & Ioannes Christo maxime carus, in ipsius sinu recubuit, & in eius pectus sese quã familiariter reiecit, dũ ex eo quęrit, quis illum esset traditurus. Ambrosius in cap. xv. Lucæ, ad illud, *Cecidit in collum eius*: *Nonne*, inquit, *tibi videtur, Christus cecidisse in collũ Ioannis, quando erat Ioannes in sinu Iesu, ceruice recumbens reflexa? Et ideo verbum apud Deum vidit, quia erectus est ad superna.* Regẽ sacrorũ, qui apud Romanos maximæ dignationis erat inter Pontifices, summum locũ medij lecti in Pontificalibus cenis occupare solitum, neminemq; supra eũ accubare diximus: & in his Pontificalibus cenis Christus vere Rex & Sacerdos secũdũ ordinem Melchisedech, eũdẽ locum occupat, nec quisquam super eum accubat: alioqui non potuisset Maria alabastrum vnguenti effundere super caput ipsius recumbentis, si in medio lecto accubuisset: aut ipse Ioannem in sinu habere, si in imo Romani non raro quini in lectis discumbebant, vt supra retulimus & Christi discipuli, vt verisimile est quini in duobus lectis discubuere, in reliquo autem tres tantum: ipse nempe Dominus, & Ioannes, ac si diuinare permittitur, Petrus: is enim veluti proximus Ioanni innuit, vt ex Domino auctorem tã-

ti facinoris quæreret. In commune illi vescebantur, vt ex Plutarcho superius retuli, & ij in commune vescuntur, omnesque in eandem patinam manus porrigunt. *Qui intingit*, inquit, *mecum manum in paropside, hic me tradet*. Magistrum potandi, aut Regem vini illi constituebant: & huiusmodi munus aliquod in illis nuptiis, quibus Christus interfuit, architriclinum obiisse apparet: cum illi aquã vinum factam Dominus afferri iubeat. Spectacula Romani, & varia acroamata inter cenandum adhibebant, odoresque suaues incendebant. Sed neque Christi conuiuiis sua spectacula, sua acroamata, sui odores, aut multo etiam iocundiores defuerunt. Quod enim spectaculũ fuisse putamus cum cæli & mundi Dominus positis vestibus, ac linteo præcinctus in seruilem modũ ad pedes piscatorum, atque discipulorum deiectus, suis eos manib. abluere, & linteo, quo erat præcinctus tergere spectatũ est? Aut quod vnquam aliud spectaculum tanto tamque immortali potuit conuiuas gaudio, ac voluptate perfundere? cum id factum, & immensi amoris, & perpetuæ Domini erga eos voluntatis argumentum insigne foret? *Cum dilexisset*, inquit Ioãnes, *suos, qui erant in mundo, in finem dilexit eos: & cena facta surgit a mensa, & ponit vestimẽta sua.* Comœdiæ apud Romanos inter epulas agebantur, sed cuius comœdiæ catastrophe tantã rerũ conuersionem spectandam præbuit, quantam mulier illa in ciuitate peccatrix: quæ oculorum venustate, capillorum ornatu, oris suauitate, & munditia homines allicere, & ad se conuertere solebat:

bat:ex illis ipsis oculis distillantibus instar riui perennis lacrimis pedes Christi rigare, & suis illis crinibus illectoribus tergere.& suaui ore suauiari, atque illis affectuosissima oscula figere non cessabat? Aut quam voluptatem id etiã Angelis spectatoribus attulisse credimus, cum ingens gaudium sit in cælo super vno peccatore pœnitentiam agente? Neque vero hoc tam gratum acroama sine insigni corollario discessit. nã ad mulierem conuersus benignus Dominus: *Remittuntur*, inquit, *tibi peccata: fides tua te saluam fecit. vade in pace.* Iam quod acroama, quem symphoniæ cantum cum diuino illo hymno compares? *Et hymno*, inquit, *dicto, exierunt in montem Oliueti.* Et quamquam suauissimus odor, tamquã e fragrantibus floribus efflaretur ex conuiuis ipsis, qui cũ Paulo dicere poterãt: *Nos autem bonus odor sumus Deo*: non defuerunt tamen illi conuiuio odores alij iocundissimi, *Effuso enim alabastro vnguẽti nardi pistici pretiosi, impleta est*, inquit, *domus ex odore vnguẽti.* Deniq; vt omnia (quẽadmodũ dixi) semel ostendam ex Romanorum morib. tracta: qui conuiuis abeuntibus grata, & pretiosa solebant apophoreta conferre, liberalissimus, ac sui nimium profusus Dominus, ex hoc mundo ipse discedens pretiosissimum corpus suũ & sanguinem conuiuis in apophoretis dedit, vt sibi haberent, vt secũ domum deducerent: vt iter ingredientibus, etiam pro viatico foret. Restat, vt quoniam Romani ambiebant, & magno etiã interdum pretio redimebant, vt inter amicos principis eius epulis interessent: ambiamus &

nos quoque qui sectatorum Christi nomine censemur: vt peccatorum sordibus ablutos, bonorum operum vnguento nitidos, nuptiali & conuiuali stola innocentiæ indutos, terrenorum affectuum nexibus liberatos, suis magnificentissimis epulis princeps nõster adhibeat: Vt edentes, & bibentes super mensam eius, illa spectacula spectemus, illa acroamata audiamus, illa gaudia gaudeamus: quæ neque oculus vidit, neque auris audiuit, neque in cor hominis ascenderũt.

*

Ambrosius lib. de Elia, & ieiũnio cap. xvii. *Per cornu etiam fluentia in fauces hominum vina decurrũt: & si quis respirauerit, cõmissum flagitium, soluta acies, locõ motus habetur.* Philo libro de Ioseph ἑξῆς δὲ προσέξαντες κατὰ τὰς ἡλικίας καθίζεσθαι. μήπω γὰρ ἀνθρώπων ἐν ταῖς συμποτικαῖς συνουσίαις κατακλίσει χρωμένων.

TRICLINIVM
PATAVINVM.

FVLVI VRSINI APPENDIX AD LIBRVM PETRI CIACCONII DE TRICLINIO.

NOTVM est omnibus, vt opinor, veteres Romanos diem, qui ciuilis appellatur, in duodecim horas pro anni temporibus inæquabiles distribuisse: ipsas vero diei horas ita partitos esse, vt singulas singulis munerib. adsignarét quibus perfuncti, tunc demum cenas inirent. Constat hoc ex epigrammate Martialis, quod habetur libro quarto ad Euphemum Structorem Domitiani:

Prima salutantes, atque altera continet hora:
Exercet raucos tertia causidicos.
In quintam varios extendit Roma labores:
Sexta quies lassis, septima finis erit.
Sufficit in nonam nitidis octaua palæstris:
Imperat extructos frangere nona toros.
Hora libellorum decima est Eupheme meorum,
Temperat ambrosias cum tua cura dapes.
Et bonus æthereo laxatur nectare Cæsar,
Ingentique tenet pocula parca manu:
Tunc admitte iocos, gressu timet ire licenti,
Ad matutinum nostra Thalia Iouem.

Atque ad hanc diei partitionem videtur Cicero respexisse in oratione pro Muręna, cum inquit: *Neque vero Cretes, quorum nemo gustauit vnquã*

cu-

cubans, melius quam Romani homines, qui tempora voluptatis laborisque dispertiunt, respublicas suas tenuerũt. Sed cenas obire soliti non erant, nisi post varia exercitationũ genera, siue in Xysto, siue in Stadio, siue in Sphæristerio, quibus octaua hora adtributa erat, lauti prius & vncti fuissent. Dicendum igitur aliquid primum de vsu lauandi & vngendi ante cenam, deinde de cena ipsa & prandio disserendum. Lauandi quidem mos atque vngendi apud veteres tũ Græcos tũ Latinos antiquissimus fuit, & ab Heroicis vsque temporibus petitus, vt apparet ex Homero, apud quem Telemachus lauatur & vngitur ante cenam. Odyss. lib. *ι*.

Αὐτὰρ ἐπεὶ λοῦσέν τε καὶ ἔχρισεν λίπ' ἐλαίῳ &c.

Ἐκ ῥ' ἀσαμίνθου βῆ &c.

Δαίνυνθ' ἑζόμενοι &c.

Lauantur item & vnguntur apud eundem Homerũ Nausicaæ ancillæ ante prandiũ. Odyss. l. vi.

Αἱ δὲ λοεσσάμεναι, καὶ χρισάμεναι λίπ' ἐλαίῳ,

Δεῖπνον ἔπειθ' εἵλοντο παρ' ὄχθῃσιν ποταμοῖο.

Instituta vero lauatio fuit, tum valetudinis causa, tum voluptatis: nam ea & sudorem eliciebãt, & ablutis sordibus reuocabant hilaritatem. Nã vt inquit Eustathius in Homerum, εἰσήχθη τὸ βαλανεῖον vt esset, ῥύπου μὲν ἀποθετικὸν, ἀναψυχῆς δὲ τινὸς αἴτιον. & Athenæus li. *ι*. appellat balnea, ἄκη πόνων παντοίων, quod scilicet laborum omnium lassitudini mederentur. vnde Plautus dixit in Mercatore,

Nunquam edepol omnes balneæ mihi hanc lassitudinẽ

eximent.& Homerus θυμῆρες ὕδωρ vocauit aquã, quæ e balneis lauando corpori funderetur. Itaque dictum esse βαλανεῖον putat S. Augustinus, quod pellat ex animo anxietatem. & Suetonius scribit Caium principem capitali pœna punisse, siquis indicto iustitio balnearibus deliciis indulsisset: vt videri possit balnea voluptatis etiam causa comparata fuisse, & non immerito in antiquo lapide incisum esse a vetere poeta:

BALNEA VINA VENVS CONSERVANT CORPORA NOSTRA
CORRVMPVNT VITAM BALNEA VINA VENVS.

Vsus autẽ lauandi erat fere quotidianus: quin & Cõmodus Imperator septies per diẽ, atq; octies lauit, & in ipsis balneis, vt scribit Lãpridius, persæpe cenitauit: & Gordianus Iunior septies æstate, hieme bis lauatione vsus est. Capitolinus tamen scribit Gallienũ Imperatorẽ lauisse die septimo æstate, vel sexto. hieme secundo, vel tertio: Vopiscus autẽ Tacitum balneis raro vsum esse. Seneca item lib. Epist. XIII. veteres Romanos bracchia tantum & crura quotidie abluisse, quæ scilicet sordes opere collegerant, totum vero corpus tantum nundinis testatur lauisse. Lauabatur autẽ apud Romanos plebs quidẽ vrbana in thermis publicis, ordo autẽ patricius & equester in balneis priuatis. Quamuis nobiles etiã & principes viros, publicis balneis non abstinuisse, tum ex aliorũ scriptis intelligimus, tum ex Epigrammate Martialis, in quo notat Æmilium quẽdam, qui cum captator esset cenarum, cũ diuitib. solebat in thermis lauari, vt inde eos sequutus, lau-

tius cenitaret. Notum est etiam illud Hadriani Imperatoris, quod refert Spartianus in eius vita his verbis: *Publice frequenter & cum omnibus lauit: ex quo ille iocus balnearis innotuit: nam cum quodam tempore veteranum quendam notum sibi in militia, dorsum & ceteram partem corporis vidisset atterere, percontans, cur se marmoribus destringendum daret, vbi audiuit hoc idcirco fieri, quod seruum nō haberet: & seruis eū donauit, & sumptibus. Verum alia die, cum plures senes ad prouocandam liberalitatem principis pariter & se attererent, euocari eos iussit, & alium ab alio inuicem defricari.* & Lampridius de Alexandro Seuero ita scribit: *Thermis & suis & veterum frequenter cum populo vsus est, & æstate maxime: balneari veste ad palatium reuertens.* item Capitolinus de Claudio II. *Balneatorum*, inquit, *vnum, & ad balneas ligna, si minus lauaretur in publico.* Ita enim legendus est hic locus. Contra vero plebeios viros domi etiā priuatis balneis, & apud ipsum quandoque conuiuij dominum lauari solitos legimus, iuxta illud Plautinum in Sticho:

> *Quam mox cocta est cena? impransus ego sum. E. abi*
> *intro ad me, & laua.*

Nam publicis, vt videtur, balneis lautum indicat Terentius in Phormione, illo versu:

Te ne asymbolum venire unctum, atque lautum e balneis. M. autē Varro lib. VIII. de ling. lat. satis aperte indicat veteres balneis tū publicis, tū priuatis vsos esse, cum scribit: *Reprehendunt analogias, quod dicantur multitudinis nomine publica balinea, non balinea: contra, quod priuati dicant vnum balineū quod plura, balineas dicant.* & post: *Balineas, quod plures essent,*

quibus uterentur, multitudinis potius, quam singulari vocabulo, balineum vero, ubi domi sua quisque lauaretur, veteres appellasse. Itaque Cicero lib. II. de oratore, balnea M. Bruti priuata dixit, non balneas. Ac de publicis quidem Balneis infra dicetur. Priuatum autem balneum intellexit Cicero, cum scribit ad Atticum lib. I. *Balneum calefieri iubebo.* Item, *Cum e balneo exissem, accepi tuas litteras.* & ad Terentiam lib. XV. *Labrum si in balneo non est, fac vt sit.* Priuatum itidem balneum significauit Plinius Iunior lib. II. Epist. ad Gallum, cum inquit: *In hoc balnea meritoria tria magna commoditas, si forte balineum domi, vel subitus aduentus, vel breuior mora calefacere dissuadeat.* Balneum autem priuatum, quo domi suæ lauaretur, Sergium Oratam primum fecisse scribit Macrobius lib. III. cap. XV. cum inquit: *Hic est Sergius Orata, qui primus balneas pensiles habuit.* Lauationi hora eadem erat adsignata, quæ exercitationi: hãc autẽ diximus fuisse octauã: nã exercitationes & palæstram statim consequebatur lauatio, cena vero lauationem, vt aperte significat Cicero lib. XIII. Epist. ad Atticum, cum inquit: *Post horam octauam in balneum.* & Martialis lib. X.

Nuntiat octauam Phariæ sua turba iuuencæ,
Et pilata redit, iamque subitque cohors.
Temperat hic thermas, nimios prior hora vapores
Halat, & immodico sexta Nerone calet.
Stella, Nepos, Cani, Cerealis, Flacce venitis:
Septem Sigma capit, sex sumus, adde Lupum.

Itaque Spartianus in Hadriano: *Ante octauam,* inquit, *horam in publico neminem, nisi ægrotum lauari* *pas-*

passus est. & Plinius Iunior lib.III. Epist.I. *Vbi hora balinei nuntiata est: est autem hieme nona, æstate octaua.* Vitruuius item eandem horam designat lib. v. cap.x. cum inquit: *Quod maxime tempus lauandi a meridiano ad vesperam est constitutum.* Ipsa vero lauandi hora indicabatur sonitu tintinnabuli, vt coniici potest ex versibus Martialis, quos infra ponemus, & ex ęreo itē tintinnabulo, quod extat apud me, cum inscriptione FIRMI BALNEATORIS, repertum in Esquiliis anno M. D. XLVIII. in ruinis thermarum Diocletiani Imperatoris. Martialis versus sunt hi ex lib. XIV. qui *Xenia* inscribitur:

Redde pilam, sonat æs thermarum, ludere pergis?
Virgine vis sola lotus abire domum.

Plinius Iunior lib. *III.* Epistola prima ad Caluisiū: *Vbi hora balinei nuntiata est &c. lotus accubat, & paulisper cibū differt.* Nā data, vt diximus, lauationi opera, & curato prius lotoque corpore, cenas inibant, iuxta illud Athenæi lib. IV. Δεῖν θεραπεύσαντα τὸ σωμάτιον, καὶ λουσάμενον ἰέναι πρὸς δεῖπνον. Plautus Amphitruone: *Lauasti. Amph. Quid postquā laui? Alcm. Accubuisti &c. Cenasti mecū in eodē lecto.* Cicero in libro de oratore: *Cum lauti accubuissent.* & in oratione pro Deiotaro: *Huc te e balneo priusquam accumberes, ducere volebat.* Post lauationem autem fricari & vngi statim solitos fuisse notat Eustathius in versum Homericum ex Ilia. Χ. τὼ δὲ λοεσσαμένω καὶ ἀλειψαμένω λίπ' ἐλαίῳ. in quem versum ita scribit: ἐλαίῳ δ' ἐχρίοντο οἱ λουσάμενοι, ἐμπλάττοντες τοὺς σωματικοὺς πόρους,

ὡς αὖ μετὰ λουτρὸν στέγοιεν τὴν ὑγρότητα. Colligimus etiam hoc tum ex Cicerone, apud quem sic est lib. VIII. Epist. ad Atticum: *Post horam octauam in balneum &c. vnctus est, accubuit.* & Plutarchus de Pompeio scribit, quod tempus cenæ cum instaret, parasset autem ex præsentib. copiis nauclerus, cernens Pompeium Fauonius seruorum penuria semetipsum lauantem, accurrit, abluitque & vnxit: sic enim inquit: ἐπεὶ δὲ καιρὸς ἦν δείπνου, καὶ παρεσκεύασεν ὁ ναύκληρος ἐκ τῶν παρόντων, ἰδὼν ὁ Φαώνιος οἰκετῶν ἀπορίᾳ τὸν Πομπήιον ἀρχόμενον αὐτὸν ἀπολούειν, προσέδραμε καὶ ἀπέλουσε καὶ συνήλειψε. Et de Bruto idem Plutarchus refert, quod ei ministri cum non ita cito apportassent tentorium, labore autem esset confectus, tandẽ meridie vnxisse se, & paululũ cibi cepisse. Græca verba sunt hęc: τῷ δὲ Βρούτῳ οὐ ταχέως ἧκον οἱ τὴν σκηνὴν κομίζοντες. ἐκπονηθεὶς δὲ περὶ ταῦτα, μεσημβρίας μόλις ἀλειψάμενος, καὶ φαγὼν ὀλίγα. Ad eandem vngendi consuetudinem post lauationem respexit Apuleius lib. IV. de Asino, cum inquit: *In fine sermonis huius, statim sese deuestiunt, calidaque perfusi, & oleo peruncti, mensas dapibus largiter instructas accumbunt.* & Varro lib. I. de re rustica cap. LV. *olea, & vua, per idem binium redit in villam: alia ad cibum eligitur, alia vt eliquescat, ac non solum corpus intus vngat, sed etiam extrinsecus, itaque dominũ & ad balneas, & ad gymnasium sequitur.* Diximus autem supra, gymnasium, & palæstram statim consequi lauationem. Lauatur item Augu-

ftus,& poft lauationẽ vngitur, vt innuit Suetonius in Augufto cap.LXXVI.his verbis: *Ne Iudaus quidem, mi Tiberi, tam diligenter fabbatis ieiunium feruat, quam ego hodie feruaui, qui in balneo demum poft horam primam noctis duas bucceas manducaui, priufquam vngi inciperem.* Interdum tamẽ poft exercitationes vngebantur prius, quam lauarentur, vt de Alexandro Seuero refert Lampridius: *Poft lectionem,* inquit, *operam palæftra, aut fphæriſterio, aut curfui, aut luctaminibus mollioribus dabat. Atque inde vnctus lauabatur, ita vt caldariis vel nũquam vel raro, pifcinis femper vteretur, in eisque vna hora prope maneret.* Quin etiam aliquando nulla poft exercitationes vſi lauatione vngebantur, vt ex Perſio intelligimus. apud quem eft Sat.III.

--vncta vixiffe patella
Semper & affiduo curata cuticula fole.

& alibi:

At fi vnctus ceffes, & figas in cute folem.

& Iuuenalis:

Noſtra bibat vernum contracta cuticula folem,
Effugiatque togam, iam nunc in balnea falua
Fronte licet vadas.

Sed clarius & certius Cornelius Celfus li.I.ca.II. *Exercitationẽ,* inquit, *recte fequitur modo vnctio, vel in fole vel ad ignẽ: modo balneum, fed in conclaui, quam maxime & alto, & lucido, & fpatiofo. Ex his vero neutrum fape fieri oportet, fed fapius alterutrum pro corporis natura.* Plautus in Sticho, Vnctiones Græcas, fudatorias dixit, quod adhiberentur ab iis, qui vel in balneo, vel in gymnafio fudaffent, ad obftruendã fcilicet corporis fpiramenta, & vt inquit

Eustath. in Homerum, πρὸς τὸ ἐμπλάττειν τοὺς σωματικοὺς πόρους, loco supra citato. Vngendi autem officio fungebantur in balneis serui, qui ab eo Vnctores dicti sunt, & Aliptæ. Seneca lib. VII. Epistolarum: *Supra ipsum balneum habito: cum in aliquem, ac plebeia vnctione contentum incidi, audio crepitum illisæ manus humeris: Aliptam cogita tenuẽ.* & Iuuenalis: *Grammaticus, Rhetor, Geometres, Pictor, Aliptes.* Locus vero in balneis, in quo vngebantur, Vnctorium vocabatur, siue Elæothesium. Plinius Iunior lib. II. Epist. ad Gallum. *Adiacet Vnctorium, hypocaustum, adiacet propnigeon balinei.* Vnctores in antiquis inscriptionibus nominantur hi: PANTHAS CÆSARIS VNCTOR. item, C. PLÆTORIVS. SECVNDIO. VNCTOR item, AVRELIVS . EROS . AVG . VNCTOR . item, ATHENAIS . AVGVSTAE . VNCT. De variis vnguentorum generibus, quibus in balneis vtebantur, videndus Athenæus lib. v. in quo adducit Polybium de Antiocho referentem, in publicis eum balneis lauari solitum etiam cum frequentissima plebis turba occuparentur: pretiosissimorumque vnguentorum fictilia vasa tum ad eum perferri solita: quorum odore oblectatum quendam, dixisse: fortunatos esse reges, qui iis delibuti suauiter olerent: hominique nihil tunc Antiochum respondisse, sed postridie eo ingressum vbi ille lauabatur, vnguenti nobilissimi, nempe stactiriæ myrrhæ vas fictile in eius caput effundi iussisse omnesque lauaturos assurrexisse, & in vnguento illo sese volutantes, ac ob lentorem labentes, regi etiam ipsi risum excitasse. Athenæi

næi verba, vel potius Polybij ſunt hæc: Ελέετο δὲ κἀν τοῖς δημοσίοις βαλανείοις, ὅτε δημο τῶν ἦν τὰ βαλανεῖα πεπληρωμένα, κεραμίων προσφερομένων αὐτῷ μύρων πολυτελεστάτων, ὅτε καί τινος εἰπόντος, μακάριοι ἐστὲ ὑμεῖς οἱ βασιλεῖς, οἱ καὶ τούτοις χρώμενοι, καὶ ὀδωδότες ἡδύ. καὶ μηδὲν τὸν ἄνθρωπον προσειπὼν, ὅπου ἐκεῖνος τῇ ἑξῆς ἐλέετο, ἐπεισελθὼν ἐποίησεν αὐτοῦ καταχυθῆναι τῆς κεφαλῆς μέγιστον κεράμιον πολυτελεστάτου μύρου τῆς στακτῆς καλουμένης, ὡς ἅπαντας ἀναστάντας κυλίεσθαι λουομένους τῷ μύρῳ, καὶ διὰ τὴν γλισχρότητα καταπίπτοντας γέλωτα παρέχειν, καθάπερ καὶ αὐτὸν τὸν βασιλέα. Lauabantur autem aqua tum calida, tum frigida. vt apparet ex Homero, & aliis Scriptoribus, quorum teſtimonia proferemus. Apud Homerum ſiquidem priſcis temporibus Heroes, aqua marina primum lauabatur, hoc eſt frigida. vt ea lauatione ſudorem & ſordes detergerent, deinde aqua dulci, hoc eſt calida, qua animi recreandi cauſa vtebantur. Homeri verſus ex Iliad. κ. ſunt hi:

Αυτὰ δ' ἱδρῶ πολλὸν ἀπενίζοντο θαλάσσῃ
Εσβάντες, κνήμας τε, ἰδὲ λόφον, ἀμφί τε μηρούς.
Αυτὰρ ἐπεί σφιν κῦμα θαλάσσης ἱδρῶ πολλὸν
Νίψεν ἀπὸ χρωτὸς, καὶ ἀνέψυχθεν φίλον ἦτορ,
Ες ῥ' ἀσαμίνθους βάντες εὐξέστας λούσαντο.
Τὼ δὲ λοεσσαμένω, καὶ χρισαμένω λίπ' ἐλαίῳ,

Δείπνῳ ἐφιζανέτην. Et de Vlysse, Odyss. viii. vt animi hilaritatem reuocaret, tristitiamque depelleret, dicit eum calida lauatione vsum esse, his versibus:

--ὁδ' ἀσπασίως ἴδε θυμῷ

Θερμὰ λοετρά. Sed hæc quoq; apertius Cornelius Celsus l.i.c.i. *Prodest*, inquit, *etiā interdum balneo interdū aquis frigidis uti: modo vngi, modo id ipsum negligere.* Plin. l. xxv. c. viii. *Iidē fratres instituere a balneis frigida multa corpora adstringere. antea non erat mos nisi calida tantum lauari. sicut apud Homerum etiā inuenimus.* Atqui in hoc falsus videtur Plinius, cū constet tum ex versibus supra prolatis, tū ex aliis apud Homerum locis, quib. citandis, quia in prōptu sunt, superseđemus, aqua marina, hoc est, frigida lauari Heroas solitos fuisse. Idem Plinius li. xxviii. cap. iv. *Perfundere*, inquit, *caput aqua calida ante balnearum vaporationem, & postea frigida, saluberrimum intelligitur.* Sed varie pro cuiusq; voluntate & libidine modo frigida, modo calida vsi veteres videntur. Plinius Iunior lib. iii. Epist. ad Macrum: *Post solem plerumque frigida lauabatur, deinde gustabat dormiebatque minimum.* Vopiscus in Carino: *Balneis*, inquit, *ita frigidis vsus est, vt solent esse cellæ suppositoriæ frigidariis semper niualibus.* & Lampridius in Commodo: *Auspicium*, inquit, *crudelitatis apud Centum cellas dedit anno ætatis xii. nam cum tepidius forte lotus esset* (sic enim legendum non *locus*) *balneatorem in fornacem coniici iussit, quando a pædagogo, cui hoc iussum fuerat, veruecina pellis in fornace consumpta est, ut fidem pœna de*

fito

ſtore nidoris impleret. Idem ſcribit Alexandrũ Seuerum caldariis vel nũquam vel raro vſum eſſe. Habebant enim balnea tres domos, ſiue vt eas vocat Plinius iunior in Epiſt. ad Gallum lib. II. cellas. quarum ſuperior acris erat calidi, & calidarium, vel vt Græci vocant, *πυριατήριον*, ſiue ſudatorũ, quod in eo ſudoré ſicco calore prouocabãt, & Laconicũ dicebatur: Media calidæ aquæ ſiue tepidæ, caldariũ, ſiue tepidarium, Græce *βαλανεῖον* dicta, in qua erat ſoliũ, ſiue labrũ vbi cõſidentes lauabãtur: Infima aquæ frigidæ, frigidaria, ſiue frigidarium dicta, quæ ſolium itidem habebat. Galenus lib. III. de ſanitate tuenda addit his quartam cellam, in qua ſcilicet loti vngerentur: quęque ob id Vnctorium, a Græcis vero *ἀλειπτήριον* dicebatur. Has deſignat Plinius loco ſupra memorato, cum inquit, *Inde balinei cella frigidaria, ſpatioſa, & effuſa.* & poſt: *Mox duæ cellæ magis elegantes, quam ſumptuoſæ.* & lib. V. Epiſt. ad Apollonium: *Si pœnitet*, inquit, *teporis: frigidariæ cellæ connectitur media, cui ſol benigniſſime præſto eſt, caldariæ magis, prominet enim.* Ad eaſdem item cellas reſpexiſſe videtur Cornelius Celſus lib. I. cã. IV. cum inquit, *Si in balneum venit ſub veſte primum paulum in tepidario inſudare: ibi vngi: tum tranſire in calidarium: vbi inſudauit*, (ſic enim legendum) *in ſolium non deſcendere: ſed multa calida aqua per caput ſe totum perfundere: tum tepida, dein frigida:* (omiſſo verbo, *vti*, quod gloſſema eſt) *diutiuſque ea caput, quam ceteras partes perfundere: deinde id aliquandiu perfricare: nouiſſime detergere, & vngere.* Sed hæc ex

ipso fonte, hoc est, ex Vitruuij lib. v. cap. x. haurienda sunt, in quo & Laconici meminit, quo vtebātur ad sudoré ex calore sicco eliciendū. De quo ita Columella in procemio l. i. *Quotidianā*, inquit, *cruditatē Laconicis excoquimus, & exucto sudore sitim quærimus.* Seneca in Epistolis appellat sudatoria, cū inquit: *Quid cum sudatorijs? omnis sudor per laborē exeat.* Cornelius autē Celsus dixit sudationes assas, quod differrent ab iis, quæ in balneis fierent. Dio lib. LIII. scribit sudatorium ab Agrippa Romæ extructum fuisse, quod Laconicum appellauit, exemplo Lacedæmoniorum, quoniam hi tunc nudari corpora, & inungi oleo præcipue videbātur. Dionis verba sunt hæc: Ἀγρίππας τὸ πυριατήριον τὸ λακωνικὸν κατεσκεύασε. λακωνικὸν γὰρ τὸ γυμνάσιον, ἐπειδήπερ οἱ λακεδαιμόνιοι γυμνοῦσθαί τε ἐν τῷ τότε χρόνῳ, καὶ λίπα ἀσκεῖν μᾶλλον ἐδόκουν, ἐπεκάλεσε. Idem Dio lib. LV. scribit Mæcenatem primum aquæ calidæ piscinam Romæ instituisse: πρῶτός τε, inquit, κολυμβήθραν θερμοῦ ὕδατος ἐν τῇ πόλει κατεσκεύασε. Priuatam vero piscinam domi Ciceronem habuisse, ipse indicat, cum inquit: *Latiorem piscinā voluissem vbi iactata brachia non offenderētur.* Suetonius in Nerone cap. XXVII. *Epulas a medio die ad mediam noctem protrahebat, refotus sæpe calidis piscinis ac tempore æstiuo niuatis.* Lampridius autem scribit Elagabalum Imp. non nisi vnguento nobili, aut croco piscinis infectis natasse. Plinius Iunior li. II. Epist. ad Gallum: *Cohæret*, inquit, *calida piscina mirifice, ex qua natantes mare aspiciunt.* Balnea pu-

blica,

blica, quibus populus Romanus lauaretur, M. Agrippa in Ædilitate sua populo gratuita præbuit CLXX. *quæ nunc*, inquit Plinius lib. XXXVI. cap. XV. *Romæ ad infinitū auxere numerum.* Dionis verba ex lib. XLIX. sunt hæc: τά τε βαλανεῖα προῖκα δι' ἔτους καὶ τοῖς ἀνδράσι καὶ ταῖς γυναιξὶ λούεσθαι παρέσχε, καὶ τοὺς κουρέας. Idem Dio lib. LIV. scribit, Augustū tonsores, & balnea gratis per diem vnum populo dedisse: Qua quidem munificentia Faustum quoque Syllæ filium antea vsum fuisse dicit: qui oleum, & balnea per diem vnum gratis populo præbuit. Dionis verba sunt hæc. ex lib. XXXVII. Κἀν τῷ αὐτῷ τούτῳ χρόνῳ Φαῦστος ὁ τοῦ Σύλλου παῖς ἀγῶνά τε μονομαχίας ἐπὶ τῷ πατρὶ ἐποίησε, καὶ τὸν δῆμον λαμπρῶς εἱστίασε, τά τε λουτρὰ καὶ ἔλαιον προῖκα αὐτοῖς παρέσχεν. Thermas quoq; Agrippam populo legasse, ab ipso Agrippinas appellatas, quibus sine mercede lauaretur, idem Dio li. LIV. scribit his verbis: Καὶ τότε γοῦν κήπους τέ σφισι, καὶ τὸ βαλανεῖον τὸ ἐπώνυμον αὐτοῦ κατέλιπεν, ὥστε προῖκα αὐτοὺς λούεσθαι & Capitolinus de Pio Imp. *Balneum*, inquit, *quo vsus fuisset, sine mercede populo exhibuit.* Lampridius item in Alexandro Seuero: *Balnea*, inquit; *omnib. regionib. addidit, quæ forte non habebant: nam hodieque multa dicuntur Alexandri.* Vtebantur autem in balneis tum ad fricandū corpus sudoremque eliciendum, tū ad abstergendas sordes, ænea strigili, cuiusmodi multæ reperiuntur in antiquis ruderibus Thermarum. Auctor ad Herennium l. IV. *Nam ut forte,*

inquit, *hic in balneas venit, cœpit postquã perfusus est, defricari.* Defricabatur autem, vt videtur, strigili. & Suetonius in Vespasiano, cap. xx. *Valetudine prosperrima vsus est, quamuis ad tuendam eam nihil amplius quam fauces, ceteraque membra sibimet ad numerum in sphæristerio defricaret.* Persius Sat. I.

I puer & strigiles Crispini ad balnea defer.

Iuuenal. Satyr. III. *-- & sonat vnctis*

Strigilibus. &c. Nam vncti oleo strigilibus radebantur sudantes, deinde linteis ad id paratis tergebantur. Apuleius lib. II. de Asino: *Ac simul ex promptuario oleum vnctui, & lintea tersui, & cetera huic eidem vsui profer ociter, & hospitem meum produc ad proximas balneas.* Plinius lib. XXVIII. cap. IV. *Solũ quoque remediorum maximum ab ipso sibi præstare potest, sicut linteorum strigiliumque vehementia.* Martialis lib. XIV.

Pergamus has misit strigiles curuo destringere ferro:
Non tam sæpe teret lintea fullo tibi.

& Iuuenalis Sat. III.

--pleno componit lintea gutto.

Gutto enim vnctores, vt inquit Varro, oleum lauantib. se in balneo guttatim fundebant: quod fiebat e vulgari cornu, siue vitro: nam e rhinocerotis potentiores tantum vtebantur. Iuuenalis:

-- magno cum rhinocerote lauari

Qui solet &c. Vtebantur etiam ad oleum fundendum ampullis. Apuleius lib. II Floridor. *Strigilem*, inquit, *& ampullam, ceteraque balnei vtensilia nundinis mercari.* & Cicero lib. IV. de Finibus. *Si ad illam vitam, quæ cum virtute degatur, ampulla, aut strigilis accedat.* Vnde Suetonius in Augusto ca. LXXX.

scri-

ſcribit eũ nimio ſtrigilis vſu cutẽ læſiſſe: *Sed & callis,*(inquit)*quibuſdã ex prurigine corporis,aſſiduoque & vehementi ſtrigilis vſu pluriſariam contractis ad impetiginis formam.* Apuleius in Floridis refert, Hippiam illum multiſcium, ſtrigileculam ex qua ſudor laberetur, ſibimet ipſum fabricaſſe. Sic enim ait: *Etenim non pigebit me commemorare, quod illum non puditum eſt oſtentare: qui magno in cœtu* (ſic enim legendum, non, *inceptu*) *prædicauit fabricatũ ſe met ſibi ampullam quoque oleariam, quam geſtabat, lenticulari forma, tereti ambitu, preſſula rotunditate, iuxtaque honeſta ſtrigilecula, recta faſtigatione* (ſic enim ſcribendum, non, *fatigatione*) *clauſulæ, flexa tubulatione ligulæ, vt & ipſa in manu capulo moraretur, & ſudor ex ea riuulo laberetur.* Plinius iunior lib. III. Epiſtola ad Macrum: *Solum balinei tẽpus ſtudijs eximebatur, cum dico balinei, de interioribus: nã dum deſtringitur, tergiturque, audiebat aliquid, aut dictabat.* Strabo autem ſcribit lib. xv. Indos, cum de corporis exercitationibus præcipue fricationem probarent, non ærea, vel argentea, aut aurea, ſed ſtrigilibus hebeni glabris corpora læuigaſſe. ſic enim ait: Γυμνάσιον δὲ μάλιστα τρίψιν δοκιμάζουσι, καὶ ἄλλως καὶ διὰ σκυταλίνων ἐβενίνων ὁμαλίζοντα τὰ σώματα. Sed pro ſtrigilib. delicatiores homines, & eos præcipue, qui mala valetudine vterẽtur, ſpongiis interdum vti ſolitos fuiſſe tradit Plinius lib. XXXI. cap. vltimo, his verbis: *Præſtant & ſtrigilum vicem, linteorumque affectis corporibus.* Cum autem ij, qui lauarentur, a ſeruis & miniſtris raderentur ſtrigili ærea, Scipio Æmilianus, vt re-

fert Plutarchus in Apophthegm. milites suos lauari prohibuit, nec non vnumquemque eorum qui se vngerent, ipsum se fricare iussit: quod diceret, iumenta quæ manus non haberent, alio fricante indigere: λέγεσθαι δέ, inquit, ἀπεῖπε· τῶν δὲ ἀλειφομένων τρίβειν ἕκαστον ἑαυτόν. τὰ γὰρ ὑποζύγια χεῖρας οὐκ ἔχοντα ἑτέρου τρίψοντος δεῖσθαι. Celebratur autem inter egregia veterum monumenta signum τοῦ ἀποξυομένου, id est, se ipsum destringentis, dicatum a M. Agrippa in thermis suis, quod Tiberius Imp. cum in cubiculum suũ transtulisset, est agitãti populo restituit. De qua re ita refert Plinius lib. xxxiv. cap. viii. *Fuit & alius Pythagoras Samius, initio pictor, cuius signa ad ædẽ Fortunæ huiusque diei sunt seminuda, vnde & laudata sunt. Plurima ex omnibus signa fecit, vt diximus, fecundissimæ artis, inter quæ destringentem se, quem M. Agrippa ante thermas suas dicauit. mire gratum Tiberio principi: qui non quiuit temperare sibi in eo, quamquam imperiosus sui inter initia principatus: transtulitque in cubiculum, alio ibi signo substituto: cum quidem tanta populi Romani contumacia fuit, vt magnis theatri clamoribus reponi Apoxyomenon flagitauerit: princepsque, quã quam adamatum, reposuerit.* Quod autem apud Plinium scripsimus, *Fortunæ huiusque diei*, debemus eam lectionem marmori Capitolino, in quo est: VICVS FORTVNÆ HVIVSQVE DIEI, cum antea nõ solum apud Plinium mendose legeretur, *huiusce deæ*, sed apud Ciceronem etiam libro de legib. secundo. De honestate lauandi videndus Valerius Maximus lib. II. cap. I. Plutarchus in Censorino,

rino, & Cicero lib. I. de Officiis. Erant enim balnea mixta, in quibus lauabantur viri & mulieres præter ea, quib. viri tantũ vtebantur. Gracchus in oratione de legib. promulgatis, apud Agelliũ lib. x. cap. III. *Nuper*, inquit, *Teanum Sidicinium Consul venit: uxorem dixit in balneis virilibus lauari velle. Quæstori Sidicino a M. Mallio datum est negotium, vti balneis exigerentur, qui lauabantur. Vxor renunciat viro, parum cito sibi balneas traditas esse, & parum lautas fuisse &c.* Hadrianus autem Imp. primus viros discretos a mulieribus lauari edixit, vt scribit Spartianus in Hadriano: *Lauacra*, inquit, *pro sexibus separauit.* & Capitolinus in M. Aurelio, *lauacra*, inquit, *mixta summouit.* item Lampridius in Alexandro Seuero: *Balnea*, inquit, *mixta Romæ exhiberi prohibuit.* De balneis publicis, quibus feminæ tantum lauarentur, facit mentionẽ Varro lib. VIII. de ling. lat. cum inquit: *Publica* (sic enim legendum ex loco superiore, non *publice*: refertur enim ad *balnea*.) *ibi consedit, vbi bina essent coniuncta ædificia lauandi causa: vnum vbi viri, alterum vbi mulieres lauarentur.* & Vitruuius lib. v. cap. x. satis aperte ostendit balnea virorum disiuncta a balneis mulierum fuisse, ita tamen, vt in iisdem regionibus collocata essent: *Vti caldaria*, inquit, *muliebria, viriliaque coniuncta, & in iisdem regionibus sint collocata: sic enim efficietur, vti vasaria ex hypocausto communis sit vsus eorum vtrisque.* Plin. lib. XXXIII. cap. XII. *Videret hæc Fabricius, & stratas argento mulierum balineas, ita vt vestigio locus nõ sit, cum viris lauantium.* Suetonius in Augusto cap. LXXX. *Vt mox* inquit, *Accia publicis balneis abstinuerit.* Quod di-

ctum de balneis mulierum intelligendum est: in quibus Romanas feminas solijs etiam argenteis aliquando vsas fuisse, intelligi potest ex Plinij lib. xxxiii. cap. xi. cum ait: *Argento feminæ lauentur, & nisi argentea solia fastidiant, eademque materia & cibis & probris seruiat.* & loco supra prolato dixit: *Stratas argento mulierum balneas.* Lampridius in Alexandro scribit, Eunuchos balneis feminarum ab Alexandro, præpositos fuisse. Tempus autem quo balnea paterent, indicat Lampridius in Alexandro cum ait: *Addidit & oleum luminibus thermarum, cum antea, non ante auroram paterent, & ante solis occasum clauderentur.* Vopiscus in Tacito: *Thermas*, inquit, *omnes ante lucernam claudi iussit.* Balneorum vsum vsque ad Iustiniani tempora permansisse coniicimus ex Procopii lib. i. nâvsque ad Valentiniani imperium perdurasse aperte indicat Ammianus lib. xxviii. Præfectus autem Vigilum, aduersus Capsarios, qui mercede seruanda in balneis vestimenta suscipiebant, iudex erat constitutus, vt constat ex Digest lib. i. tit. xv. & lib. iii. tit. ii. & Vlpiano itē qui lib. i. Digest. Depositi, de hac re sic scribit: *Si vestimenta seruanda balneatori data perierint.* Nam lauaturi, aut sudaturi vestimenta deponebant in Apodyterio, quem locum Celsus ponit in cella tepidaria, quod in eo primū corpora nudarēt, qui lauatum venissent. Quod autem Apodyterium locus esset tepidus, coniici potest ex verbis etiam Ciceronis, quæ habentur in lib. iii. epist. i. ad Q. Fratrem: *In balnearijs*, inquit, *hypocausta in alterum apodyterij angulum promoui, proptere*a

rea quod ita erant posita, vt eorum vaporarium (omissis verbis: *ex quo ignis erumpit:* quæ glossæ sunt) *esset subiectum cubiculo.* Apodyterij meminit item Plinius iunior lib. v. Epist. ad Apollonium: *Inde,* inquit, *Apodyterium balnei laxum.* & post: *Non longius Apodyterio superpositum est sphæristeriū, quod plura genera exercitationis, pluresque circulos capit.* Inde Balnearij fures, qui vestimenta eorum, qui lauabantur, surripiebant. Catullus:

O furum optime balneariorum.

Qui balneis præerant, Balneatores dicebantur, quorum mentio est in antiqua inscriptione ANTEROS. BALNEATOR. Erant autem plures, vt ostēdunt alij scriptores, & Capitolinus in Claudio II. *Balneatorum,* inquit, *vnum, & ad balneas ligna.* Hi quadrantem exigebant ab iis, qui lauabantur. Iuuenalis Satyr. II.

Nec pueri credunt nisi qui nondum ære lauantur.
& Sat. VI. *Cædere Siluano porcum, quadrante lauari*
Horatius l. I. serm. Sat. III. *-- dū tu quadrāte lauatū Rex ibis &c.* Sed lauandi & vngendi consuetudine iam explicata, dicendū nunc aliquid de prādio, & cena, vel potius primum de ientaculo, quod ante prandium ipsum sumebatur. Nā veteres ante quam prandcrent, solitos fuisse ientaculum sumere, vel ex illo Dionis loco de Vitellio intelligi potest, in quo scribit eos, qui epulū Vitellio dabant vicissim, magno incommodo affici solitos, licet cōuiuium ab vno minime totum diem ageretur. Dabant enim alij ientacula, alij prandium, alij cenam, alii comessationes, veluti solatium pristinæ satietatis. οἱ δὲ, inquit, δια-

πνίζοντες σφᾶς, ἐν μεγάλῳ κακῷ ἐγίνοντο, καὶ περὶ οὐδ' ὅλης τῆς ἡμέρας οἱ αὐτοὶ ἐσίων αὐτοῦ, ἀλλ' ἄλλοι μὲν ἀκρατίσασθαι παρεῖχον, ἄλλοι δὲ ἀριστῆσαι, ἕτεροι δὲ δεῖπνον, ἕτεροι μεταδόρπια τινὰ πλησμονῆς παραμύθια. Cum hoc Dionis loco consentiunt illa quæ scribit Suetonius in Vitellio, cap. XIII. *Epulas*, inquit, *trifariam semper, interdum quadrifariam dispertiebat, in ientacula, & prandia, & cenas, comessationesque.* Athenæus item lib. I. refert ex auctoritate Philemonis, veteres vsos esse ientaculo, prandio, merenda, cena. φιλήμων δὲ φησὶν, inquit, ὅτι τροφαῖς ἐχρῶντο οἱ παλαιοὶ ἀκρατίσματι, ἀρίστῳ, ἑσπερίσματι, δείπνῳ. Videtur autem Æschylus illo versu,

-- σῖτον δ' εἰδέναι διώρισα

Ἄριστα, δεῖπνα, δόρπα αἱρεῖσθαι τρίτα, dixisse ἄριστον, id, quod Philemõ vocauit ἀκράτισμα· Latini certe ientaculũ appellarunt. Plautus Curculione:

Quid antepones Veneri ientaculi?

Callimachus αἰτίοις: Ientaculum proferto Ioui. Ientaculum Fulgentius exponit, cibi degustationem matutinam. Martialis in Apophoretis:

Surgite iam pueri, vendit ientacula pistor,
Cristatæque sonant vndique lucis aues.

Quale fuerit ientaculum apud veteres, videtur innuere his verbis Apuleius lib. I. de Asino: *En inquam paratum tibi adest ientaculum: & cum dicto manticam meam humero exuo, caseum cum pane propere ei porrigo.* Item Pomponius: *Nihil habens ientaculi præter nauticum panem.* & Plutarchus Sympos.

pos.lib.VIII. Φασὶ γάρ, inquit, ἐκείνους ἐργατικοὺς ἅμα καὶ σώφρονας ὄντας, ἕωθεν ἐσθίειν ἄρτον ἐν ἀκράτῳ, καὶ μηθὲν ἄλλο. Διὰ τοῦτο μὲν ἀκράτισμα καλεῖν, διὰ τὸ ἄκρατον. Quamuis hoc loco Plutarchus ἄριστον posuisse videatur, pro leui prandio, ex antiqua consuetudine: nã Festus ientaculum idem cum prandio fuisse dicit. & silatum alibi appellat, cum inquit: *Silatum antiqui pro eo, quod nunc ientaculum dicimus, appellabant. quia ieiuni vinum sili conditum ante meridiem absorbebāt.* Sed postea ientaculum sumeretur, deinde prandium, quod & ipsum breuissimum fuit. ientaculi vero etymon ostendit Isidorus lib. XX. *Ientaculũ*, inquit, *est primus cibus, quo ieiunium soluitur, vnde & nuncupatum.* Nigidius:

Nos ipsi ieiunia ientaculis leuibus pollsimus.

Inde ientare dicebant, pro eo quod est matutinum cibum capere. Suetonius in Vitell. cap. VII. *Vt mane singulos iã ne iẽtassent, sciscitaretur.* Afranius Crim. *Hac ieiunia iẽtauit.* Idẽ Buccone adoptato: *Ientare nulla inuitat.* Ientaculum, vt ostendimus, sequebatur prandium, quod designare videtur Seruius lib. I. Æneid. cum scribit Romanos duobus tantum cibis vsos esse, prandio scilicet (vt opinor) & cena, & in atriis sedentes edere solitos fuisse. Confirmat hanc nostram opinionem Macrobius lib. *III.* cap. XVII. his verbis: *Et hæ nimirum causæ fuerunt, propter quas tot numero leges de cenis, & sumptibus ad populum ferebantur, & imperari cœpit, vt patentibus ianuis pransitaretur, & cenitaretur.* & paulo post. *Deinde, vt non soli, qui prã-*

dia cenasue maiore sumptu fecissent, sed etiam qui ad eas vocati essent, atque omnino interfuissent, pœnis legis tenerentur. Prandij mentionem faciunt, cum alij scriptores permulti, tũ in primis Hippocrates lib. II. de victus ratione, & in Oeconomico Xenophõ, apud quem narrat Ischomachus se leuiter prandere, vt largius cenet. Quod eo libentius indicaui, ne cui forte veterum quorundam & Isidori imponat auctoritas, qui negat prandia in vsu antiquis fuisse. Galenus lib. VI. de tuenda valetudine dicit, se nisi tardius lauaret, cibũ interdiu non sumpsisse, & illum quidem cum sumeret, solo pane vti absque potu: quosdam vero olinis, melle, atque id genus vsos esse, iuxta Græcum illud δεῖπνον ἀφελές, ἄριστον ἄπυρον. vt videri possit prandium, id est cibus, quem interdiu sumebant, leuis fuisse & simplex: cena vero largior & copiosior. Plutarchus etiam lib. Sympo. VIII. refert veteres Romanos καθ' ἑαυτοὺς prandisse parce, cenas vero large adhibitis conuiuis inisse. Eius verba sunt hæc: Καθ' ἑαυτοὺς γὰρ ἠρίστων ἐπιεικῶς οἱ πάλαι ῥωμαῖοι, συνεδείπνουντες τοῖς φίλοις. Quo loco ἀριστᾶν vsurpauit pro prãdere. Moderatum item prandium designat Plinius lib. III. Epist. ad Macrum, cum inquit: *Post cibum, quem interdiu leuem, & facilem veterum more sumebat.* itemque Sidonius, cum ait: *Prandebamus breuiter.* & Horatius Serm. lib. I. Sat. V.

Pransus non auide, quantum interpellet inani
Ventre diem durare &c. & lib. II. Sat. IV.
— ille salubres

Æstates peraget, qui nigris prandia moris
Finiet, ante grauem quæ legerit arbore solem.

Lampridius in Alexandro Seuero: *Egressus*, inquit, *balneas multum lactis & panis sumebat, oua, deinde mulsum, atque his refectus aliquando prandium inibat, aliquando cibum vsque ad cenam differebat: prãdit tamen sæpius.* Sed videtur legendum: *Egressus balneas non multum lactis & panis, oua deinde & mulsum sumebat. atque his &c.* Hæc enim sumebat, vt reficeret tantum vires. Cicero etiam in quinta Tusculana videtur leue & simplex prandiũ probasse, cum inquit: *Vita illa beata, quæ ferebatur, plena Italicarum, Syracusanarumque mensarum, nullo modo mihi placuit, bis in die saturum fieri.* Aristoteles tamẽ præcipit in Problematum Sectione *III.* oportere prandere large, cenare parce. & de Nerone ait Suetonius: *Prandebatq; ad satietatẽ, vt non temere super cenam præter Matianum malum, & modicam in ampulla potiunculam sumeret.* Contra Cornelius Celsus lib *I.* cap. *I.* *Bis die potius, quam semel cibum capere, & semper quam plurimum, dum modo hunc cõcoquat.* Ex quibus locis satis constat prandio veteres vsos esse, siue leuius illud, siue largius sumerent. Sex. Põpeius: *Cena*, inquit, *apud antiquos dicebatur, quod nunc prandium: Vesperna quæ nunc cena appellatur.* Idem alibi: *Prandium ex Græco dictum: nam meridianum cibum cenam vocabant.* Mihi tamen nõ liquet, quomodo prandium ex Græco ducatur. nisi forte quod πρὸ τοῦ ἐνδίου, hoc est ante tẽpus meridianum sumebatur, inde dictum prandium Festus velit. nam Plutarchus Sympos. lib.

VIII. ἄριστον ponit pro prandio, & κληθῆναι ἄριστον dicit ἀπὸ τῆς ὥρας. ἔνδιον γὰρ τὸ δειλινὸν vocari. Prandium veteribus in vſu fuiſſe, præter ea quæ adduximus, multis aliis ſcriptorum teſtimoniis confirmari poteſt: nos paucis his contenti erimus. Plautus in Amphitruone:

Illo die impranſus fui:

Non placet hoc me noctis eſſe, cenaui modo.

& in Captiuis:

Quo imus ad prandium &c.

Vbi cenemus inquam? in Bacchide:

Quid ſi ad te veniat de ſubito prandium, aut potatio,

Forte aut cena &c.

Vbi ego tum accumbam?

M. Cato tit. CLVII. prandium agnoſcit, cum ait: *Si quem velis purgare, pridie ne cenet, & mane ieiuno dato.* & Varro li. II. de re ruſt. cap. X. *Cibus eorum debet eſſe interdiu ſeparatim, veſpertinus in cena.* Cicero in Verrem: *Quid ego iſtius prandia, & cenas commemorem?* Capitolinus in Macrino: *Si prandiſſet vel prima tum parciſſimus: in cena effuſiſſimus. Adhibuit conuiuio litteratos, vt loquens de ſtudijs liberalibus, neceſſario abſtineret.* Hora prandii apud veteres, quæ fuerit, intelligi poteſt ex Suetonii verbis in Caligula cap. LVIII. quæ ſunt hæc: *Nono Kal. Februarias, hora quaſi ſeptima, cunctatus an ad prandium ſurgeret, marceſcente adhuc ſtomacho pridiani cibi onere, tandē ſuadentibus amicis egreſſus eſt.* & in Claudio cap. XXXIV. *Beſtiarijs, meridianiſque adeo delectabatur, vt a prima luce ad ſpectaculum deſcenderet, & meridie dimiſſo ad prandium populo perſederet.* De meridianis au-

autem gladiatoribus habetur apud Senecam li. *1*. Epist. Post prandium Isidorus ponit merendã, quam dicit cibum fuisse, qui declinante die sumeretur, quasi esset post meridiem edenda, & proxima cenæ: vnde & antecena a quibusdam vocabatur. Merendæ mentionem facit Plautus in Mostellaria. Item Nonius, qui ait dici merendam cibũ post meridiẽ. Festus tamẽ scribit merẽdam antiquos pro prandio dixisse, quod scilicet medio die caperetur: vt videri possit veteres merenda interdum pro prandio vsos fuisse. Hanc consequebatur cena, quam Lamprias apud Plutarchum putat a Romanis παρὰ τὴν κοινωνίαν, dictam esse, quod scilicet inter amicos conuiuiũ iniri soleret: nam δεῖπνον pro cena ponit. & addit τὸ μὲν γὰρ δεῖπνον φασὶ κλῶαν διὰ τὴν κοινωνίαν καλεῖσθαι. Isidorus autem lib. xx. cap. *11*. de cena ita disserit: *Cena vocabatur a communione vescentiũ, κοινὸν quippe Græci commune dicunt. Unde & communicantes, quod communiter, id est pariter conueniant. Apud veteres enim solitum erat in propatulo vesci, & communiter epulari, ne singularitas luxuriam gigneret. Est autem cena cibus vespertinus, quam Vespernam antiqui dicebant: in vsu enim non erant prandia.* Sed Isidoro cum Festo non conuenit. qui scribit: *Cena apud antiquos dicebatur, quod nunc prandium: Vesperna, quæ nunc cena appellatur.* Cenæ apud veteres hora erat attributa æstate nona, hieme decima, vt ex Ciceronis epist. ad Pætum lib. ix. intelligitur, in qua ita scriptum est: *Accubueram hora nona, cum ad te litterarum exemplum in codicillis exaraui:* &

ex Martialis epigrammate, quod adduximus supra, in quo sic habetur:

Imperat extructos frangere nona toros.

Itaque Iuuenalis Sat. I. Marium tamquã intempestiuum conuiuam notat, quod hora octaua çenatum venisset, hoc versu:

Exul ab octaua Marius bibit & fruitur Dis
Iratis &c. cum Martialis lib. II. dixerit:
Octauam poteris seruare, cenabimus vna.

Erat enim octaua hora adsignata lauationi æstate, quam cena consequebatur hora sequenti, hoc est, nona: cum hieme lauarétur nona, cenarent decima. Auctor ad Herennium lib. IV. *Visit triclinium stratum &c, vos huc decima venitote.* Plinius iunior lib. III. Epist. I. *Vbi hora balnei nuntiata est, est autem hieme nona, æstate octaua, in sole, si caret vẽto, ambulat nudus. Deinde mouetur pila vehementer, & diu. nam hoc quoque exercitationis genere pugnat cum senectute. Lotus accubat & paulisper cibum differt. interim audit legentem remissius aliquid, & dulcius. Per hoc omne tempus liberum est amicis vel eadem agere, vel alia, si malint. Apponitur cena non minus nitida quam frugi, in argento puro, & antiquo. sunt in vsu & Corinthia, quibus delectatur, & adficitur. Frequenter cõmœdis cena distinguitur, vt voluptates quoque studijs cõdiantur. Sumit aliquid de nocte, & æstate. Nemini hoc lõgum est, tanta comitate conuiuium trahitur.* Idem in epistola ad Macrum eodem libro: *Surgebat,* inquit, *æstate a cena luce hieme, intra primam noctis.* Quod autem dixit Plinius, balinei horam hieme nonam, æstate octauam fuisse, referendum est ad eam diei partitionem, quam supra retuli-

mus obſeruatá a veterib. qui ſolaria in horas tã noctis, quã diei tẽporales, nõ ęquinoctiales diuidebãt. nã vt nũc diẽ qui naturalis appellatur, diuidimus in viginti quattuor ſcilicet horas æquales ab occaſu ſolis ad alterũ occaſum. hora nona erat, quæ nũc apud nos vigeſima prima: & decima quæ vigeſima ſecũda. atq; hoc modo intelligẽdũ eſt illud Marci, c. xv. & Lucæ c. xxiii. *Erat autẽ fere hora ſexta, & tenebræ factæ ſunt in vniuerſam terram vſque in horam nonam*: hoc eſt vt nunc agimus, ab hora decima octaua, vſque ad horam vigeſimam primam. nam menſe Martio, quo illa geſta ſunt, horæ veterum temporales, vt tũc partiebantur, fere pares ſunt æquinoctialibus, ita vt prima hora diei ab antiquis appellata ciuilis, eadem ſit cũ hora decima tertia naturalis diei, vt nos partimur. Secunda, eadem cum quarta decima. Tertia, cum quinta decima. Quarta, cum ſexta decima. Quinta, cum decima ſeptima. Sexta, cum decima octaua. Septima, cum decima nona. Octaua, cum vigeſima. Nona, cum vigeſima prima. Decima, cum vigeſima ſecunda. & ſic deinceps. Dicebatur autem cena, a diſcumbentium recto ordine recta, cui opponebantur ſportulæ, & vt Græci dicunt, δεῖπνον ἐν σπυρίδι. Suetonius de Auguſto cap. LXXIV. *Conuiuabatur aſſidue, nec vnquã niſi recta, non ſine magno ordinum, hominumque delectu*. & in Domitiano cap. VII. *Sportulas publicas ſuſtulit, reuocata cenarum rectarum conſuetudine*. hinc Martialis lib. VIII. ad Domitianum:

Grandia pollicitus quanto maiora dediſti:
Promiſſa eſt nobis ſportula, recta data eſt. & li. 11.

En vocat ad cenam melior te Classice rectam.

& rursus lib.VII.

Rectam vocatus cur recurrit ad cenam.

Inde sportula vsurpari cœpit pro ipso cibo. Iuuenalis Sat. III.

Nonne vides quanto celebretur sportula fumo?

Vsurpatur etiam pro pecunia illa, quæ cibi parandi causa dabatur, Martialis:

Dat Baiana mihi quadrãtes sportula centũ: & alibi:

Centum miselli iam valete quadrantes, &c.

Regis superbi sportulæ recesserunt.

Cenæ quidem ipsæ, aliæ erant publicæ, aliæ vero priuatæ. Ex cenis publicis nominantur a scriptoribus in primis Pontificię, de quibus dictum est in libro de Triclinio: & mentio fit ab Horatio lib. II. ode XIV. cum inquit: *& mero*

Tinget pauimentum superbo

Pontificum potiore cenis.

Nominantur item Augurales, quæ Adiiciales etiam dicebantur, de quibus Plinius lib. X. cap. XX. *Pauonem,* inquit, *primus occidit Hortensius adiiciali cena sacerdotij.* & Varro lib. III. cap VI. in codicibus manuscriptis, *Primus,* inquit, *Q. Hortensius Augurali adiiciali cena posuisse dicitur.* & Macrobius lib. III. cap. XIII. *Primus hos Q. Hortensius Augurali adiiciali cena dicitur apposuisse:* Seneca lib. XV. epist. XCVI. *Et toties tamen sestertio adiiciales cenæ fortissimis viris constiterunt:* Vt dubitari nõ possit, quin adiicialis sincerum sit, præsertim adstipulante Tacito, qui lib. II. quasi etymon eius vocis ostẽdit illis vebis: *Rhescuporis sanciẽdo (vt dictitabat) Fœderi conuiuium adiicit, tractaque in multam noctem lætitia*

tia per epulas ac vinolentiam. Non tamen negarim extare apud me Plinij codicē a viro doctissimo collatum cum libro manuscripto, in quo vox *adijcialis*, in *dapalis* mutata sit: verum, vt suspicor, ex auctoritate Nonij Marcelli, qui dapalem cenam dictam ait, quod sit amplis dapib. plena, & exemplum Titinij affert ex Barbato, vbi est:

Toto sit in foco de lignis mihi dapalis cena.

Vnde & *dapatice excepti*, Plautus dixit: quod significare ait Festus, magnifice. quo significatu *dapsilis cena* dicitur a Suetonio in Vespasiano. Augurales igitur cenas, siue adiiciales illas, siue dapales dicamus, designat Cicero lib. VII. epist. ad Gallum, cum inquit: *In eos cum incidissem in cena Augurali apud Lentulum.* Saliares cenæ celebrantur ab Horatio lib. I. Carm. ode. XXXVII. cum inquit:

-- nunc saliaribus
Ornare puluinar Deorum
Tempus erit dapibus sodales.

Cicero lib. V. epist. IX. ad Atticum: *Cum opipare saliarem in modum epulati essemus.* Festus in Salios: *At Critolaus,* inquit, *Saonem ex Samothrace cum Ænea Deos Penates, qui Lauinium transtulerit, saliare genus saltandi instituisse, a quo appellatos Salios: quibus per omnes dies, vbicunque manent, quia ampla ponuntur cena, si qua aliæ magnæ sunt, saliares appellantur.* Apuleius lib. IV. *Ut equus quidem meus tanta copia, & quidem solus potitus, saliares cenas cenasse crederet.* Cereales cenæ laudantur a Plauto his versibus in Menaechmis:

Cereales cenas dat, ita mensas extruit.
Tantas struices concinnat patinarias.

Standum est in lecto si quid de summo petas.

Cenas autem Capitolinas celebrat Martialis his versibus:

Non Albana mihi sit comessatio tanti,
Nec Capitolina, Pontificumque dapes.

Cenæ populares nominantur a Plauto in Trinummo, his versibus:

Quid tum si in ædem ad cenam venerit? &c.
Apposita sit cena, quam popularem vocant.

Cenæ Triumphales habentur apud Plinium libro xiv. cap. xv. in quo est: *Quid? non & C. Cæsar Dictator triumphi sui cena vini Falerni amphoras, Chij cados in conuiuia distribuit? Idem Hispaniensi triumpho Chium & Falernum dedit.* & Liuius in triumpho Manlij epulas scribit & cura & sumptu maiore apparari cœptas Cenæ Nuptiales describuntur ab Apuleio his verbis, lib. vi. *Nec mora, cum cena nuptialis affluens exhibetur. Accumbebat summum torum maritus: Psychen gremio suo complexus, sic & cum sua Iunone Iuppiter, ac deinde per ordinem toti Dei. Tunc poculum nectaris, (quod vinum Deorum est) Ioui quidem suus pocillator ille rusticus puer, ceteris vero Liber ministrabat: Vulcanus cenam coquebat: Horæ rosis & ceteris floribus purpurabant, omnia Gratiæ spargebant balsama. Musæ quoque canora voce personabant. Apollo cantauit ad citharam.* Cenæ Natalitiæ, quæ fuerint, indicat Plautus Persa:

-- hoc age, accumbe,
Nunc diem suauem meum natalem inter nos agitemus amœnum:
Date illi aquam manibus, apponite mensam.

Ci-

Cicero lib. *II*. Philippicarum: *Hodie non descendit Antonius. cur? dat natalitia in hortis.*
Iuuenalis Sat. *II*.

Moris erat quondam festis seruare diebus,
Et natalitium cognatis ponere lardum,
Accedente noua, siquam dabat hostia, carne.

Ferales cenæ ponuntur apud Festum in Feralia, de quibus Ouidius lib. *II*. Fast. ita cecinit:

Hanc, quia iusta ferunt, dixere Feralia lucem.
Vltima placandis Manibus illa dat. Iuuenalis:
Ponitur exigua feralis cena patella.

Apuleius lib. IV. Florid. *Exclamauit viuere hominem, procul ignes amolirentur, cenā feralem a tumulo ad mensam referrent.* Et hæc quidem de publicis veterum cenis. Dicendum nunc aliquid de priuatis, quarū aliquas nominat Tertullianus in libro de anima, cū inquit: *Quid putas futurā animam homicidæ? aliquod credo pecus, laniena & macello destinatū? vt perinde inguletur, quia & ipsa iugulauerit: perinde decorietur, quia & ipsa despoliauerit: perinde in pabulū proponatur, quia & ipsa bestijs obiecerit eos, quos in siluis & aruis trucidauerit. Si ita iudicabitur: nōnne illa anima plus solatij, quam supplicij relatura est, quod funus inter coquos pretiosissimos inuenit, quod cōdimētis Apicianis & Lurconianis humatur, quod mensis Ciceronianis infertur, quod lācib. splendidissimis Sullanis offertur &c.* Cū autē in vulgatis libris editū sit: *& ipsa bestijs inficerit os, quas in siluis*: nos emēdauimus: *& ipsa bestijs obiecerit eos, quos in siluis.* & paulo post legēdū existimamus: *Vt malit famæ suæ ornamenta, quam gaudia, non gaudeat.* Item *Quod animal indues viro iusto Æaco?* non, *De loco?* Sed cenas priuatorum, quæ

apud ſcriptores habentur, omnes perſequi infinitum eſſet. nos inſigniores aliquas ponemus, & in primis Cleopatræ, de quibus meminerunt Macrobius lib. *III.* cap. XVII. & Athenæus lib. IV. in quo refert Cleopatram in Cilicia obuiam Antonio factam, regium conuiuium apparaſſe, in quo vaſa omnia aurea, & gemmata fuerunt, ſingulari artificio elaborata, purpureisque & auro intextis aulæis tecti parietes, triclinia duodecim lectis ſtrata. His adornatis, ad cenam Antonium cum iis quos libuit, Cleopatram inuitaſſe, eique tantam magnificentiam non ſine ſtupore demiranti, ſurridentem dixiſſe, illi donare ſe omnia. Poſtridie rurſum ad cenam inuitato cum amicis & ordinum ductoribus, aduenientique, inſtructo ſplendidius epulo effeciſſe, vt priora illa exigua viderentur, iterumque dediſſe illi omnia, ac ducibus ſingulis lectum in quo accubuerant: & pocula vt in menſas diuiſa fuerant, ſecum auferre permiſiſſe: digreſſuris, ſiqui antecellerent dignitate, lecticas cum lecticariis ſeruis plurimis equos argenteis phaleris ornatos, omnibus Æthiopicos pueros, qui facibus prelucerẽt, repręſentauiſſe. Die poſt quarto talenti ſumptu conuehendas eam roſas curaſſe, & ad profundam altitudinem conſterni pauimentum iuſſiſſe. Athenæi verba ſunt hæc: Ἀπαντήσασα τῷ Ἀντωνίῳ ἡ Κλεοπάτρα ἐν Κιλικίᾳ, παρεσκεύασεν αὐτῷ βασιλικὸν συμπόσιον, ἐν ᾧ πάντα χρύσεα, καὶ λιθοκόλλητα περιττῶς ἐξειργασμένα ταῖς τέχναις. ἦσαν δὲ καὶ οἱ τοῖχοι ἁλουργέσι καὶ διαχρύσοις ἐμπεπετασμέ-

vol

τοῖ ὕφεσι, καὶ δώδεκα τρικλίνια διαστρώσασα, ἐκάλεσε τὸν Ἀντώνιον, μεθ' ὧν ἐβούλετο, ἡ Κλεοπάτρα. Τοῦ δὲ τῇ πολυτελείᾳ τῆς ὄψεως ἐκπλαγέντος, ὑπομειδιάσασα, ταῦτα ἔφη πάντα δωρεῖσθαι αὐτῷ. καὶ εἰς αὔριον παρεκάλει συνδειπνῆσαι πάλιν ἥκοντα μετὰ τῶν φίλων καὶ τῶν ἡγεμόνων, ὅτι καὶ πολλῷ κρεῖττον διακοσμήσασα τὸ συμπόσιον, ἐποίησε φανῆναι τὰ πρῶτα μικρά· καὶ πάλιν καὶ ταῦτα ἐδωρήσατο. τῶν δ' ἡγεμόνων ἐφ' ᾗ ἕκαστος ἔκλιτο κλίνῃ, καὶ τὰ κυλίκια καθὼς ταῖς στρωμναῖς ἐμεμέριστο, ἑκάστῳ φέρειν ἐπέτρεψε· καὶ κατὰ τὴν ἄφοδον τοῖς μὲν ἐν ἀξιώμασι φορεῖα σὺν τοῖς κομίζουσι, τοῖς πλείοσι δὲ καταργύροις σκευαῖς κεκοσμημένους ἵππους. πᾶσι δὲ λαμπτηροφόρους παῖδας Αἰθίοπας παρέστησε. τῇ δὲ τετάρτῃ τῶν ἡμερῶν ταλανταίους εἰς ῥόδα μισθοὺς δέδωκε, καὶ κατεστρώθη ἐπὶ πυκνὰ βάθη τὰ ἐδάφη. Macrobius vero ſic habet: *His legibus annumerarem edictum de ſumptibus ab Antonio propoſitum, qui poſt Triumvir fuit, ni indignum crederem, inter cohibentes ſumptus Antonio locum facere: cuius expenſæ in cenā ſolitæ conferri, ſola unionis a Cleopatra uxore conſumpti æſtimatione ſuperatæ ſunt. Nā cū Antonius quicquid mari, aut terra, aut etiā cælo gigneretur, ad ſatiādā ingluuiē ſuā natū exiſtimās faucib. ac dentib. ſuis ſubderet: eaq; re captus, de Romano imperio facere vellet Aegyptiū regnū: Cleopatra uxor, quæ vinci ab Romanis nec luxuria dignaretur, ſponſione prouocauit, inſumere poſſe in vnā cenā ſeſtertiū centies. Id Antonio mirū viſum: nec moratus, ſponſione cōtēdit digna ſculna Mu-*

natio Planco, qui tam honesti certaminis arbiter electus est. Altera die Cleopatra pertentans Antonium, pollucibilem sane cenam parauit, sed quam non miraretur Antonius: quippe qui omnia, quæ apponebãtur, ex quotidianis opib. agnosceret. Tunc regina arridens, phialam poposcit, cui aceti nonnihil acris infudit, atque illuc vnionem demptum ex aure altera festinabunda demisit: eumque mature dissolutum, vti natura est eius lapidis, absorbuit. Et quamuis eo facto sponsione vicisset, quippe cum ipsa margarita centies sestertium sine contentione va uisset, manum tamen & ad alterius vnionis aurem similiter admouit, nisi Munatius Plancus iudex seuerissimus superatum Antonium mature pronuntiasset. Ipse autem vnio cuius magnitudinis fuerit, inde colligi poterit, quod qui superfuit, postea victa regina, & capta Ægypto, Romam delatus, dissectusque est, & factæ ex vna margarita duæ, impositæque simulacro Veneris, vt monstrosæ magnitudinis: in templo, quod Pantheum dicitur. Scripsimus autem apud Macrobium, non vt in vulgatis libris corrupte legitur, *dignus culina Munatio Planco*, sed, *digna sculna Munatio Planco*: secuti lectionem vetusti codicis, confirmatam testimonio Agellij, qui lib. xx. cap. x. docet sculnã ab antiquis dictam fuisse, quasi seculnam, id est, sequestrem, quod eius fidem vtraque pars, quæ sponsiones fecisset, sequeretur. Quæ autem de dissecto vnione scripsit Macrobius, eadem legũtur apud Plinium lib. ix. cap. xxxv. his verbis: *Duo fuere maximi vniones per omne æuum, vtrumque possedit Cleopatra, Ægypti reginarum nouissima, per manus orientis regum sibi traditos. Hæc cum exquisitis*

qua-

Macrob. corrept[?]

Sculna.

quotidie Antonius saginaretur epulis, superbo simul ac procaci fastu, vt regina meretrix lautitiam eius omnem apparatũq; obtrectans. quærente eo, quid astrui magnificentiæ possit, respondit, *vna se cena centies* HS. *absumpturam. Cupiebat discere Antonius, sed fieri posse non arbitrabatur. Ergo sponsionibus factis. postero die quo iudicium agebatur, magnificam alias cenam, ne dies periret, sed quotidianam Antonio apposuit, irridenti, computationemque expostulãti. At illa corollarium id esse, consumpturamque se in ea cena taxationem confirmans,* (siue vt est in V. C. *& consumpturam eam cenam taxationem confirmans*) *solamque centies se* HS. *cenaturã, inferri mensam secundam iussit. Ex præcepto ministri vnum tantum vas ante eam posuere aceti, cuius asperitas visque in tabem margaritas resoluit. Gerebat auribus tum maxime singulare illud, & vere vnicum naturæ opus. Itaque expectante Antonio quid nam esset actura, detractum alterum mersit, ac liquefactum obsorbuit. Iniecit alteri manum L. Plancus iudex sponsionis eius, eum quoque paranti simili modo absumere, victumque Antonium pronuntiauit homine irato.* (siue vt nos putamus legendum, *omine ei rato.*) *Comitetur fama vnionis eius parem, capta illa tantæ quæstionis victrice regina dissectum, vt esset in vtrisque Veneris auribus Romæ in Pantheo dimidia eorum cena.* Alexandri Magni cenam, itemque regis Persarum describit Athenæus loco supramemorato, in quo refert Menandrum, maximum cenæ sumptum & immoderatum, statuere talentum, cum tamen in cena regis Persarum referente Ctesia apud eundem Atheneum, talenta quattuor impenderentur in conuiuarum millia quindecim: Alexan-

der autem Ephippo auctore, minas centum expenderet in conuiuas sexaginta, vel septuaginta. Capitolinus de Cena L. Veri ita scribit: *Omne autem conuiuium æstimatum dicitur sexagies centenis millibus* HS. Cena pura apud Romanos quæ fuerit, quæri potest: videtur autem fuisse ieiuniũ quoddam, & abstinentia ciborum, qualem veteres in casto Cereris vsurpabant. Apuleius in Asclepio: *Hoc optantes, conuertimus nos ad puram, & sine animalibus cenam.* Græci cenam sine sanguine dixerunt, ob quam scilicet nullæ cæderentur animantes, sed cõuiuantibus olera tantum, & terra nata apponerentur: & quam Plautus ob id, terrestrem cenam appellauit in Captiuis: & Diphilus apud Athenæum lib. VI. cenam sine sanguine his versibus:

Ἐὰν δ' ᾖ πελάγιος καὶ λεπτὸς, εὐθέως νοῶ
Ὅτι οὐ τό μοι τὸ δεῖπνον, ἀλλ' οὐδ' αἷμ' ἔχει.

Ex fumo enim culinæ parasitus de cena, an sine sanguine esset, coniecturam facit. Huiusmodi quandam cenam innuit Spartianus in Didio Iuliano, cum inquit: *Sæpe autem nulla existente religione, oleribus, leguminibusque contentus, sine carne cenauit.* S. Augustinus in Ioannem tractatu CVII. & CXX. super illo loco: *Propter parasceuen Iudæorũ: Acceleratam,* inquit, *vult intelligi sepulturam, ne advesperasceret, quando iam propter parasceuen, quam cenam puram Iudæi latine vsitatius apud nos vocãt, facere tale aliquid non licebat.* & vetus Glossarium, cenã puram interpretatur παρασκευὴν, siue, προσάββατον. Marcus XV. Καὶ ὀψίας ἤδη γινομένης, ἐπεὶ

ἦν παρασκευὴ, ὅ ἐστι προσάββατον, & vt Latine vertit S. Hieronymus: *Et cum iam sero esset factum, quia erat parasceue, quod est ante Sabbatum.* Festus in Penem scribit offam penitã in cenis puris dari solitam fuisse. *Penem*, inquit, *antiqui codam vocabant, a qua antiquitate etiamnum offa porcina cum cauda in cenis puris, offa penita vocatur.* Huic quodãmodo opponitur cena, quã Plautus ebriam vocat in Casina. Terentius vero dubiam in Phormione: Plauti versus sunt hi:

Facite cenam mihi, vt ebria sit:
Cenare lepide, nitideque volo. Terentius:
Cena dubia apponitur. Quid istuc verbi est?
Vbi tu dubites quid sumas potissimum.

Videtur enim opiparam cenam, & cibis cõquisitissimis extructam vterque significare. cuiusmodi narrantur cenæ Lurconianæ M. Aufidij, de quo Plinius lib. x. cap. xx. & Apicianæ, quarũ meminit idem Plinius li. x. cap. XLVIII. his verbis: *Phœnicopteri linguam præcipui saporis esse, Apicius docuit nepotum omnium altissimus gurges.* & lib. VIII. cap. LI. de suibus: *Adhibetur & ars iecori feminarum sicut anserum, inuentum M. Apicij, fico carica saginatis, ac satie necatis repente mulsi potu dato.* Sed liber manuscriptus habet, *fico arida:* & pro *satie necatis*, putamus legendum, *siti enectis*: ita enim postulat sententia, vt legatur, vel ex iis, quæ sequuntur. Lampridius in Elagabalo ita de Apicij cenis scribit: *Nunquam minus centum* HS. *cenauit, hoc est, argẽti libris* XXX. *aliquando autem tribus millibus* HS. *cenauit, omnibus supputatis, quæ impendit: cenas vero Vitellij & Apicij vicit.* Item: *Comedit sæpius ad imitationem*

Apicij calcanea camelorum, & cristas viuis gallinaceis demptas, linguas pauonum & lusciniarum: quod qui ederet, epilepsia tutus diceretur. & post de Elagabalo: *Amabat sibi pretia maiora dici earum rerum, quæ mensæ parabantur, orexin conuiuio hanc esse asserens.* & alibi scribit Elagabalum ad Apicij item imitationem exhibuisse aliquando Palatinis ingentes dapes extis mullorum refertas, & cerebellis phœnicopterum, & perdicum ouis, & cerebellis turdorum, & capitibus psittacorum, & fasianorum, & pauonum. Libet autem hic de veterum quoque parsimonia in cenis, quoniam de luxu dictum est, antiquum Senatus decretū proferre, quod refert Agellius lib. *II.* cap. XXIV. vel potius integrum caput Agellij ponam, vt legitur apud me ex veteris codicis collatione emēdatum. *Legi*, inquit, *adeo nuper in Capitonis Atei cōiectaneis Senatus decretum vetus C. Fannio, & M. Valerio Messala Cos. factum, in quo iubentur principes ciuitatis, qui ludis Megalensibus antiquo ritu mutuitarent, id est mutua inter sese dominia agitarent, iurare apud Cos. verbis conceptis, non amplius in singulas cenas sumptus esse facturos, quam centenos vicenosque æris, præter olus, & far, & vinum: neque vino alienigena, sed patrio vsuros: neque argenti in conuiuio plus pondo, quā libras centum illaturos. Sed post id Senatusconsultum, lex Fannia lata est, quæ ludis Romanis, item ludis Plebeijs & Saturnalibus, & alijs quibusdam dieb. in singulos dies centenos æris insumi concessit, decemque alijs diebus in singulis mensibus tricenos, ceteris autem omnibus diebus denos. Hanc Lucilius poeta legem signat, cum dicit:*

Fan-

Fannij centussisque misellos.

In quo errauerunt quidam commentariorum in Lucilium scriptores, quod putauerunt Fannia lege perpetuos in omne dierum genus centenos æris statutos. Centum enim æris Fannius constituit, sicuti supra dixi, festis quibusdam diebus, eosque ipsos dies nominauit. Aliorum autem dierum omnium in singulos dies sumptus inclusit, intra æris alias tricenos, alias denos. Lex deinde Licinia rogata est, quæ cum certis diebus, sicuti Fannia, centenos æris impendi permisisset, nuptijs ducenos indulsit, ceterisque diebus statuit æris tricenos cum & carnis aridæ, & salsamenti certa pondera in singulos dies constituerit. Sed quidquid esset tum e terra, vite, arboreque, promiscue, atque indefinite largita est. Huius legis Liuius poeta meminit in Erotopægnijs. Verba Liuij hæc sunt, quibus indicat hœdum, qui ad epulas fuit allatus dimissum, cenamque, ita vt lex Licinia sanxisset, pomis, oleribusque instructam. Lex Licinia, inquit, *intro ducitur, lux liquida hœdo redditur. Lucilius quoque legis istius meminit in his verbis: legem vitemus Licini. Postea L. Sulla Dictator, cum legibus istis situ atque senio obliteratis, plerique in patrimonijs amplis helluarētur, & familiam, pecuniamque suam prandiorum gurgitibus proluissent, legem ad populum tulit, qua cautum est, vt calendis, idibus, nonis, diebusque ludorum, & ferijs quibusdam solemnibus* HS. *tricenos in cenam insumere, ius potestasque esset: ceteris autem alijs diebus omnibus, non amplius ternos. Præter has leges, Æmiliam quoque legem inuenimus, qua lege non sumptus cenarū, sed ciborum genus, & modus præfinitus est. lex deinde Antia, præter sumptum æris id etiam sanxit, vt qui magistratus esset, Magistratumue captaturus esset, ne quo*

ad cenam, nisi ad certas personas itaret. Postremo lex Iulia ad populum peruenit Cæsare Augusto imperante, qua pro festis quidem diebus ducenti finiuntur: Calendis, Idibus, Nonis, & alijs quibusdam festis trecenti: nuptiis autem & repotijs HS. *mille. Esse etiam dicit Capito Ateius edictum (Diui ne Augusti, an Tiberij Cæsaris non satis cõmemini) quo edicto per dierum varias solennitates a* CCC. HS. *adusque duo millia sumptus cenarum propagatus est, vt his saltem finibus luxuriæ efferuescentis æstus coerceretur.* Scripsimus apud Agellium, *in Capitonis Atei Coniectaneis*, non vt vulgo legitur, *Collectaneis*: secuti auctoritatem vetusti codicis, qui tum hic, tum infra libro. IV. cap. XIV. habet: *Cum librum* VIII. *Atei Capitonis Coniectaneorum legeremus*, non vt in vulgatis, *Collectaneorum*. atque hæc scriptura satis ab ipso Agellio confirmatur duobus locis infra lib. XIV. cap. VII. cum inquit: *Quod Ateius Capito in Coniectaneis scriptum reliquit.* & cap. VIII. *Ateius Capito in Coniectaneorum ducentesimo quinquagesimo nono.* Scripsimus item, *mutuitarent*, non, *mutitarent*, quo verbo vtitur Plautus: &, *dominia*, non *conuiuia*: in eo quoque vetustum codicem secuti, confirmatũ præsertim Nonij auctoritate, qui scribit: *Dominus rursum appellatur conuiuij exhibitor: vnde & dominia, conuiuia.* Lucilius Sat. l. XIII. *Primũ dominia atque sodalitia tolluntur.* Item scripsimus: *Huius legis Liuius poeta meminit in Erotopægnijs. Verba Liuij hæc sunt*: non, *Lælius*, & *Lælij*. Sic enim habet vetustus codex, cuius lectionem confirmat Ausonius in centone nuptiali, cum inquit: *Quid antiquissimi poetæ Liuij Erotopægnion libros loquar*? Item: *Calendis, Idib.*

Idibus, Nonis, & alijs quibuſdam feſtis trecenti: nuptijs autem ac repotijs, HS. *mille*, non *feſtiuis*, & *millies*, vt male legitur in libris vulgatis. Legis autem Fanniæ, quam Agellius recitauit, meminit Plinius libro. x. cap. L. his verbis: *Gallinas ſaginare Deliaci cœpere: unde peſtis exorta, opimas aues, & ſuopte corpore unctas deuorandi. Hoc primum antiquis cenarum interdictis exceptum inuenio iam lege C. Fannij Coſ.* XI. *annis ante tertium Punicum bellum, nequid volucrum* (ſiue *volucre*, vt eſt in libro manuſcripto) *poneretur præter vnam gallinam, quæ non eſſet altilis. quod deinde caput tranſlatum, per omnes leges ambulauit. Inuentumque diuerticulum eſt, in fraude earum gallinaceos quoque paſcendi lacte madidis cibis: multo ita gratiores approbantur &c.* Athenæus lib. VI. nonnulla Fanniæ legis capita refert, & in primis de numero conuiuarum. ait enim: Εκέλευε δὲ ὁ νόμος, τριῶν μὲν πλείονας ἔξω τῆς οἰκίας μὴ ὑποδέχεσθαι. κατ' ἀγορὰν δὲ τῶν πέντε. τοῦτο δὲ τρὶς τοῦ μηνὸς ἐγένετο. ὀψωνεῖν δὲ πλείονος δυοῖν δραχμῶν καὶ ἡμίσους οὐκ ἐπέτρεπε. Κρέως δὲ καπνισοῦ δεκαπέντε τάλαντα δαπανᾶν εἰς τὸν ἐνιαυτὸν ἐπεχώρει, καὶ ὅσα γῆ φέρει λάχανα, καὶ ὀσπρίων ἑψήματα. Prēter eas autem leges, quas Agellius adduxit de veterum parſimonia in cenis, Macrobius lib. *III.* cap. XVII. addit Orchiam, quam tulit C. Orchius Trib. pl. de Senatus ſententia, tertio anno, quam Cato Cēſor fuerat. Sūma autē eius legis præſcribebat numerū conuiuarū. Itē Didiam, cuius ferundæ duplex cauſa fuit: Prima & potiſſima, vt vniuer-

cenasse, comisasse: Sed ientaculum quidem, & comessationem paucorum hominum: prandium vero & cenam omnibus communem fuisse: & prandium quidem leuius; & secretum: cenam vero largiorem, & in propatulo cum amicis solitã inire fuisse. Pransuri autem veteres Romani, aut cenaturi, tres lectos sternere soliti erant, a quib. Triclinium Græco nomine appellatur locus etiã ipse, in quo tres illi lecti sternerentur. Nam Seruius negans triclinium dici basilicam, aut cenationem, quam cenatiunculam vocat Sidonius, stipadio stratam, satis arguitur a Fabio Quintiliano, & Valerio Maximo, qui quod de Scopa loquens Cicero dixit conclaue, interpretantur triclinium. Seruus qui sternendis lectis præerat, quique ob id Lectisterniator dicitur a Plauto, curabat per Mediastinos, vt opinor, scopis mundari triclinium prius, quam lecti sternerentur, vt indicat Plautus in Asinaria, cum ait:

Iussin' scelesta ab ianua hoc stercus auferri?
Iussin' columnis deijcier operas aranearum?
Iussi ne in splendorem dari bullas has forib. nostris?

& in Pseudolo:

Hæc cum ego a foro reuertor, facite vt offendam parata,
Versa, presterga, strata, lautaque, coctaque omnia vti sient;
Nam mihi hodie natalis dies est: decet eum omnes vos concelebrare. Item:
Tu esto Lectisterniator, tu argentum eluito, atq. exstruito.

Iuuenalis Sat.xiv.

Hospite venturo cessabit nemo tuorum:
Verte pauimentum, nitidas ostende columnas,
Arida cum tota descendat aranea tela:
Hic lauet argentum, vasa aspera tergeat alter.

Horatius lib.*II*.Serm.Sat.iv.

Magna mouent stomacho fastidia, si puer vnctis
Tractauit calicem manibus dum furta ligurit:
Siue grauis veteri cratera limus adhæsit.
Vilibus in scopis, in mappis, in scobe quantus
Consistit sumptus? neglectis flagitium ingens.
Tene lapides varios lutulenta radere planta,
Et Tyrias dare circum illota toralia vestes?

Eiusdem, vt opinor, Lectisterniatoris, siue Mediastini munus erat, aulæis & velis triclinium insternere, quæ puluerem exciperent, ne dapes inquinaret. Horatius libro secundo, Satyra octaua:

Interea suspensa graues aulæa ruinas
In patinam fecere, trahentia pulueris atri
Quantum non Aquilo Campanis excitat agris.

Quæ sane aulæa in veteribus ex marmore tricliniis expressa sunt. Sternebantur autem lecti nõ solum in triclinio, sed interdum voluptatis causa variis etiam locis, in quibus tum publica, tum priuata conuiuia celebrabantur. Nam Plinius lib.xii.cap.i.scribit, Licinium Mucianum Lyciæ legatum super platano cenasse cum vigintiocto conuiuis, large ipsa toros præbente fronde. Itemque Caium principem in Veliterno rure in platano itidem quindecim conuiuarum ac ministerij capace triclinio, epulatum esse. Pli-

nij

nij verba, quia in promptu sunt, non proferam singula, sed tantum ea, quæ mendosa sunt, vt quomodo legi debeant, admoneã. *Dionysius*, inquit, *prior Siciliæ tyrannus Rhegiũ in Vrbem transtulit eas, domus suæ miraculum' vbi postea factũ gymnasium, nec potuisse in amplitudinem adolescere, & alias fuisse in Italia, & nominatim Hispania, apud auctores inuenitur.* Putamus autẽ verba (*in vrbem*) glossema esse: & vocem *alias*, in *raras*, mutandam esse: nam σπανίως habet Theophrastus, a quo hunc locum Plinius accepit. pro *Hispania* vero, vt est in libris vulgatis, legendum, *in Adria*, nam illud Hispania, ex ea voce, quam diximus esse σπανίως apud Theophrastum, factum est siue a Plinio, qui male vertit: siue ab alio, qui Plinij locum contaminauit. Ad has autem sub vmbra platani compotationes pertinent illa Virgilij lib. IV. Georg.

Iamque ministrantem platanũ potantibus vmbram.

Horatius lib. II. ode XI.

Cur non sub alta vel platano, vel hac
Pinu iacentes sic temere, & rosa
Canos odorati capillos,
Dum licet, Assyriaque nardo,
Potamus vncti?

Ouidius lib. III. Fastor.

Plebs venit, ac virides passim disiecta per herbas
Potat, & accumbit cum pare quisque sua.
Sub Ioue pars durat, pauci tentoria ponunt:
Sunt quibus e ramis frondea facta casa est.

Cicero Philipp. li. II. de Marco Antonio inquit:

Dat natalitia in hortis. Virg. lib. VII. Æneid.
Corpora sub ramis deponunt arboris altæ,
Instituuntque dapes, & adorea liba per herbas
Subiiciunt epulis &c.

Sed in ædium superiore parte ad anni tempus apposita (vnde & *æstiua tricliniaria ad frigus orientis spectantia* dixit Varro) ex communi consuetudine lecti sternebãtur, a quib. vt diximus, cenaculũ ipsum Græco vocabulo Tricliniũ est appellatũ. Bicliniũ autẽ a duob. tantũ stratis lectis videtur Plautus formasse, cum dixit in Bacchidibus:

Biclinium stratur &c. &:
-- Iam facite,
In biclinio cum amica sua vterque accubitum eatis.

Quamuis videri possit, biclinium apud Plautũ non pro cenaculo, in quo duo essent lecti strati, sed pro lecto positum esse, in quo bini discumberent: quod magis placet: nam in veterib. marmoribus Romæ multi huiusmodi lecti reperiũtur, in quibus duo tantum discumbunt, mensa apposita tripede. Reperitur item & vnus etiam lectulus, quem Scimpodium Scriptores vocant, & Grammatici interpretantur ἁπλὲς κλινίδιον μονοκοίτιον, quod scilicet vilis esset lectulus, & vnus tantum in eo accumberet. Vitruuius lib. VI. cap. X. ponit œcos quadratos, tam ampla magnitudine, *vt faciliter in eis*, vt inquit, *quattuor stratis tricliniis ministratorum ludionumque operis* (ita enim legendum, non vt in vulgatis, *ministrationum ludorumque*) *locus possit esse spatiosus.* Athenæus etiã lib. *11.* scribit apud antiquos fuisse œcos siue cõ-

cla

clauia triclinia, tetraclinia, heptaclinia, & reliquis deinceps numeris lectorum distincta. sic enim inquit: ὅτι καὶ τρίκλινοι οἶκοι, καὶ τετράκλινοι, καὶ ἑπτάκλινοι καὶ κατὰ τοὺς ἑξῆς ἀριθμοὺς ἦσαν παρὰ τοῖς παλαιοῖς. Inde Phrynicum appellasse œcum ἑπτάκλινον, qui septem lectos caperet: & ἐννεάκλινον, qui nouem. sic enim cecinisse: ἑπτάκλινος οἶκος ἦν καλός, εἶτ' ἐννεάκλινος ἕτερος οἶκος & Iulius Pollux l. I. c. VIII. docet œcũ, triclinõ, tetraclinõ, pẽtaclinõ, & decaclinõ dici ex lectorũ, qui sterni poterant numero ad magnitudinis rationem. λέγεται δὲ, inquit οἶκος τρίκλινος, τετράκλινος, πεντάκλινος, καὶ δεκάκλινος, καὶ ἁπλῶς πρὸς τὸ μέτρον τοῦ μεγέθους ὁ τῶν κλινῶν ἀριθμός. Vt coniici possit locum a magnitudinis ratione, etiam si nullos haberet stratos lectos, œcum triclinon, tetraclinon, pentaclinon, decaclinon, appellatum esse, sicut lectos triclinos, tetraclinos, hexaclinos. a numero scilicet conuiuarum, quos capere possent. Itaque Antiphanes Comicus apud Athenæum videtur lectum triclinon dixisse, in quo tres discumberent, Συναγαγών, inquit, τρεῖς ὄντας εἰς τρίκλινον ἡμᾶς. Quamuis Atheneus dicat τρίκλινον designari ab Antiphane hoc versu œcũ, in quo tres lecti strati essent: Cum tamen triclinium ponatur interdum non tantum pro loco, sed pro lecto etiam ipso discubitorio, vt intelligi potest ex versu Amphidis apud Athenæum:

Οὐχ ὑποστρώσεις πρὶν τρίκλινον;

& ex Vitruuij loco ſupra memorato, itéque Varronis lib. *III*. cap. XIII. de re ruſtica, in quo ait: *Erat locus excelſus, vbi triclinio poſito cenabamus*. Idem lib. *I*. cap. LVIII. triclinium pro lecto item vſurpauit, cum inquit: *In quo quidam etiam triclinium ſternere ſolent cenandi cauſa*. & Plinius triclinia ærata, pro lectis dixit. ſic etiã Cicero, referẽte Seruio, ſterni triclinia, & in foro ſterni iubebat. Atq; huius vocis duplex notio induxit, vt videtur, Seruiũ in eũ errorẽ, vt negarit tricliniũ ſignificare baſilicã ipſam, vel cenationẽ, in qua tres lecti ſternerentur. Lectos tetraclinos videtur innuere Horatius illo verſu ex libro Serm. *I*. Sat. IV.

Sæpe tribus lectis videas cenare quaternos.

duodeni enim diſcumbebant in ternis lectis. Pentaclinos vero lectos ſignificauit Cicero, cũ dixit in Piſonem: *Græci ſtipati, quini in lectulis, ſæpe plures, ipſe ſolus*. Hexaclinon item innuit Martialis, lectum, qui ſex caperet, lib. IX.

Et teſtudineum menſus quater hexaclinon:

Et Eubulus lectum heptaclinon dixit, qui ſeptẽ diſcumbentes caperet. his verſibus apud Athenæum, quibus conuiua poſtulat ſterni ſibi lectũ heptaclinon, & addi Sicula ceruicalia quinque: Θὲς ἑπτάκλινον. ἑπτάκλινος ὄτεσί. καὶ πέντε κλίνας σικελικάς. λέγ' ἄλλους; σικηλικὰ προσκεφάλαια πέντε. ſic enim leguntur hi verſus in V. C. bibliothecæ Farneſianæ, cum in vulgatis mutili ſint, & ſine poetæ nomine. Plutarchus etiam ſcribit, Cæſarem cum vellet populum epulis & ſpectaculis capere, excepiſſe eũ tricliniorum in

ſum-

ſumma viginti duobus millibus, & poſt edita ſpectacula cenſu acto, pro trecentis viginti millibus ciuium quot ſuperiore cenſu fuerant, cenſa eſſe capita in totum centum quinquaginta millia. Græce ſic: ὁ δὲ καῖσαρ τὸν δῆμον ἀνελάμβανεν ἑστιάσεσι καὶ θέαις, ἑστιάσας μὲν ἐν δισμυρίοις καὶ δισχιλίοις τρικλινίοις ὁμοῦ πάντας. & poſt: μετὰ δὲ τὰς θέας γινομένων τιμήσεων, ἀντὶ τῶν προτέρων δυεῖν καὶ τριάκοντα μυριάδων, ἐξητάσθησαν αἱ πᾶσαι πεντεκαίδεκα. Vt videri poſſit in triclinio, ſiue in lecto, collocatos tunc a Cæſare conuiuas ſeptem. Et Craſſum idem Plutarchus ſcribit, cum Herculi pollucere t, populo epulũ dediſſe decem millibus menſarum. ſic enim ait: Ἡρακλεῖ μεγάλην θυσίαν ποιησάμενος, εἱστίασε τὸν δῆμον ἀπὸ μυρίων τραπεζῶν. Vt coniici poſſit infinitum fuiſſe numerum lectorum & conuiuarum. Scribit etiam Trebellius Pollio in Salonino, moris fuiſſe vt milites cum imperatore diſcumberent: quod fieri non potuit niſi ſtratis multis pro numero militum tricliniarib. lectis. ſic enim ait: *Nam cum cingula ſua plerique militantium, qui ad conuiuium venerant, ponerent, hora conuiuij Saloninus puer, ſiue Gallienus, his aureos cõſtellatosq. baltheos* (ſic enim legendum, non *conſtillatos*) *rapuiſſe perhibetur: & cũ eſſet difficile in aula Palatina requirere, quod periſſet, ac tacitis militib. viri detrimẽta pertuliſſent, poſtea rogati ad conuiuium cincti accubuerunt. cumque ab his quæreretur, cur non ſoluerent cingulũ, reſpondiſſe dicuntur: Salonino illud deferimus. Atque hinc*

tractum morem, ut deinceps cincti cum Imperatore discumberent. Vt videri possit apud veteres aliquando plura, interdum pauciora strata fuisse triclinia, pro numero scilicet conuiuarum, qui & ipse itidem varius fuit. nam idem Capitolinus scribit in Vero, celebratum ab eo aliquando cõuiuiũ tale, in quo XII. discubuerint, iuxta δωδεκάθεον Augusti celebrẽ cenã, cũ sit notissimũ dictũ de numero conuiuarũ: *septem conuiuium, nouẽ conuitium.* Contra vero Lãpridius de Alexandro Seuero ait, offensum eũ aliquando multitudine cõuiuarum, dicere solitum, se tãquã in theatro, & circo tũc manducare. *Publica,* inquit, *conuiuia* (sic enim legendum) *ea simplicitate egit, qua priuata, nisi cum numerus accubantium crescebat.* Cum tamen L. Verus referẽte Capitolino, dieb. festis & Saturnalibus vernas etiã in triclinium admiserit, non offensus scilicet multitudine lectorum, & conuiuarum in iis cum eo discumbentium. Sed tres tantum lectos consueuisse antiquos sternere, nisi cum cena publica daretur, aut conuiuium exhiberetur ab Imperatoribus, (tunc enim tribus illis lectis adiiciebantur alij pro numero conuiuarum) vel ex ipso triclinij nomine iam ostẽdimus, ad quod respexit Iuuenalis Sat. 3. cũ inquit:

Tertia ne vacuo cessaret culcita lecto. Vnde Plutarchus tradit Cleomenẽ cena quotidiana in triclinio vsũ esse per quã restricta & Laconica. Quod si legatos vel hospites exciperet, lectos præterea duos adiiciebant ministri, & mensam instruebãt paulo splendidiorẽ, non condimentis vel bellariis, sed fercula vt pleniora essent, & gratius vinũ.

Subla-

Sublata autem mensa, alterã inferri solitã mensam tripedé, in qua crater æneus poneretur vini plenus, & phialæ argenteæ binas heminas capientes, poculaque argentea admodum pauca, ex quib. cui liberet, bibebat: inuitũ inuitari ad bibendum neminem. Græce sic: τῶν δὲ δείπνων αὐτοῦ τὸ μὲν καθημερινὸν ἦν ἐν τρικλινίῳ σφόδρα ξυνεσταλμένον καὶ λακωνικόν. εἰ δὲ πρέσβεις ἢ ξένους δέχοιτο, δύο μὲν ἄλλαι προσπαρεβάλλοντο κλῖναι. μικρῷ δὲ μᾶλλον οἱ ὑπηρέται τὴν τράπεζαν ἐπελάμπρυνον, οὐ καρυκείαις, οὐδὲ πέμμασιν, ἀλλ' ὡς ἀφθονοτέρας εἶναι τὰς παραθέσεις, καὶ φιλανθρωπότερον τὸν οἶνον. ἐπαρθείσης δὲ τῆς τραπέζης, εἰσεκομίζετο τρίπους, κρατῆρα χαλκοῦν ἔχων, οἴνου μεστὸν, καὶ φιάλας ἀργυρᾶς δικοτύλους δύο, ἐξ ὧν ἔπινεν ὁ βουλόμενος. ἄκοντι δὲ οὐδεὶς ποτήριον προσέφερεν. Athenæus lib. IV. de Cleomene eadem ponit his verbis: Πολλῶν δὲ πρεσβειῶν παραγινομένων πρὸς αὐτὸν, οὐδέποτε ἐνωρίστερον τοῦ κατεισθισμένου συνῆγε καιροῦ, πεντὰ κλίνοντε διέστρωτο, οὐδέποτε πλεῖον. ὁπότε δὲ μὴ παρείη πρεσβεία, τρίκλινον, καὶ πρόσταγμα οὐκ ἐγίνετο δι' ἐλεάτρου, τίς εἴσεισι ἢ κατακλιθήσεται πρῶτος, ἀλλ' ὁ πρεσβύτατος ἡγεῖτο ἐπὶ τὰς κλίνας, εἰ μή τιν' αὐτὸς προσκαλέσαιτο. Hoc autem addit tãtũ Atheneus ad ea quæ Plutarchus de Cleomene retulit, neminem apud eum a vocatore monitum, vt primus vel sederet, vel accumberet, sed ad lectos ducere conuiuas solitum, qui esset ætate prouectior, nisi aliquem ipse vltro vocasset. Triclinia versatilia dixisse videtur Lampridius in Elagabalo cenationes

nes illas rotundas, quæ vice mundi, vt ait Suetonius in Nerone, circumagerentur, quales erant in domo aurea Neronis, de quibus ita scribit Seneca libro epistolar. XV. *Vtrum tandem sapientiorem putas, qui versatilia cenationum laquearia ita coagmentat, vt subinde alia facies, atque alia succedat, & toties tecta, quoties fercula mutentur?* Ex quo loco videtur corrigendus Lampridius, qui & ipse de versatili hac cenatione loquens in Elagabalo, sic inquit: *Parasitis in secunda mensa sæpe ceream cenationem*, (sic enim existimamus, legendum, non vt in vulgatis codicibus, *cenam*) *sæpe ligneam, sæpe eburneam, aliquando fictilem, nonnumquam etiam vel marmoream, vel lapideam, ita vt omnia illis exhiberentur vidēda de diuersa materia, quæ ipse cenabat.* Verba Lāpridij de tricliniis versatilib. sunt hæc: *Oppressit in triclinijs versatilibus parasitos suos violis & floribus sic vt animam aliqui efflauerint, cum eripi ad summum non possent.* Suetonij de cenatione versatili hæc: *Cenationes laqueatæ tabulis eburneis versatilibus, vt flores ex fistulis, & vnguenta desuper spargerentur.* Tricliniis nomina Deorum quidam imponebant, vt Lucullus, qui cenationi nomen Apollinis indidit. vnde celebratur illud: *cenabitur in Apolline.* Suetonius in Claudio cap. X. *Quum quasi secretum eo desiderante, turbam summouerent, in diætam, cui nomen est Hermæum, recesserat. Alexander Seuerus Imp.* (scribit Lampridius) *in matrem Mamæam vnice pius fuit, ita vt Romæ in Palatio faceret diætas nomine Mameæ, quas imperitum vulgus hodie ad Mammam vocant.* Vsurpatur autem diæta pro ipsa cenatione & triclinio, tum ab aliis, tum a Sidonio, qui

ait:

ait: *Ex triclinio in diætam, siue cenatiunculam fit trãsitus.* Itemque Zeta, a Plinio Iuniore: quam tamẽ nõ a similitudine litterę, vt sigma, sed ἀπὸ τοῦ ζῆν, quemadmodum & diætam ἀπὸ τῆς διαίτης dictã putamus. Porro lecti in triclinio sternebantur: & ob id tricliniares dicti, ex vno tantum latere mensæ sternebantur. fuisse autem eorum longitudinem pedum sex, & paulo plus: latitudinem vero trium pedum, scribit Aristoteles in Mechanicis sectione XXV. Mẽsarum vero quæ apponebantur longitudinem, parem fuisse lectis ipsis, altitudinem autem trium cubitorum, intelligimus ex versibus Euangeli poetæ apud Athenæũ lib. XIV. in quibus queritur Parasitus necesse sibi esse, vt attollat se, siquid capere de mensa velit, cum eius altitudo cubitorum sit trium. Euangeli versus sunt hi:

Ὕψος τῆς τραπέζης πηχέων ἐστὶ τριῶν,
Ὥστε τὸν δειπνοῦντ' ἐπαίρειν εἰ βούλεται λαβεῖν.

Vt videri possit lectos paulo eminentiores mensis fuisse, iuxta Plautinum illud in Sticho:

Standum est in lecto, siquid de summo petas.

quod Grecis Euangeli senariis plane respondet. Erant autem in lectis his tricliniaribus, anaclinteria siue accubita quædam, in quibus reclinati conuiuæ discumbebant, quæ Virgilius spondas lecti dixisse videtur, cum cecinit:

Aurea composuit sponda, mediamque locauit.

Lampridius vero in Elagabalo, accubita vocauit, cum inquit: *Nec cubuit in accubitis facile, nisi iis,*

quæ pilum leporinum haberent, aut plumas perdicum, subalares sæpe culcitas mutans. & post: *Multis vilioribus amicis folles pro accubitis sternebat, eosque reflabat prandentibus illis, ita vt plerumque subito sub mensis reperirentur prandentes.* Spartianus autem in Ælio vocat anaclinteria, his verbis: *Nam lectum eminentibus quattuor anaclinterijs fecerat, minuto reticulo vndique inclusum, eumque folijs rosæ, quibus demptum esset album, replebat. iacensque cum concubinis, velamine de lilijs facto, se tegebat, vnctus odoribus Persicis. Iam illa frequentantur a nonnullis: quod & accubationes, ac mensas de rosis, ac lilijs fecerit, & quidem purgatis.* Apparet autem anaclinteria, siue accubita, posita hic pro puluinis fuisse, quibus innixi conuiuæ disiungerentur alter ab altero, dispositi quattuor illis locis, quos dicemus in lecto assignari solitos fuisse pro discumbentium gradu & dignitate. Seneca lib. I, de Ira: *Minus honorato loco positus irasci cœpisti conuiuatori, vocatori, ipsi, qui tibi præferebatur. Demens, quid interest, quam lecti premas partem? honestiorem te aut turpiorem potest facere puluinum?* Inter lectos vero & œci, siue triclinij parietes relinquebatur tantum spacii, quantum satis esset operis ad ministrandum, quę dicebātur ad pedes stare. Martialis in Zoilum lib. III.

At ipse retro flexus ad pedum turbam.

& in Santram lib. VII.

Nec esculenta sufficit gulæ præda,
Mixto lagenam replet ad pedes vino.

Sidonius lib. I. epist. ad Montium: *Retrorsumque conuersus, tamquam manibus aquam postularem, tantum*

tumque remoratus, quantum ſtipadij circulum celerantia miniſteria percurrunt, cubitum toro reddidi. Sic enim legendus eſt hic locus ex libro manuſcripto. Suetonius in Caligula capit. XXXVI. *Quas plerumque cum maritis ad cenam vocatas, præterque pedes ſuos tranſeuntes diligenter ac lente mercantium more conſiderabat.* Ex quibus locis ſatis conſtat de ſpatio, quod diximus inter lectos, & triclinii parietes fuiſſe. Quod vero ad pedes diſcumbentium ſtarent miniſtri tricliniares, præter eos locos, quos adduximus ſupra, poſſumus etiam aliis exemplis confirmare. Seneca libr. III. de Beneficiis: *Seruus, qui cenanti ad pedes ſteterat.* Suetonius in Caligula cap. XXVI. *Quoſdam*, inquit, *ſummis honoribus functos, ad eſſedum ſibi occurrere* (ſiue vt eſt in manuſcripto codice, *currere*) *togatos per aliquot paſſuū millia, & cenāti modo ad pluteū ad pedes ſtare ſuccinctos linteo, paſſus eſt.* Agretius item docet circumpedes dici obſequia ſeruorum. Vnde Cicero lib. VIII. epiſt. ad Atticum, dixit: *Pollucem ſeruum a pedibus meum Romam miſit.* Videndum autem an apud Suetonium loco ſupra memorato de Caligula, pluteus poſitus ſit pro abaco, ſiue repoſitorio: nam ſi plutei ſunt fulcra tori, ſiue ſepta, non duo dixit, ſed idem ipſum ſtetiſſe & ad pedes, & ad pluteum. Ad pedes autem Domini diſcumbentis ſtetiſſe mulierem peccatricem, vt apparet, miniſtrantem, ſcribit S. Lucas cap. VII. his verbis: *Mulier, quæ erat in ciuitate peccatrix, vt cognouit quod Ieſus accubuit in domo Phariſæi, attulit alaba-*

strum vnguenti: & stans retro secus pedes eius, & capillis capitis sui tergebat, & osculabatur pedes eius, & vnguẽto vngebat. Vnguento enim pedes discumbentiũ veteres vnxisse, infra ostendemus prolatis Scriptorum testimoniis. Lecti autem, quos diximus tricliniares appellatos, priscis illis temporibus e stramento, & vt ait Varro, ex herba torta fiebãt, vnde & tori appellati, qui a Græcis στιβάδες & στιβάδια, siue vt mauult Isidorus, stipadia dicti sunt. Plato li. II. de Rep. Ἐπὶ κάλαμόν τινα παραβαλλόμενοι ἢ φύλλα καθαρὰ, κατακλινέντες ἐπὶ στιβάδων ἐστρωμένων μίλακί τε καὶ μυρρίναις εὐωχήσονται αὐτοί τε καὶ τὰ παιδία ἐπιπίνοντες τοῦ οἴνου ἐστεφανωμένοι Plinius lib. VIII. cap. XLVIII. *Antiquis enim torus e stramento erat.* Inde Virgilius lib. V. dixit:

-- viridante toro consederat herba.

& Apuleius lib. V. *Psyche teneris & herbosis locis, in ipso toro graminis suaue recubans.* Huiusmodi toros innuit Tibullus lib. II. eleg. V.

At sibi quisque dapes, & festas extruet alte
Cespitibus mensas, cespitibusque torum.

& Homerus multo ante li. II. Odyss. his versibus:

Εἷσεν δ' εἰσαγαγὼν, ῥῶπας δ' ὑπέχευε βαθείας
Ἐστόρεσεν δ' ἐπὶ δέρμα ἰονθάδος ἀγρίου αἰγός.

Vnde Ouidius:

Qui poterat pelles addere, diues erat.

Postea lapidei (nam e candido marmore stibadium vite protectum describitur a Plinio in epistolis) & lignei fieri cœperunt, cuiusmodi innuit Horatius illo versu:

Si

Si potes archaicis conuiua recumbere lectis.

& vt apertius dicit Dionysius Halicarnasseus, κλίνας ξυλίνας ἀρχαϊκάς· quamuis alij legant τραπέζας, pro κλίνας, quod mensæ etiam ex ligno tunc fieri solerent: vnde & Seneca Tuberonis ligneos lectos refert, quales habentur apud Terentium Adelphis, hoc versu:

Lectulos in sole ilignеis pedibus faciundos dedit.

Talis fuit mensa tripes Horatij. Sed ex ligneis potissimum citrei in maximo pretio fuerunt. Persius Sat. I.

— non quicquid denique lectis

Scribitur in citreis &c. & Martialis lib. XII.

Gemmantes prima fulgent testudine lecti,

Et Maurusiaci pondera rara citri.

Postremò non solum ebore operiri cœperunt, dicente Statio Sil. li. III. sil. I. *Torus asper signis eburnis*: & Philone κλίνας ἐλεφαντοκολλήτους. sed etiam testa testudinis secta in lamas eodem Philone scribente: τρίκλινα χελώνης ἢ ἐλέφαντος κατεσκευασμένα, καὶ ἡμαλφεστέρας ὕλης, ὧν τὰ πλεῖστα λιθοκόλλητα, & Clemente Alexandrino, Pædag. lib. II. cap. III. κλίνας χρυσοστεγεῖς, καὶ χελώναις πεποικιλμένας κοίτας: vnde & testudinea triclinia venisse in vsum, cum antea fuissent lignea, refert Plinius lib. XXXIII. cap. XI. ex auctoritate Fenestellæ. & lib. IX. cap. XIII. dicit testudinum putamina secare in laminas, lectosque, & repositaria his vestire Carbilium docuisse. Varro lib. VIII. de ling. lat. *Cur malimus habere lectos alios ex ebore, alios ex testudine?* Operiebantur & ære:

vnde ærata triclinia ab eodem Plinio dicuntur inuecta in triumpho Cn. Manlij Asia deuicta, lib. xxxiv. cap. iii. Itemque argento: vnde κλίνας ἀργυρόποδας dixit Philo supra citato loco. & Suetonius Caligulam scribit, Romæ publico epulo seruum ob detractam lectis argenteam lamam carnifici tradi iussisse. Martialis lib. viii.

An magis astuti derasa est vngue ministri
Bractea, de fulcro quod reor esse tuo.

Plinius lib. xxxiii. cap. xi. *Lectos vero,* inquit, *mulierum iampridem totos operiri argento, & triclinia quædam, quibus argentum addidisse primus traditur Carbilius Pollio eques Romanus, non vt operiret, aut Deliaca specie faceret, sed Punicana. Idem & aureos fecit. nec multo post argentei Deliacos imitati sunt.* & post: *Cornelius Nepos tradit ante Sullæ victoriam, duo tantũ triclinia Romæ fuisse argentea.* Incuruabantur & auro, vt ex Martialis lib. ix. apparet, in quo est:

Et crepet in nostris aurea lama toris.

Plinius lib. xxxiii. cap. xi. *Idem Carbilius & aureos lectos fecit:* quos χρυσιοστέκτυς dixit Clemens Alexandrinus. Lecti vero tricliniares cum antea pellibus (vt Ouidius dixit) tegerentur, postea stragulis & quidem pretiosis insterni cœperunt, quæ toralia dicta sunt. Varro lib. i. de vita populi Romani apud Festum: *Quod frontem lecticæ sternebant, ex ea herba torta, torum appellatum: hoc quod inijcitur, & nunc toral dicitur.* Idem de lingua latina lib. iv. *Quicquid insternebant, a sternendo stragulum appellabant.* Cicero Tusculana quinta: *Cum se ille cupere dixisset, collocari iussit hominẽ in aureo lecto, strato pul-*

cherri-

cherrimo textili ſtragulo magnificis operib. pictο. *Hinc ſtragulæ veſtes* apud eundẽ Ciceronẽ: *& pictæ ſtragula* apud Tibullum l.1. Eleg. 11. Hęc Capitolinus in Vero vocat ſtromata Græco vocabulo, cũ inquit: *In toro conuiuali condormiens, ita, vt leuatus cum ſtromatibus in cubiculũ perferretur.* Græcos etiã ſtrauiſſe lectos purpura & ſtragulis pretioſis, indicat Athenęus li. 2. in quo adducit Platonẽ Comicũ inducentem quoſdam, qui in lecto eburnæis pedibus effulto ſtragulis tinctis purpura & oſtro Sardiano, ornati cubarent. ſic enim Græce: κἆτ' ἐν κλίναις ἐλεφαντόποσι, καὶ στρώμασι πορφυροβάπτοις, κἀν φοινικίσι σαρδιανικαῖσι κοσμησάμενοι κατάκεινται. Lampridius ſcribit Elagabalum Imperatorem cũm priuatus eſſet, primum omnium toros aureis toralibus texiſſe: eundẽq; poſtea Imperatorẽ factũ, ex ſolido argento habuiſſe tũ tricliniares, tũ cubiculares lectos. Præterea æſtiua cõuiuia coloribus exhibuiſſe, vt hodie praſinũ, vitreũ, alia die venetum deinceps exhiberet, ſemper varie per dies omnes æſtiuos. Cũ autem notum ſit ab his coloribus nominatas eſſe quattuor illas agitatorum factiões in Circẽſibus ludicris, quod eſſent ſcilicet quattuor his colorib. diſtinctæ, albo, ruſſeo, praſino, & veneto: & Capitolinus in Vero ita ſcribat: *Deniq. etiã præſens, & cum Marco ſedens multas a Venetianis eſt paſſus iniurias, quod Praſinis contra eos faueret. nam & volucri equo Praſino aureũ ſimulacrum fecerat, quod ſecum portabat. In tanto autem equus ille honore fuit, vt ei a populo Praſinianorũ ſæpe modius aureorũ poſtularetur*

Huiusmodi puluinos Lampridius in Elagabalo *subalares culcitas vocat*. Fiebant autem e pluma, vt inquit Apuleius, delicata. cuius verba sunt hæc ex lib. x. de Asino: *Quattuor eunuchi confestim puluinis pluribus ventose tumentibus, pluma delicata, terrestre nobis cubitum perstruunt. sed & stragula veste, auro ac murice Tyrio depicta probe consternunt: ac desuper breuibus admodum, sed satis copiosis puluillis alijs nimis modicis, quis maxillas & ceruices delicatæ mulieris suffulcire consueuerunt, perstruunt.* Athenæus lib. iv. ponit, lectos quosdam permagnos, tanta impensa & tam egregia varietate elaboratos, vt vocatis ad cenam hospitibus, quidam cubito inniti puluinis cunctarentur, & qui antea in toto conuiuij spatio in nudo cubili perdurauerant, tum in lectis accumbentes, ne semel quidem puluinaribus cubitū fulcirent. sic enim Græce: Καὶ πάλιν αὐτοῖς στρωμναί τε τοῖς μεγέθεσιν οὕτως ἐξησκημέναι πολυτελῶς, καὶ τῇ πολυτελείᾳ διαφόρως, ὥστε τῶν ξένων ἐνίους τῶν παρακληθέντων ὀκνεῖν τὸν ἀγκῶνα ἐπὶ τὰ προσκεφάλαια ἐρείδειν. οἱ δὲ πρότερον ἐπὶ τοῦ κλιντηρίου ψιλοῦ διακαρτερήσαντες τῆς κλίνης παρ᾽ ὅλην τὴν συνουσίαν τὸν ἀγκῶνα ἅπαξ ἠρείσαν. Eubulus apud eundem Athenæum lib. ii. inducit conuiuā postulātem sibi sterni lectos quinque Siculos, & addi Sicula puluinaria quinque, cum inquit: καὶ πέντε κλίνας Σικελικάς, καὶ Σικελικὰ προσκεφάλαια πέντε. Aliquando aggeratis, vt inquit Apuleius, in cumulum stragulis vtebantur pro puluinis. Sic enim ait lib. ii. de Asino: *Ac sic aggeratis in cumulum stragulis, efful-*

suberéctusque in torum. (sic enim legendum ex V. C. non vt in vulgatis, *effultisque & suberectis.* Pro puluinis Elagabalus folles siue vtres aliquando strauisse: qui a pedibus per pueros ad reflandum spiritum soluerētur, scribit Lampridius his verbis: *Multis viliorıbus amicis folles pro accubitis sternebat, eosque reflabat prandentibus illis, ita vt plerunque subito sub mensis inuenirentur prandentes.* Ex quibus verbis confirmantur etiam illa, quæ supra diximus, in lectis fuisse anaclinteria quædam siue accubita, hoc est, puluinos, quibus locati conuiuæ, pro cuiusque gradu & dignitate, dum cenarent, inniterentur. Lectos autem ascensuri, sumpta cenatoria veste, soleas deponebant, ne stragulas vestes pedibus fœdarent. Ac de cenatoria quidem veste, quam exeuntes e balneo, depositaque veste balneari, cenaturi sumebant, crebra mentio est apud veteres Scriptores: nam Capitolinus scribit Maximinum Iuniorem, cum esset puerulus, ad cenam ab Alexandro inuitatū in patris honorem, quod ei deesset vestis cenatoria, ipsius Alexandri accepisse. Et Cornelium Frontonem oratorem in Hadriano scribit Dio Cassius, cum vesperi a cena sero domum rediisset, intellexissetque ex eo cui patrocinium pollicitus erat, Principem ius reddere, veste cenatoria indutum, vt erat, in ius venisse, eumque salutasse, non verbo Salue, quæ matutina est salutatio, sed Vale, quæ vespertina est, vsum. Græca verba sunt hæc: Ἀμέλει δὲ καὶ Κορνήλιος Φρόντων ὁ τὰ πρῶτα τῶν τότε Ῥωμαίων ἐν δίκαις

φερόμενος ἱματίας ποτὲ βαθείας ἐπαινῶν, καὶ μαθὼν παρά τινος ὡς συνηγορήσειν ἐπέχει, δικάζειν αὐτὸν ἐν τῇ στολῇ τῇ δειπνήτιδι, ὥσπερ εἶχεν, ἐς τὸ δικαστήριον αὐτὸς εἰσῆλθε, καὶ ἠσπάσατο ὑπὸ γελῶν περιστρέμματι τῶν χαίρε, ἀλλὰ τῷ ἱματίων τῷ ὑγίαινε χρησάμενος. Has autem cenatorias vestes Atheneus vocat δειπνητικὰ ἐνδύματα, de quibus Martialis lib. x.

Pugnorum reus, ebriaque noctis
Cenatoria mittit aduocato.

Petronius Arbiter: *Cenatoria repetimus, & in proximam cellam ducti sumus, in qua tres lecti strati erant.* Tricliniaria hæc fortasse vocauit Plinius li. VIII. cap. XLVIII. cum inquit: *Metellus Scipioni tricliniaria Babylonica sestertium octingentis millibus venisse iam tunc, posuit in Capitonis criminibus, quæ Neroni principi quadrigies HS. nuper constitere.* Sed vtebãtur etiam & pallio in cenis, vt indicant tum alij, tum Plautus Bacchidibus:

--pro lorica malacum capiam pallium,
Vbi mihi pro equo lectus detur, scortum pro scuto accubet. & Martialis lib. II,

Ad cenam venies, sed sic diuisa recumbes,
Vt non tangantur pallia nostra tuis.

Ouidius in Amoribus:

--nec in lecto pallia nostra sedent.

Spartianus in Hadriano: *Ad conuiuium venientes Senatores stans excepit: semperque aut pallio tectus discubuit, aut toga submissa.* & in Seuero: *Habuit etiam illud omen imperij, cum rogatus ad cenam imperatoriam, palliatus venisset, qui togatus venire debebat, togã*

præsidiariam ipsius Imperatoris accepit. Suetonius in Cæsare : *Conuiuabatur adsidue per prouincias duobus triclinijs, vno, quo sagati, palliatique: altero, quo togati cum illustrioribus prouinciarum discumberent.* Vtebantur & lænis. Persius Sat. 1.

Hic aliquis, cui circa humeros hyacinthina læna est.

& Martialis de Lusco conuiua:

Et tectus lanis sæpe duabus abit.

Festis autem diebus, & sollemnibus epulis albatos cenasse, coniicere possumus ex versibus Horatij lib. II. Serm.

Ille repotia, natales, aliosue dierum
Festos albatus celebret, &c.

Xiphilinus etiam scribit, cum diem festum agerent Romani, ob ingressum Teridatis, albatos õnes domib. suis albas hostias immolasse: *μάλιστα δὲ*, inquit, *ἡ ἀγορὰ ἐπεπλήρωτο· τὸ γὰρ μέσον αὐτῆς ὁ δῆμος λευχειμονῶν καὶ δαφνηφορῶν κατὰ τέλη εἶχεν.* Albatos etiam funebre conuiuium celebrasse, colligere possumus vel ex iis, quæ scribit Cicero in Pisonem : *Quis vnquam cenauit atratus?* Milites quoque cenaturos, cingula & baltheos deposuisse ostendimus supra ex Trebellio Pollione in vita Salonini quæ male in vulgatis codicibus tribuitur Capitolino. De soleis autem ita habetur apud Plautum in Mostellaria :

Cedo soleas mihi, vt arma capiã. & in Truculẽto:
Cedo soleas mihi. auferte mensam amabo. & post:
Deme soleas, cedo vinum.

Terentius Heautontimorumenos:

Accurrunt serui, soccos detrahunt, video alios festinare, lectos

Ster-

Sternere, cenam apparare. Horatius li.II. Sat. vlt.
Et soleas poscit, tum in lecto quoque videres
Stridere? Martialis lib.XII.
Bis Cotta soleas perdidisse se questus;
Dum negligentem ducit ad pedes vernam,
Excalceatus ire cœpit ad cœnam. & alibi:
Defuerit si forte puer, soleasque licebit
Sumere, pro puero proderit ipse sibi.
Plinius li.IX epist. ad Genitorem: *Quamuis lautissimam cenam &c. quam multi, cum lector, aut lyristes, aut comœdus inductus est, calceos poscunt, aut non minore cum tadio recubant.* In antiquo etiam marmore bibliothecæ Farnesianæ, in quo duo discubitorij lecti expressi sunt, & mensa tripes vna, Sileno seni adsunt nudi Fauni duo: alter, vt accubituro, soleas demat: alter, vt inclinabundum sustineat, dum soleæ detrahuntur: quibus detractis, vestē, vt diximus, cenatoriam sumebant. Sed marmoris antiqui Farnesiani, cuius modo meminimus, siue biclinium illud, siue alio nomine appellandum sit, exemplum hic subiicere operæpretium erit: nam id quod est in ædib. Maffeiorum, a Farnesiano nulla re alia differt, nisi quod duos illos lectos distinctius ponit. Vtrūq; vero duos Satyros habet, alterū qui a Græcis dicitur ναρθηκοφόρος, quod ad prohibendam ebrietatem gerat ferulam: alterum, qui tibiis paribus, dextris & sinistris, modos facit: vt videri possit marmor ipsum ad Bacchi festa pertinere.

In lectis autem his tricliniaribus veteres Romani priscis illis temporibus sedentes, non accubantes epulabantur, vt scribit Seruius lib VII. Æneid. & Isidorus notat lib. xx. cap. II. cum inquit: *Apud veteres Romanos non erat vsus accumbendi,*

di, vnde & considere dicebantur: Maiores enim nostri (inquit Seruius) *sedentes epulabantur, quem morem habuerunt a Laconibus & Cretensibus, vt Varro docet in libris de gente,* (vel vt habet Isidorus) *de vita populi Romani, in quibus dicit quid a quaque gente traxerit per imitationem.* Itaque apud Homerum sedét Heroes, non accumbunt, vt notat Athenæus li. 1. in quo scribit hunc morem seruasse etiam interdum Alexandrum Magnum: qui vt refert Duris, aliquando quadringentos duces in sellis aureis & argenteis veste purpurea stratis sedentes ac reclinatos conuiuio excepit. Athenæi verba sunt hæc: Καθέζονται ἐν τοῖς συνδείπνοις οἱ ἥρωες, οὐ κατακέκλινται. τοῦτο δὲ καὶ παρ' Ἀλεξάνδρῳ τῷ βασιλεῖ ἐνίοτε ἦν, ὥς φησι Δοῦρις. τετρακοσίους οὖν ποτε ἡγεμόνας ἑστιῶν, ἐκάθισεν ἐπὶ δίφρων ἀργυρῶν καὶ κλιντήρων ἁλουργοῖς περιστρώσας ἱματίοις. Postea institutum est, vt Varro ait in libro de vita populi Romani, eodem Isidoro referente, vt viri discumberent, feminæ sederent, quod turpis videretur in muliere accubitus. Atque id exemplo fortasse Græcorum, apud quos turpe habebatur in conuiuio virorum accumbere mulieres: licet postea mulieres quoq; accũbere cœperint, & in triclinio Gallieni concubinas eius accubuisse scribat Capitolinus, itemque apud Ciceronem accubuerit Cytheris. Apuleius li. 1. antiquam consuetudinem expressit, cum inquit: *Intuli me, eumque accubantem exiguo admodum grabatulo, & commodum cenare incipientem inuenio: assidebat penes vxor, & mensa vacua posita erat.* Quæ

verba ex Luciano conuertit, qui ait: *γυνὴ δὲ αὐτοῦ καθῆστο πλησίον.* Atq; hic quidem mos: vt inquit Valerius Maximus, a priscis hominibus ad Deos etiam translatus est. nam in Epulo Iouis, quod in Capitolio Septemuiri Epulonũ celebrabant tribus stratis lectis (Ioui, scilicet, Iunoni, & Mineruæ) Iouis quidem simulacrum in lectulo discumbens statuebatur: Iuno autem & Minerua in sellas ad cenam inuitabãtur. Quod sane epulum in argẽteo denario C. Cœlij Caldi Septemuiri Epulonum expressum est, & apud Valerium Maximum habetur lib. II. cap. I. in quo refert, feminas in nuptiis cum viris cubantibus sedentes cenitasse. Scribit item Velleius li. II. Tiberium Imperatorem maiorem partem æstiuarum expeditionum sedentem cenasse, properantem scilicet ad rem gerendam. & Plutarchus in apophth. tradit, Scipionem Æmilianum edixisse, vt milites sui stantes incoctum obsonium prandere nt: discumbentes autem panem vel pultem, & carnem coctam, aut elixatam cenarent. Plutarchi verba sunt hæc: *προσέταξε δὲ ἀριστᾶν μὲν ἑστῶτας ἄπυρον ὄψον, δειπνεῖν δὲ κατακειμένους ἄρτον ἢ πολτὸν ἁπλῶς, ἢ κρέας ὀπτὸν, ἢ ἑφθόν.* Ad quam sane consuetudinem respexit Liuius lib. XXXIV. cũ inquit: *Pileati aut lana alba velatis capitibus Volones epulati sunt alij accumbentes, alij stantes, qui simul ministrabant, vescebanturque.* Consueuisse autem veteres siue pranderent, siue cenarent, in lectis, eo quo infra dicetur modo, accũbere, non sedere, multis exẽplis probari potest. Plautus in Sticho:

Haud

Haud postulo equidem summo in lectulo accumbere.
& in Persa:

Age age ergo tu Sagaristrio, accumbe in summo.
& in Mostellaria:

Non omnes possunt olere vnguenta exotica,
Sicut tu oles: neque superior accumbere.

Cicero li.IX.Epist. *Accubuerat super me Atticus.*
Virgilius Æneid.lib.II.

-- Tu das epulis accumbere diuum.

Collumella lib.XI.ca.I. *Villicus sit frugalitatis exemplum, nec nisi festis diebus accubans cenet.*
Iuuenalis Sat.I.

Vacuisque toris tantum ipse iacebat.

Suetonius in Augusto ca.LXXIV. *Ne toro quidem cubuisse aiunt, nisi humili & modice instrato.* Athenæus autem queritur lib. I. homines suæ ætatis tantum ab antiqua frugalitate excidisse, vt accũberent in conuiuiis: sic enim inquit: Νῦν δ' ἐπὶ τοσοῦτον ἐκπεπτώκαμεν, ὥστε κατὰ κλίνας δαινυμένους. Apuleius l.10.de Asino: *Et primum me quidem mẽsum accumbere suffixo cubito perdocuit.* Quibus verbis conuertit locum illum Luciani: Καὶ πρῶτον μὲν κατακλίνεσθαι ἐπὶ κλίνης ἐπ' ἀγκῶνος ἐπαίδευσεν.
Horatius lib.I.carm.ode XXVII.

-- impium
Lenite clamorem sodales,
Et cubito remanete presso.

Quamuis consueuerint conuiuantes vbi epularum eos satietas cœperat, ciboque distenti erãt, in cubitum tũnc maxime se reponere: quod idem Horatius hoc versu expressit:

Languidus in cubitum iam se conuiua reponit,
De cena Sertorij & Nasidieni, & locis in ea discumbentium, dicere supersedeo, quando de his copiose tractatũ est in commentario de Triclinio & aliquibus locis in hoc ipso etiam libro. Illud tantum hic addam, existimare me, versum illum Virgilianum,

Inde toro pater Æneas sic orsus ab alto,

non esse ad altitudinem tori referendum, sed altum torum dixisse Virgilium tori summum locum, in quo discumberet Æneas, quod is locus esset dignior tertio, qui Achati assignatus erat: nam medius locus, in quo se Dido locauerat, ita dignior ceteris erat, vt post eum primus, deinde tertius numeraretur. Vnde Plautus videtur in Sticho dixisse:

Haud postulo equidem medio in lectulo accumbere:
Scis tu me esse imi subsellij virum. & Horatius:

-- secutis omnibus imis,

Plautus rursum in Persa:

Ergo oratores populi summates viri
Summi accumbent: ego infimatis infimus.

In imo autem solebant parasiti accumbere, & quos ad cenam Nasidieni (vt ait Horatius) Mæcenas adduxerat vmbras. qui lib. 1. epist. ad Torquatum dixit:

-- Locus est & pluribus vmbris.

Vmbrarum auté erat in lecto quartus locus, in quo interdum accubuisse Hadrianũ Imp. scribit Dio Cassius in eius vita his verbis: Αεί τε περὶ ἑαυ τὸν καὶ ἐν τῇ ῥώμῃ, καὶ ἔξω, τοὺς ἀρίστους εἶχε. καὶ συμπῶ

σφίσι καὶ ἐν τοῖς συμποσίοις καὶ διὰ τοῦτο καὶ τέταρτος πολλάκις διωχεῖτο. (ſic enim legendum non vt vulgo habetur in exemplaribus. ᾠχεῖτο.) Quos autem vmbras dicit Horatius, Athenæus σκιὰς dixit. & Plutarchus docet vmbras dictos eſſe, qui alium ſequerentur ad cõuiuium, cũ ipſi inuitati non eſſent. ſic enim ſcribit lib. VII. Sympol. τόδε τῶν ἐπικλήτων ἔθος οὓς νῦν σκιὰς καλοῦσιν, οὐ κεκλημένους αὐτοὺς, ἀλλ' ὑπὸ τῶν κεκλημένων ἐπὶ τὸ δεῖπνον ἀγομένους. Suetonius item in Auguſto cap. LXIV. dicit Caium & Lucium Auguſti ex Agrippa nepotes, imo loco, id eſt infima parte lecti ſolitos fuiſſe accumbere, cum Auguſtus vna cenaret. Niſi forte pro imo loco; lecti fulcra dixerit Suetonius, ad quæ priſco more ſedentes cenitaſſe nobiles pueros Romanos auctor eſt Cornelius Tacitus. Verba Suetonij ſunt hæc: *Neque cenauit vna, niſi vt in imo loci aſſiderent: neque iter fecit, niſi vt vehiculo anteirent, aut circa adequitarent &c.* Atq; hic ordo diſcumbentium in cena etiam Sertorij ſeruatus eſt: in qua tamen ſcribit Plutarchus Sertoriũ mutato accũbendi modo, ſupinum diſcubuiſſe Quis igitur fuerit in lectis apud veteres accumbendi modus video a nõnullis quæris: quib. nos quid in antiquis marmorib. ſcalptum, & a veterib. Scriptorib. relatum obſeruauerimus, iam exponemus. Non enim vno eodemq; modo in cenis ſepulchralibus antiquos accubuiſſe, quo in conuiuiis diſcumbere ſoliti erant, tum Græci & Latini Scriptores tum ipſa marmora teſtantur. Nam

in feralibus quidem cenis iacentes conuiuæ, reclinata superiore parte corporis in cubitum sinistrum, inferiore in longum porrecta ponuntur, distentis aliquando cruribus, nonnunquam dextro poplite leuũ prementes genu: in cõuiuiis vero incuruatis interdũ genibus, & dimidia parte corporis erecti, puluinisque innixi: aliquando, vt est apud Pacuuium, incoxantes additis puluinis, principio quidem cenæ proni in cibũ imminent, iuxta illud Plautinum in Milite:

Sed procellunt se, & procumbunt dimidiatim, dum appetunt.

(ita enim legitur in V. C.) exsaturati vero & cibo pleni, in cubitum se se reponunt, iuxta Horatianum versum supra prolatum:

Languidus in cubitum iam se conuiua reponet.

tũc enim supini, vt Sertorius in cena supra memorata discubuisse dicitur (& vt inquit Lucianus in conuiuio Lapitharũ, *μικροῦ δεῖν ὕπτιοι κατακείμενοι*) in veteribus tricliniis exprimuntur. Extat autem Romæ antiquum stibadiũ e marmore ad similitudinem Græcæ litteræ factum, in quo vt amicus meus homo doctissimus cõiiciebat ex loco Sidonij infra citato, conuiuæ ipsi nõ incuruatis genibus procumbentes, sed coxim, vt loquitur Apuleius, interpositis puluinis insidẽtes vt Sagarij apud nos solent sedere, repræsentantur. Erat enim Sigma lectus siue torus, ad mẽsas rotundas accommodatus, quem semirotundum suggestum vocat Apuleius l. v. cum ait: *Visoque statim proximo semirotundo suggestu propter instrumentum cenatorium, rata refectui suo commodum,*

Bbens accumbit. Quod autem formam, C, litteræ Græcę repręsentaret, Sigma vocabatur, vt apparet ex disticho Martialis in Apophoretis.

Accipe lunata scriptum testudine Sigma:
Octo capit. veniat quisquis amicus erit.

Sigma vero litteram apud Græcos similem fuisse arcui Scythico, docet Athenæus adducto Agathonis versu l.x. apud quem cum vellet quidã tertiam litteram nominis ΘΗΣΕΥΣ imperito cuidam litterarum indicare, ostẽdit illam similẽ esse arcui Scythico. sic enim ait:

Σκυθικῷ τόξῳ τρίτον ἦν προσεμφερής.

De Sigmate ita scribit Lampridius in Elagabalo: *Primus*, inquit, *inuenit Sigma in terra sternere, non in lectulis, vt a pedibus vtres per pueros ad reflãdũ spiritum soluerẽtur.* & post: *Illud sane mirum videtur, quod dicitur ab eo factum, vt de croco Sigma strauerit, cum summos viros rogasset ad prandium pro eorum dignitate se dicens fœnum exhibere.* Septem autem cõuiuas capiebat, licet Martialis in eo versu, quem supra protulimus, dixerit: *Octo capit.* nam lib.x. verius locutus est. cum dixit in epigrammate:

Septem Sigma capit, sex sumus, adde Lupum.

Itaque Lampridius refert hæc de Elagabalo: *Habuit hanc consuetudinem, vt octo caluos rogaret ad cenã, itẽ octo luscos, & item octo podagrosos, octo surdos, octo nigros, octo longos, & octo pingues, cũ capi nõ possent omnes vno Sigmate, vt de his omnibus risus cuaret.* Sidonius lib.II. epist. ad Domitium: *Ita vt ministeriorum sese non impediente famulatu, tot possit recipere sellas, quot solet Sigma personas.* sic enim emendandus hic lo-

dandus hic locus, cum in vulgatis libris corrupte legatur. Antisigma vero vocabatur, qui ex altera parte ponebatur semicirculus siue semitotundus (vt verbis vtar Apuleianis) suggetus, qui media interposita rotunda mensa, integrum efficiebat circulum.

Sed Sigma ipſum, vt in antiquo marmore reperitur, niſi aliquod in eo hæreat fabrile erratum, hic ſubiiciendum curauimus. Extat enim aliud, & quidem prorſus ſimile Sigmatis Romæ item fragmentum, in quo conuiuæ ipſi, genibus incuruatis, eo quo ſupra diximus modo, expreſſius ponuntur. Quin & alia plura reperiuntur Romę Sigmata ſiue ſtibadia ex marmore, in quibus eo quo dictum eſt modo iacentibus conuiuis, menſa appoſita eſt rotunda tripes, non modo ferculis extructa, ſed poculis etiam vinariis, de quibus dicetur infra.

His igitur modis, quos ſupra diximus, in triclinio diſcumbentibus Romanis, dabantur a miniſtris vnguenta, & coronæ, vel vt eſt in marmore Farneſiano, tæniæ ſiue faſciæ quædam, quib. frontem conuiuæ vincire ſoliti erant: quod iis crederent ebrietatem impediri. Vnguentis vero liniebant non modo caput, vt infra dicetur, ſed pedes etiam diſcumbentium, vt indicat Athenęus pluribus locis, & lib. XII. in quo adducit Antiphanem poetam in Alceſtide inducentem quendam, qui oleo diſcumbentis pedes vngeret: & itidem in Metragyrte ancillam quandam, quę oleo primum pedes illineret diſcumbentis, ac deinde crura. ſic enim inquit: Ἀντιφάνης δ' ἐν Ἀλκήστιδι, ἐλαίῳ ποιεῖ τινὰ χριόμενον τοὺς πόδας. καὶ ἐν Μητραγύρτῃ δέ φησι,

Τήν τε παῖδ' ἀλείμματα
Παρὰ τῆς θεοῦ λαβοῦσαν,
Εἶτα τοὺς πόδας ἐκέλευσεν

Ἀλείφειν πρῶτον, εἶτα τὰ γόνατα. Vngebant autem pedes oleo tum Baccarinô, tum Amaracinô, vt innuit idem Athenæus prolatis versib. ex Trophonio Cephisodori, quibus cum alter peteret emi sibi Baccharinum vnguentum vngendis pedibus hoc versu:

Καὶ τοῖς ποσὶ πρίω χωρὶς μοι βακχάρινον.

alter respondet: Baccharinum ego tuis pedibus emam? hoc versu:

Βάκχαριν τοῖς σοῖς ποσὶν ἐγὼ πρίωμαι;

Sed Amaracino etiam vsos aliquando fuisse intelligi potest ex Amphidis versu, quem citat idem Athenæus:

Τὸν πόδα δ' ἀμαρακίνοισι μύροισι τρίψουσι τὸν ἐμόν.

Vsi etiam sunt vngendis pedibus Ægyptio vnguēto, cuius meminit Atheneus libro supra memorato, scribens, veteres in vnguentorum vsu fuisse curiosos, & vnicuique parti corporis idonea vnguenta adsignasse: nam pedes & crura Ægyptio vnguento: maxillas & vbera, Phœnicino: vtrumque bracchium Sysimbrino: supercilium & comam Amaracino: ceruicem & genua Serpullino vnxisse. itaq; adducit Antiphanis testimonium, qui ait:

Λοῦται δ' ὅς ἐν χρυσοκολλήτῳ κάλπιδι,
Μύρῳ αἰγυπτίῳ μὲν τοὺς πόδας, καὶ τὰ σκέλη,
Φοινικίνῳ δὲ τὰς γνάθους καὶ τὰ τιτθία,
Συσιμβρίνῳ δὲ τὸν ἕτερον βραχίονα,
Ἀμαρακίνῳ δὲ τὰς ὀφρῦς καὶ τὴν κόμην;
[illegible] Idem autem

Athenæus li. xv. ſcribit moris fuiſſe apud Athenienſes vt delicatorum pedes vnguento vngerentur. Sic enim ait: ἔθος ἦν παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις τοὺς πόδας τῶν τρυφώντων ἐναλείφειν μύροις, &c. ad quem morem reſpexit Plinius lib. xv. cap. III. cum inquit: *Vidimus etiam veſtigia pedum tingi: quod M. Othonem monſtraſſe Neroni principi ferebant.* Sed non tantum pedes, ſed caput etiam (vt diximus) vngebant, præcipue nardino. Tibullus lib. II. eleg. II.

Illius puro diſtillēt tēpora nardo. & lib. III. eleg. VII.
Iam dudum Tyrio madefactus tempora nardo.

& Horatius:

Nardi paruus onyx eliciet cadum.

Celebratur autem præcipue nardinum id, quod ex *ſpicis nardi* conficiebatur, quale *ſpicati nardi* dicitur a S. Marco: & a S. Ioāne, *nardi piſtici*: niſi forte illud *piſtici* factum ſit ex verbo *ſpicati*, vt aliæ multæ voces e Latio in Græciam aduectæ, & e Græcia itidem in Latium tranſportatæ, quas leuiter interdum immutatas eſſe conſtat Achæus in Vulcano Satyrico apud Athenæum li. xiv. dicit totum ſe corpus diſcumbentis conuiuæ fraganti vnguento liniturum, cum ait:

Μύρῳ σε χρίσω πάμπαν ὀσμηρῷ δέμας.
Ὕδωρ ἦ θρίψαι χεῖρας οὐ πρόσθεν δίδως,
Ναὶ τράπεζαν ἐκποδὼν ἐπαίρεται. Catullus:

Cenabis bene mi Fabulle apud me, &c.
Nam vnguentum dabo &c.

Horatius lib. I. ode. III.

Cur non ſub alta vel platano, vel hac

Pinu, iacentes sic temere, & rosa
Canos odorati capillos,
Potamus uncti? & lib.II.ode VII.
Fregi coronatus nitentes,
Malobathro Syrio capillos. & alibi:
I, pete unguentum puer & rosas.
& lib.III.ode XXIX.
Cum flore Mæcenas rosarum, &
Pressa tuis balanus capillis,
Iamdudum apud me est. Item:
Huc vina, & unguenta, & nimium breues
Flores amœnæ ferre iube rosæ. Item:
—funde capacibus
Unguenta de conchis: quis udo
Deproperare apio coronas
Curatue myrto? Lucretius lib.IV.
-- conuiuia, ludi
Pocula crebra, unguenta, coronæ, serta parantur.
Iuuenalis Sat.XI.
-- putere videntur
Vnguenta atque rosæ &c. & Sat.XV.
Vnguenta & flores, multæque in fronte coronæ.
Coronis autem vnguento delibutis vtebātur ad prohibendam ebrietaté. Plautus Amphitruone:
Capiam coronam mihi in caput, assimulabo me esse ebrium.
Cicero pro Sex.Roscio: *Ipse vero quemadmodum composito & delibuto capillo passim per forum volitet.*
Propertius lib.III.eleg.IV.
Me iuuat & multo mentem vincire Lyæo,
Et caput in verna semper habere rosa:
& alibi:

Cum

Cum tua prependent demissa in pocula serta.

Ouidius lib.v.Fast.

Tempora sutilibus cinguntur tota coronis,
Et latet iniecta splendida mensa rosa.

Martialis lib.ii.

Frange toros: pete vina: rosas cape: tingere nardo:

& li.v.ad ministros:

Pinguescat nimio madidus mihi crinis amomo,
Lassenturq; rosis tempora sutilib. & lib.xiii.
Dat festinatas Cæsar tibi bruma coronas:
Quondam veris erant, nunc tua facta rosa est.

Ex ramentis autem argenti fiebant coronæ tūc, cum rosæ hieme non erant. Coronis autem, quas diximus e floribus necti solitas, conuiuę vtebantur, vt scribit Aristoteles, ἐν τοῖς συμποσίοις εὐετηρίαν καὶ ἀφθονίαν αἰνιττόμενοι τροφῶν. Itaque vt docet Athenæus, coronabant non tātum caput, & frontem, sed collum etiam, vt ostendit Horatius lib.ii.Sat.iii.

--potus vt ille
Dicitur ex collo furtim carpsisse coronas,
Postquam est impransi correptus voce ministri.

Tibullus lib.i.eleg.vii.

Illius e nitido stillent vnguenta capillo,
Et capite & collo mollia serta gerat.

Tertullianus de Corona militis: *Quis autem ille, qui dubitet vernis nos indulgere florib. cū capiamus & rosam veris, & liliū, & quicquid aliud est in florib. blandi coloris, & odoris? His enim & sparsis vtimur mollib. ac solutis, & sertis colla cōplectimur.* Coronabant etiā ipsa pocula, vt apparet ex Homeri versu Odyss.i.

Κοῦροι δὲ κρητῆρας ἐπεστέψαντο ποτοῖο.

Vnde accepit Virgilius lib.VII.Æneid.

Crateras læti statuunt, & vina coronant.

Tibullus lib.II.eleg.V.

Tum operata Deo pubes discumbet in herba,
Arboris antiquæ qua leuis vmbra cadit:
Aut e veste sua tendet vmbracula sertis
Vincta, coronatus stabit & ipse calix.

Tertullianus de Resurrectione: *At enim & calix bene sibi conscius, & de diligentia ministri commendatur de coronis quoque potatoris sui inorabitur.* Rosis itidem triclinia & floribus spargi solita fuisse indicat Horatius, cum ait;

Neu desint epulis rosæ,
Neu viuax apium, neu breue lilium.

& Lampridius pluribus locis in Elagabalo: *Strauit*, inquit, *& triclinia de rosa & lectos.* & post: *Oppressit in tricliniis versatilibus parasitos suos violis & florib. sic, vt animam aliqui efflauerint, cum eripi ad summũ non possent.* Vopiscus in Carino: *Rosis*, inquit, *Mediolanensibus & triclinia & cubicula strauit.* Atqui non tantum rosis, sed croco etiam triclinia & balsamis, quemadmodum & theatra, spargi solita indicat Macrobius lib.III. cap. XIII. adducto Sallustii testimonio, qui ait: *At Metellus in vlteriorem Hispaniam post annum regressus, magna gloria, concurrentib. vndique virili, & muliebri sexu, per vias & tecta omnium visebatur, cum Quæstor C. Vrbinius aliique cognita voluntate, eum ad cenam inuitarant. Vltra Romanorum ac mortalium etiam morem curabãt, exornatis epulis per aulæa, & signa* (sic enim legendũ non insignia) *scenisque ad ostentationem histrionũ fa-*

bricatis, simul croco sparsa humus &c. Apuleius li.vi. *Hora rosis & ceteris floribus purpurabant, omnia Gratiæ spargebant balsama.* De theatris notum est, vel ex illo Propertij versu:

Pulpita sollemnes non oluere crocos,

& Spartianus scribit Hadrianũ in honorẽ Traiani balsama & crocum per gradus theatri fluere iussisse. Sed coronarum, itemque rosarum, & vnguentorum vsu in conuiuiis explicato, dicendum de vasis, quibus vnguenta seruabantur. Vasa vnguentaria Iulius Pollux ponit lib.vi.hæc: τὰ δὲ ἀγγεῖα τῶν μύρων, λήκυθος, μύρηρα, καὶ ἀλάβαστρος. Plinius lib.xiii.cap.ii. *Vnguenta optime seruantur in alabastris.* & lib.xxxvi.cap.viii. *Onychin aliqui alabastritem vocant, quem cauant ad vasa vnguentaria, quoniam optime ea incorrupta seruare dicitur.* Dioscorides lib.v,

Ἀλαβαστρίτης λίθος ὁ καλούμενος ὄνυξ.

Inde Horatius versu supra citato dixit:

Nardi paruus onyx.

Plinius lib.xxxvii. cap.x. *Alabastritem gemmã nasci in alabastro Ægypti, & in Syria Damasco, candore interstincto varijs colorib.* Hinc Theocritus in Idyllio Ἀδωνιάζουσαι dixit:

Συρίῳ δὲ μύρῳ χρύσει' ἀλάβαστρα.

Vnde apud Tibullum versu supra prelato melius fortasse legeretur:

Iamdudum Syrio madefactus tempora nardo.

(non *Tyrio*, vt vulgo legitur) nam apud Horatiũ lib.ii.ode.ii.est:

— Assyriaque nardo

Potamus vncti &c. & rurſus apud Tibullum lib.III.eleg.v.)

Stillabat Syrio myrrhea rore coma.

(non *Tyrio*)ſic enim eſt vtroq; loco in VV. CC. Plutarchus item in Alexandro nominat inter alia vaſa vnguentarium alabaſtrum, e quo domus Alexandri excitato aromatū odore fragrabat: ſic enim inquit: ὡς δ' εἶδε μὲν ὄλκεια, καὶ κρωσσοὺς, καὶ πυέλους, καὶ ἀλαβάστρους, πάντα χρυσοῦ ἠσκημένα περιττῶς, ὠδώδει δ' θεσπέσιον οἷον ὑπὸ ἀρωμάτων καὶ μύρων ὁ οἶκος. Alexis etiam apud Athenæum queritur vnguentario alabaſtro quoſdam ſe non illinere, cum ait: οὐ καὶ ἐμυρίζοντ' ἐξ ἀλαβάστρου. Et Cicero Academicarum Quęſtionū l.II. nominat alabaſtrū vnguētarium, his verbis: *Quibus etiam alabaster plenus vnguenti putere videatur.* In veterum autem monumentorum ruderibus ex alabaſtro vaſa quædam huiuſmodi paſſim Romæ reperiuntur, & ampullæ item, quarum ſane forma conuenit cum iis, quæ ſcribit Plinius Iunior li.IV. Epiſt. *Aut deceſſit, inquit, expulſus, quod in ampullis ceterisque generis eiuſdem videmus accidere, quibus non hians, nec ſtatim patens exitus.* Martialis lib.III.

Et Coſmianis ipſe fuſus ampullis.

Porro in antiquis marmoribus non tantum vaſa quædam huiuſmodi vnguentaria, ſed & pueri etiā ſcalpti ſunt, qui caniſtros, & ſerta, & vt ſcribit Athenæus lib. XIV. στεφάνους, καὶ μύρα, καὶ θυμιάματα, καὶ τὰ τούτοις ἀκόλουθα πάντα ferentes, alij flores manibus ſpargunt, alij conuiuas coronāt,

alii

alij mensas ferculis onustas epulantibus apponunt, iuxta Plautinum illud in Persa:

Date aquam manibus, apponite mensam.

& in Asinaria,

-- pueri apponite mensam.

item Cicero in epist. ad Atticum: *Hæc scripsi apposita secunda mensa.* Græci enim παραθεῖναι dicūt, cui ἀφαιρεῖσθαι opponūt. Plautus Amphitruone:

Cena apposita est, cenasti mecum. & post:

Am. Quid postquam cenauimus. Al. Te dormitare aiebas: mensa ablata est.

Alij flabello muscas exigunt, iuxta Martialis distichon:

Lambere quæ turpes prohibet tua prandia muscas,
Alitis eximiæ cauda superba fuit.

vel ventum faciunt, iuxta Terentianum illud in Eunucho:

Heus tu Dore, cape hoc flabellum, & ventulum huic facito, dum lauamur.

Ouidius de arte amandi:

Profuit & tenui ventos mouisse flabello.

Propertius:

Et mihi pauonis cauda flabella superbæ.

Claudianus:

Et cum se rapido fessam proiecerat æstu
Patricius roseis pauonum ventilat alis.

Salinum item & vasa tum vinaria, tum escaria, de quibus infra dicemus, in iisdem marmoribus expressa sunt. Nos exemplum vnius tātum marmoris, sed ipsum diligenter repræsentatum hic subiiciemus. In eo autem lectus & mensa habetur tripes, discumbentibus marito & vxore, eo

quo diximus modo in cenis feralibus veteres accũbere ſolitos fuiſſe. Quin & aliud huic prorſus ſimile marmor reperitur Romæ ad Lateranum Græce inſcriptum, ΗΔΥΣ ΒΙΟΣ ΤΟ ΖΗΝ ΓΛΥΚΥ ΤΟ ΘΑΝΕΙΝ ΥΠΟΨΙΑ.

Salinum quidem in mensa poni solitum fuisse Horatius ostendit illo versu Serm.lib.1.

-- & concha salis puri.

& Festus: *Salinum* (inquit) *cum sale in mensa ponere figulis religioni habetur, quod quondam Esquilina regione figulo cum fornax plena vasorum coqueretur, atque ille proxime eam conuiuatus, super modum potus, somno esset oppressus cum conuiuis suis, prateriens quidam petulans ostio patente ex mensa salinum coniecit in fornacem, atque ita incendio excitato, figulus cum suis concrematus est.* Plinius l.xxxiii.cap.xii. *Videret*, inquit, *Fabricius, qui bellicosos Imperatores plus, quam pateram & salinum ex argento habere vetabat.* Mensę quidem ipsæ ferculis onustæ (aut vt Cicero loquitur, *cibis extructa*) accumbentibus conuiuis non singulæ singulis, vt in Heroum conuiuiis apponi solitas ex Homeri Odysseæ li.1. notat Athenęus: sed ex lectorum ratione oblongæ, quas *perpetuas* vocat Virgilius, apponuntur, vt plurimnm tripedes, aliquando monopodia, bipedes nunquam. Athenæi verba ex libr. 1. sunt hæc: οὐκ οἴονται δέ τινες ἑκάστῳ τῶν δαιτυμόνων κατ᾽ ἄνδρα παρακεῖσθαι τράπεζαν. τῷ γοῦν Μέντῃ φασὶν ἀφιγμένῳ πρὸς Τηλέμαχον ἐν τῇ Ὁμήρου ὀδυσσείᾳ ξεστὴ παρετέθη τράπεζα. Quo versu oblongã mensam Homerus significauit: nã Eustath. eius interpres in eum versl.l.ix. sic scribit ἐμφαίνει μήπω κυκλωτέρας εἶναι τὰς τραπέζας, ἀλλὰ τεταννυσμένας εἰς μῆκος. Sed siue oblõga, siue vt postea rotũda: apponi dicebatur mẽsa. Pherecrates apud Athe-

næum: φέρε δὴ χέρνιβα, σὺ ἢ τράπεζαν φέρε. Vbi vero cenaſſent conuiuæ, menſa tolli dicebatur. Plautus Truculento:

-- cedo ſoleas mihi,

Properate, auferte menſam. Virgilius Æneid. II.

Poſtquam exempta fames epulis, menſæque remotæ.

Athenæus lib. V. ἀπαλλαγέντων ἢ, inquit, τῶν δειπνούντων, αἱ τράπεζαι ἐβαστάζοντο. Toties autem menſas, hoc eſt repoſitoria, quoties fercula, & obſonia mutari, & conuiuantib. apponi a duobus ſolitas fuiſſe, non vt poſtea mos obtinuit, vt ſingula fercula ſinguli ferrent, coniicere poſſumus ex iis, quæ ſcribit Alexis apud Athenæum lib. IX. cuius verſus ſunt hi:

Ὡς εἶδε τὴν τράπεζαν ἀνθρώπους δύο
φέροντας εἴσω, ποικίλων παροψίδων
κόσμου βρύουσαν &c.

Menſas enim dicebant, quibus imponebantur vaſa tum eſcaria, tum vinaria, quaſque ferculis onuſtas duo ſerui (vt diximus) conuiuis apponebant, iuxta Ouidianum illud:

Nunc dape, nunc poſito menſa nituere Lyæo.

& Apuleianum: *Menſas dapibus largiter inſtructas accumbunt.* Ad quod teſtimonium accedit Seruii etiam auctoritas, qui in verſum illum Virgilianum, quem adduximus ſupra:

Poſtquam exempta fames epulis, menſæque remotæ

ſic ſcribit: *Quia apud antiquos menſas ipſas apponebãt pro diſcis.* Ponebant autem menſam, mediam inter conuiuas: vnde putat Varro dictam mẽſam, quaſi μέσην. Quod colligitur ex loco etiã quodam

dam Luciani in dialogo, qui ὄνειρος, siue ἀλεκτρυὼν inscribitur, in quo sic habetur: εἶτα μηδενὸς ἀνεχομένου πλησίον κατακεῖσθαι αὐτοῦ, ἐμὲ κατακλίνουσι, φέροντες, ὡς ὁμοτράπεζοι εἴημεν. ApudSenecá tamen singuli serui singula fercula attulisse videntur, cum inquit: *Ad hoc praesto aderit ministrorum ornatissimorum turba linteis succincta, per quos signo dato ad inferendam cenam haud obstrepenter discurritur.*

Itaq; de Annio queritur Martialis l.vi. his versib.

Cum mensas habeat fere ducentas,
Pro mensis habet Annius ministros.
Transcurrunt gabatae, volantque mensae:
Has vobis epulas habete lauti.
Nos offendimur ambulante cena. & lib.iv.
Ad cenam nuper Varus me forte vocauit:
Ornatus diues, paruula cena fuit.
Auro, non dapibus oneratur mensa, ministri
Apponunt oculis plurima, pauca gulae.
Tunc ego, non oculos, sed ventrem pascere, veni:
Aut appone dapes Vare, vel aufer opes.

Nam mensas vocabant etiam cibos ipsos mensis impositos, vt scribit Iulius Pollux his verbis: τραπέζας δὲ ἐκάλουν καὶ τὰ σιτία τὰ ἐπ' αὐτῶν τιθέμενα. Virgilius lib.iii. Æneid.

Quam nos dira fames, nostraeque iniuria caedis,
Ambesas subigat malis absumere mensas.

& Athenæus lib.ii. πάντων τραπέζας καλούντων τὰς παραθέσεις ταύτας. Cenasse autem ternis, vt plurimum ferculis, siue missibus, hoc est mensas ter vt plurimum mutasse, ex Suetonio

colligimus, qui ait Augustum ternis ferculis, aut cum abundantissime, senis præbuisse. Capitolinus etiam de Pertinace Imp. ita scribit: *Et nisi quod missum esset edulium, quotquot essent amici, nouem libras carnis per tres missus ponebat.* Lampridius in Elagabalo: *Habuit etiam istam consuetudinem, vt cenas sibi exhiberet tales. Vna die non nisi de fasianis tantum ederet, omnesque missus sola fasianorum carne strueret. Item alia die de pullis, alia de pisce illo, & item illo: alia de porcis, alia de struthionibus, alia de oleribus, alia de pomis, alia de dulciis, alia de opere lactario.* Pluribus tamen ferculis, idest missibus (his enim vocabulis res eadem appellatur) interdum cenitasse, satis apparet ex iis, quæ de eodem Elagabalo ita scribit Lampridius: *Exhibuit aliquando & tale conuiuium, vt haberet viginti & duo fercula ingentium epularum, & per singula lauarent.* nam dixit paulo supra: *Cum tātū biberent per singula fercula, & manus quasi comedissent, lauarent.* Seruius tamen priscos Romanos duobus tantum ferculis vsos fuisse auctor est in illud Virgilii:

Fit strepitus tectis, vocemque per ampla volutant
Atria. --- *Tangit*, inquit, *Romanam historiam, nam vt ait Cato, & in atrio, & duobus ferculis epulabantur.* Illud præterea non est hic prætermittendum, moris apud veteres fuisse, vt nobiliores conuiuæ lautioribus cibis honorarentur. Vnde apud Homerum Aiax tergoribus honoratur, isto versu:

Νώτοισι δ' Αἴαντα διηνεκέεσσι γέραιρε.

& Athenæus scribit lib. I. καὶ ἡ καὶ ἀρίστεις κατὰ δαῖ-

πταζμοῖ. Atqui non tantum tergoribus, sed sede & plenioribus poculis honorabantur, vt ex Homeri Iliad. IX. apparet, in quo est:

Τυδείδη πέρι μέν σε τίον Δαναοὶ ταχύπωλοι
Ἕδρῃ, κρέασίν τε ἰδὲ πλείοις δεπάεσσιν.

Apuleius l. VII. *Partesque subreptas clanculo, & pragustatas a se portiones offerebat hilaris.* & lib. II. *Abi fatue, qui in domo funesta cenas, & partes requiris.* Item moris fuit, vt absentibus amicis partes mitterentur, quas Græci μερίδας dixerunt: Suetonius in Caligula cap. XVII. *Qua epulatione equiti Romano contra se hilarius auidiusque vescenti, partes suas misit.* Spartianus in Caracalla: *Post hoc fratrem patruelem Afrum, cui pridie de cena miserat, iussit occidi.* Cicero dixit de *mensa mittere*, æmulatus illud Xenophontis ex l. VIII. Pæd. τούτοις ἔπεμπεν ἀπὸ τραπέζης. & post: οἷς ἂν ὁρῶσι πεμπόμενα ἀπὸ τῆς βασιλέως τραπέζης. Capitolinus in Pertinace, de eius parsimonia loquens, ita scribit: *Et cum verbis esset affabilis, re erat illiberalis ac prope sordidus, ita vt dimidiatas lactucas & carduos in priuata vita conuiuis apponeret, & nisi quod missum esset edulium &c. Si autem plus aliquid missum esset, etiam in alium diem differebat, cum semper ad conuiuium multos vocaret. Imperator etiam si sine conuiuis esset, eadē cōsuetudine cenitabat. Amicis si quando de prandio suo mittere voluit, misit offulas binas, aut omasi partē, aliquādo lūbos gallinaceos, fasianū nunquā priuato conuiuio comedit, aut alicui misit.* Et Lāpridius de Alexandri Seueri itē parsimonia scribens, hæc refert: *Vsus cōuiuij diurnus hic fuit. Vini ad totū diē sextarij* XXX. *panis mundi P.* XXX. *pa-*

ſequentis ad donandum. P.L. nam ſemper de manu ſua miniſtris conuiuij & panem, & partes aut olerum, aut carnis, aut leguminū dabat, ſenili prorſus maturitate patrem familias agens. Erant decreta & carnis diuerſæ P. xxx. erant & gallinæ, & oua, adhibebatur, & anſer dieb. feſtis. Calendis autem Ianuarij, & ludis Apollinarib. & Iouis epulo, & Saturnalib. & huiuſmodi feſtis dieb. faſianus, ita vt aliquando & duo ponerentur, additis gallinaceis duobus leporem quotidie habuit &c. Quod enim dieb. feſtis lautius epulari conſeuerint, ita notū eſt, vt exemplis ad id probandum opus non ſit. Scribit enim Vopiſcus in Tacito, eum faſianam auē, non niſi ſuo, & ſuorū natali, *& diebus,* (vt inquit) *feſtiuiſſimis* poſuiſſe. Miniſtris etiam tricliniariis de cena veteres dare ſolitos fuiſſe, conſtat pluribus Scriptorum teſtimoniis, & ex Suetonii Galba ca. XII. in quo eſt: *Et ordinario quidem diſpenſatori breuiarium rationum offerenti, paropſidem leguminis pro ſedulitate ac diligentia porrexiſſe.* Tolli autē menſam vacuam nefas fuiſſe ſcribit Plutarchus, Quæſt LXIV. in qua diſputat, cur menſa cum tolleretur, ſemper omnino aliquid ſuper ea volebant relinqui? An quod hac ambage ſignificabant ſemper ex partis aliquid in futurum reſeruandum, & in præſenti die ſubſequuturæ aliquā habendam rationem? Aut quod ſcitum putabant, appetitum cohibere, eumq; reprimere, dū adhuc aliquid ad fruendum in promptu eſt? Plutarchi varba ſunt hæc: Διὰ δὲ τὴν τράπεζαν οὐκ εἴων αἰρεῖσθαι κενήν, ἀλλὰ παντός τινος ἐπόντος; πότερον αἰνιττόμενοι τὸ δεῖν τοῦ παρόντος εἰς τὸ

μέλλον

μέλλον ὑπολιπεῖν, καὶ τῆς αὔριον ἐν τῇ σήμερον μνημονεύειν; ἢ νομίζοντες ἀστεῖον εἶναι τὸ συστέλλειν, καὶ ἀνέχειν τὴν ὄρεξιν ἔτι παρούσης τῆς τραπέζης. Item Plinius lib.xxviii.cap.ii. tradit bibente conuiua mensam vel repositorium tolli inauspicatissimũ iudicare. Mensa vero non prius tollebatur, quã epoto poculo boni Dæmonis, vt scribit Athenæus lib. xv. prolato Nicostrati Comici poetæ testimonio. sic enim inquit: ὅτι δὲ δοθείσης τῆς τοῦ ἀγαθοῦ δαίμονος κράσεως, ἔθος ἦν βαστάζεσθαι τὰς τραπέζας. De qua sane consuetudine interpres Aristophanis in Vespis sic scribit: ἔθος δὲ ἦν ὁπότε μέλλοι ἡ τράπεζα αἴρεσθαι, ἀγαθοῦ δαίμονος ἀπορροφεῖν, ὡς Θεόπομπος ἱστορεῖ. Scribit item Plinius moris fuisse, *vt recedente aliquo ab epulis, simul solum verreretur.* Item: *Serui Sulpicij principis viri commentationem esse, quamobrem mensa linquenda non sit, non dum enim plures quam tres conuiua numerabantur.* (sic enim est in V.C.) Item: *Incendio inter epulas nominato, aquam super mẽsam profundi, abominationem esse,* (vel vt est in V.C. *incendia inter epulas nominata aquis sub mensa profusis abominamur.*) Item: *Sternutamento reuocari ferculum mẽsamue si non postea gustetur aliquid, inter diras habetur.* Itẽ, *Cibus etiam e manu prolapsus reddebatur vtiq. per mensas, vetabantque munditiarum causa deflare.* Porro repositor ia, quæ loco supra memorato nominantur a Plinio, dici ea quibus reponebantur, hoc est, collocabantur mensæ, id est, cibaria mensis imposita, vel ex altero Plinii loco constat lib. xxxiii. cap. xi. in quo ita scribit: *Iam vero, & men-*

*sas repositorijs imponimus, & ad sustinenda mensonia interradimus latera.nec interest, quam plurimum lima perdiderit.*Sic enim legitur in V. C. & paulo post eodem libro, cap.eodē:*Cornelius nepos tradit, ante Sullæ victoriam duo tantum triclinia Romæ fuisse argentea. Repositorijs argentum addi sua memoria cœptum Fenestella dicit, qui obijt nouissimo Tiberij Cæsaris principatu:sed & testudinea tū in vsum venisse. Ante se autē paulo, lignea rotunda solida, nec multo maiora, quam mensas fuisse. Se quidem puero quadrata & compacta, aut acere operta, aut citro cœpisse:mox additum argentum in angulos, lineasq; per commissuras.*& lib.xxviii. cap.ii.loco supra prolato:*Bibente conuiua mensam aut repositorium tolli inauspicatissimum indicari.* Vt videri possit repositorium fuisse, super quo mensa reponeretur, quæq; sic reposita cū ipso repositorio ferculis onusta conuiuis apponeretur, tolleretur q;.itaque dici a Græcis τραπεζοφόρα, quod super eo mensa ferebatur, auferebaturq;. Interdum tamen repositoria mensis ipsis imponi solita fuisse, coniicere possumus ex iis, quæ apud eundem Pliniū habentur lib.xviii. ca.xxxv. sub finē: *Nec non & in cibis* (sic enim est in V.C.) *mensisque nostris, vasa quib. esculentum additur, sudorē repositorijs relinquentia, diras tempestates prænuntiant.* & lib.x. *Postea culinarum artes, vt clunes spectentur, vt diuidantur in tergora, vt a pede vno dilatata repositoriá occupent.* itaq;loco paulo supra citato, sunt qui legant: *& mensis repositoria imponimus.* Mensas autē apud Romanos duas fuisse tradit Seruius lib.i. Æneidos, vnam epularum, alteram poculorum. Varro alterā escariam, alteram vinariā appellat.

sic enim scribit lib. IV. de ling. lat. *Mensam escariã cibillam, (siue vt est in V.C. (illibam, appellabant: ea erat quadrata, vt etiam nunc in Castris est: a cibo cibilla dicta: postea rotunda facta.* Inde dixit Iuuenalis Sat. I.

Nã de tot pulchris & latis orbib. & Martialis l. IX.

Vt Mauri Lybicis centum stent dentibus orbes.

Homerus quadratam tantum mẽsam agnoscit, cum inquit: παρὰ δὲ ξεστὴν ἐτάνυσσε τράπεζαν. Rotunda vt postea fieret, causam affert Athenæus lib. IX. quod scilicet globosum esse mundum veteres arbitrarentur. Διὸ, inquit, τὴν τράπεζαν κυκλοειδῆ κατεσκεύαζον οἱ παλαιοὶ, πειθόμενοι τὸν κόσμον εἶναι σφαιροειδῆ. Mensæ vero priscis illis temporibus apud Romanos ex ligno, vt etiam lecti, fieri solebant, vt ostendit Dionysius Halicarnasseus loco supra memorato, cum inquit: τραπέζας ξυλίνας ἀρχαϊκάς. & Iuuenalis Sat. II. his versibus:

Illa domi natas, nostraque ex arbore mensas
Tempora viderunt; hos lignum stabat in vsus,
Annosam si forte nucem deiecerat Eurus.

Postea crescẽte luxu fieri e citro cœperũt, quas orbes Mauros dixit Martialis in eo versu, quem adduximus supra, quod ex Mauretania essent adductæ, de quib. ita Plin. l. XIII. cap. XV. *Confines ei Mauri, quibus plurima arbos citri, & mensarum insania* &c. & cap. XVI. *Radice,* inquit, *nihil crispius, nec aliunde pretiosiora opera.* Vnde Seneca scribit citri radices insanis licitari solitas pretiis ad mensarũ & tectorum ornamenta. Idem Plinius eodem libro cap. XV. *Anchorarius,* inquit, *mons vocatur*

citerioris Mauritaniæ, qui laudatissimam dedit citrũ iam exhaustus mensis. Præcipua dos in vena crispis, vel in vertice variis. Illud oblongo euenit discursu, ideoque Tigrinæ appellantur. Hoc intorto, & ideo tales Pantherinæ vocantur. Sunt & vndatim crispæ, maiore gratia, si pauonum caudæ oculos imitentur. Magna vero post has gratia extra prædictas crispis densâ veluti grani congerie, quas ob id a similitudine Apiatas vocant. summa vero omnium in colore. Ita interpungitur hic locus in codice manuscripto, in quo legitur: *Illud oblongo euenit discursu, ideoq. Tigrinum appellatur: Hoc intortum, & ideo &c.* Strabo lib. xvii. scribit Mauretaniã arbores multas & magnas habere, & omnium rerum feracem esse, quin & mensas ex vno eodemq; integro ligno varias Romanis suppeditare. Græca verba sunt hæc: μεγαλόδενδρός τε καὶ πολύδενδρος ὑπερβαλλόντως ἐστὶ, καὶ πάμφορος. τὰς γοῦν μονοξύλους τραπέζας ποικιλωτάτας καὶ μεγίστας ἐκείνη τοῖς Ρωμαίοις παρέχει. Cicero in Verrẽ: *Tu maximam,* inquit, *& pulcerrimam mensam citream a Q. Lutatio Diodoro. qui Q. Catuli beneficio a L. Sulla ciuis Romanus factus est, omnibus scientibus abstulisti.* Martialis in Apophoretis:

Accipe felices Atlantica munera siluas,
Aurea qui dederit dona minora dabit. Item:
Non sum crispa quidem, nec silua filia Maura,
Sed norunt lautas & mea ligna dapes.

Acernã vero ex acere factã dixit Horat. Serm. l. 2.

His vbi sublatis puer alte cinctus acernam
Gausape purpureo mensam præterfit.

De mensis, quæ monopodia dicebantur, quod vno tantũ pede sustinerentur, ita scribit Plin. lib.

xxxiv.cap.iii. *Nam triclinia ærata abacosque & monopodia Cn. Manlium Asia deuicta primum inuexisse triumpho suo.* Mensa bipes in antiquis marmorib. non reperitur, licet Martialis lib.xii.dixerit:

Ibat tripes grabatus, & bipes mensa.

Tripes in pluribus veteribus tricliniis habetur, de qua Horatius lib.i.Serm.

Modo sit mihi mensa tripes, & concha salis puri.

Cratinus huiusmodi mẽsã τρισκελῆ dixit, quod tribus quasi cruribus niteretur, cuius scilicet pedes ad similitudinem crurum essent facti. Sed mensa item quę quattuor pedibus sustinebatur, tripes etiam ab antiquis dicebatur, vt ex hoc Epicharmi loco intelligi potest: τί τα δ' ἐστί; δηλαδὴ τρίπους. ἡ μὰν ἔχει πόδας τέτταρας; οὐκ ἐστι τρίπους, ἀλλ' οἶμαι τετράπους. ἐστι δ' ὄνομα αὐτῇ τρίπους. De pedibus mensarum ex ębore videndus Plinius lib.xii.cap.v. Lucanus:

Dentibus his nuncis sectos Atlantide silua

Imposuere orbes &c. Martialis in Apophoretis:

Grandia taurorum portant qui corpora quæris,

An Lybicas possint sustinuisse trabes.

Iuuenalis Satyr.xi. -- *latos nisi sustinet orbes*

Grande ebur, & magno sublimis pardus hiatu,

Dentibus ex illis quos mittit porta Syenes: & post:

Nemo inter curas & seria duxit habendum,

Qualis in Oceani fluctu testudo nataret.

Clarum Troiugenis factura, ac nobile fulcrum.

Inde Plato Comicus, de lectis cubicularib. ἐλεφαντόποδας κλίνας dixit apud Athenæũ. & Apule.li.x. de Asino: *Lectus Indica testudine pelluci-*

dus, plumea congerie tumidus Varro lib. IV. de mensa vinaria sic scribit: *Mensam vinariam rotundã nominabant cylibantum, vt etiam nunc in Castris id videtur, declinatum a Graeco, ἀπὸ τοῦ κύλικος*, a quo illa capis, & minores capulę, a capiẽdo; quod ansatæ, vt præhẽdi possint, id est capi. (sic enim legẽdũ ex Festo, in Capidines.) Idẽ Varro l. I. de vita populi Romani: *Etiãnum pocula, quæ vocãt capulas, ac capidines &c.* Paulo post loco supra memorato Varro subiungit hæc: *Altera vinaria mensa erat lapidea quadrata oblonga vna collumella: vocabatur cartibulum. Hæc in ædibus ad compluuium, apud multos me puero ponebatur, & tina, & cum ea anea vasa: a gerendo cartibulum potest dictũ.* Ita enim legunt hunc locum docti viri ex Varronis lib. I. de vita populi Romani in quo sic habetur: *Antiquissimi in conuiuijs vtres vini primo, postea tina ponebant.* Abacus apud Scriptores etsi pro escaria mẽsa reperiatur, vt apud Apuleium l. II. cum inquit: *Abacum ad pascua iurulenta*, (sic enim legendum non *virulenta*) frequentius tamen ponitur pro mensa illa in qua pocula potoria exponebãtur, nec supra sex capiebat, vt cõiici potest ex versib. Iuuenal. Sa. 3.

Lectus erat Codro Procula minor, vrceoli sex
Ornamentnm abaci, nec non & paruulus infra
Cantharus &c. & ex Plinii etiam li. XXXVII. cap. II. in quo scribit *Pompeium in triumpho, quem egit de Piratis, Asia, Ponto, regibusq. & gentib. attulisse lectos tricliniares tres, vasa ex auro & gemmis nouem abacorum.* Quib. verbis designat certum poculorum numerum in abaco reponi solitum. Cicero in Verrẽ l. IV. *Ab hoc iste abaci vasa omnia, vt exposita fuerant*

rant, abstulit. & Tusculana v. *Abacos complures ornauit auro, & argento calato.* Liuius l. xxxix. *Et quæ tunc magnificæ supellectilis habebantur, monopodia & abacos, Romam aduexerunt.* Ausonius:

Fama est fictilibus cenasse Agathoclea regem:
Atque abacum Samio sæpe onerasse luto.

Eundē abacum, siue Delphicam mensam dicere malumus, videtur innuere Horat. illo versu:

-- & lapis albus Pocula cum cyatho duo sustinet --

Nā Agretius scribit in Delphica mensa exponi solita fuisse vasa semper comparia: iuxta illud Ciceronis, *Scyphorum cōparia plura*: & Varronis l. viii. *Sic abacū argēto ornari videmus, vt alia paria sint, alia disparia.* Delphicæ mēsæ, in qua pocula exponerentur, facit mentionem Lucianus in Lexiphane: ποτήρια δ' ἔκειτο παντοῖα ἐπὶ τῆς δελφινίδος τραπέζης. Præterea erat tertium genus mensæ, inquit Varro loco memorato, *etiam quadrata vasorum, vocabaturque vrnarium, quod vrnas cum aqua positas ibi potissimum habebant in culina.* Sed hoc tertium genus mensæ, in culina: escaria, & vinaria, in triclinio ponebantur. Apud Græcos mensæ non operiebantur linteis, sed post cenam spongia sordes ex eis tergebātur. Hinc illa apud Ouidium in epistola Penelopes ad Vlyssem:

Iamque aliquis posita monstrat fera prælia mensa,
Pingit & exiguo Pergama tota mero.

Homerus Odyss. lib. i.

Οἱ δ' αὖτε σπόγγοισι πολυτρήτοισι τραπέζας
Νίζον, καὶ προτίθεντο, ἰδὲ κρέα πολλὰ δατεῦντο.

Quē morē expressit Horat. li. ii. Serm. illo versu:

Gausape purpureo mensam perter sit --Martialis.
Hæc tibi sorte datur tergendis spongia mensis.
Plautus Menæhm.
Iuuentus nomen fecit Peniculo mihi
Ideo, quia mensam, quando edo, detergeo.
Inde factum nomẽ seruis Peniculis, quod penicillo mensas mundarent. Romanos autem linteis mensas interdum texisse apparet, vel ex hoc Martialis epigrammate, quod est, libro XIV.
Nobilibus villosa tegant tibi lintea citrum,
Orbibus in nostris circulus esse potest. & lib. IX.
Inde satur mensas, & opertos exuit orbes.
Sed non omnibus in vsu fuisse, vt mensas operirent, ..., ut patet ex versibus eiusdem Martialis l. XI.
Mensas Ole bonas ponis sed ponis opertas:
Ridiculum est: possum sic ego habere bonas.
Mappis autem siue mantilib. (*mantile* enim pro *mappa* dixit Lucilius, cum ait; *Mantela merumq.*) ad abstergendas manuum sordes inter cenandũ contractas, quæ Græci χειρόμακτρα appellant, ipsum conuiuii dominum non instrauisse mensas, pro se autem vnũ quemq; conuiuam adferre consueuisse, coniici potest ex Catulli hendecasyllabo ad Asinium Marruccinũ, in quo ait:
Marruccine Asini manu sinistra
Non belle vteris in ioco, atque vino:
Tollis lintea negligentiorum &c.
Quare aut hendecasyllabos trecentos
Expecta: aut mihi linteum remitte.
& Martialis lib. XI.
Attulerat mappam nemo, dum furta timentur:
Mantile e mensa sustulit Hermogenes.

In-

Interdum tamen ipsi conuiuatores mensas mãtilib. sternebant, vt indicat Horatius li. II. Serm.

Vilibus in scopis, in mappis, in scobe quantus

Cõsistit sumptus? &c. & Lampridius in Elagabalo, cum inquit: *Exhibuit parasitis cenas de vitreis, & non nunquam tot picta mantilia in mensam mittebat his eduliis picta, quæ apponerentur, quot missus esset habiturus.* Ex quibus verbis cõiici etiam potest veteres singulis missib. mantilia mutare solitos fuisse, hoc est singulis ferculis. Capitolinus vero apertius innuit conuiuii dominos mensas mantilibus strauisse, cum scribit Gallienum Imp. aureis mantilibus semper sternere solitum fuisse. Quod tamen tum in priuata mensa intelligi potest ab eo seruatum esse, tum in publico conuiuio. ad quod Elagabalus aureum mantile afferebat, vt inquit Lampridius, qui de Alexandro Seuero ita scribit: *Conuiuium neque opimum, neque nimis parcum, sed nitoris summi fuit, ita tamen vt pura mantilia mitterentur, sæpius coccoclauata, aureata vero nunquam, cum hæc habere Elagabalus iam recepisset, & ante, vt quidam prædicant, Hadrianus habuisset.* Scribit autẽ Vopiscus Tacitum auroclauatis vestib. & mantilib. interdixisse. Mappis vtebãtur etiã ad abluendas manus vel ante cenam. Aristophanes Ταγηνισταῖς apud Athenæum lib. IX. Φέρε παῖ ταχέως κατὰ χειρὸς ὕδωρ, παράπεμπε τὸ χειρόμακτρον. Quod autem ibi Athenæus ὠμόλινον dixit, id fortasse est, quod innuit Plinius lib. XIX. cap. I. cũ scribit, *Inuentum iam est etiam: quod ignibus non absumeretur. Viuum id vocant: ardentesque in focis cõ-*

uiuio.

uiniorũ ex eo vidimus mappas ſordibus exuſtis ſplendeſ-centes igni magis quam poſſent aquis. Hoc autem linũ asbeſtinum dictũ eſt: eoq; Romani in vſtrinis ad colligendos cineres vſi ſunt, vt ſcribit Plinius eodem loco his verbis; *Regum inde funebres tunicæ, corporis fauillam ab reliquo ſeparant cinere.* Linteaminibus lotis Elagabalum nunquã vſum eſſe ſcribit Lampridius, quod lotis linteis mendicos vti diceret. Quod autẽ cenaturi manus lauarẽt, ita notũ eſt, vt non egeat probatione. Nã & malluuiũ vas, quod in eo manus lauarentur, dictum eſt: & Cicero eum lauandi morem expreſſit lib. II. de Oratore, cum dixit: *Illud egregium Sextij, manus laua,* inquit, *& cena:* & Homerus plurib. locis:

Χέρνιβα δ' ἀμφίπολος προχόῳ ἐπέχευε φέρουσα
Καλῇ χρυσείῃ ὑπὲρ ἀργυρέοιο λέβητος·
Νίψασθαι. Quod vertit Virgilius:

Dant famuli manibus lymphas. &c.
— tonſisque ferunt mantilia villis.

Lauabant autẽ manus etiam poſt cenam, vt ſcribit Athenæus lib. x. adductis veterũ teſtimoniis, quib. probat apud veteres poſt cenam κατὰ χειρὸς dici ſolitum, non vt Ariſtophanes Grammaticus ait, Atticos ante cenã κατὰ χειρὸς dixiſſe: cenatos autem ἀπονίψασθαι. ſic enim inquit: σημειωτέον δ' ὅτι καὶ μετὰ τὸ δειπνῆσαι κατὰ χειρὸς ἔλεγον, οὐχ ὡς Ἀριστοφάνης ὁ Γραμματικὸς φησὶν, ὅτι πρὶν φαγεῖν οἱ Ἀττικοὶ κατὰ χειρὸς ἔλεγον, μετὰ δὲ τὸ δειπνῆσαι, τὸ ἀπονίψασθαι. & l. ix. notat veterib. ante prandiũ & cenã dictum fuiſſe κατὰ χειρὸς, cenatis vero & pranſis, ἀπονίψασθαι. Sic enim ait: παρὰ γὰρ τοῖς παλαιοῖς

τὸ μὲν πρὸ ἀρίστου καὶ δείπνου λέγεσθαι κατὰ χειρὸς, τὸ δὲ μετὰ ταῦτα ἀπονίψασθαι. Adducit præterea versus Dromonis ex Psaltria: in quibus narrat ex conuiuis quidam, vbi pransi fuissent, confestim mensas vndique sublatas esse: lauandis autem aquã manibus quendam effudisse: lauisse vero conuiuas, & acceptis rosis sparsilib. caput ornasse. Græci versus sunt hi:

Ἐπεὶ δὲ θᾶττον ἠριστηκότες ἦμεν, περιεῖλε τὰς τραπέζας. Νίμμα δ' ἐπέχει τις. ἀπενιζόμεθα. τοὺς στεφάνους πάλιν δὲ σπορίνους λαβόντες ἐστεφανούμεθα.

Et l.xiv. idem Athenæus profert versum Aristophanis ex Vespis, in quo postulat conuiua, sublatis mensis aquam dari lauandis manibus:

Ὕδωρ κατὰ χειρὸς μετὰ τραπέζας εἰσφέρειν.

Lauabant etiam manus per singula fercula, siue missus, vt plurib. locis indicat Lãpridius in Elagabalo: *Cum tantũ*, inquit, *biberent per singula fercula, & manus, quasi comedissent, lauaret*, & paulo post. *Vt haberet vigintiduo fercula ingentium epularum, & per singula lauarent.* De pelui, quã dicit Varro a pelluendo dictã pelluuiũ, quod scilicet in ea pedes lauarẽt, mihi plane etymon nõ probat: nã id vocabulũ apparet Græcũ esse, ex iis, quæ scribit Pollux l.x. in quo ait πέλυκα dici a Tragicis τὴν λεκάνην. οἱ δὲ Αἰολεῖς, inquit, πέλυκα μάλιστα τὴν ξυλίνην λέγουσιν. Illud certe cõstat, pelui veteres lauandis pedib. etiã post cenã vsos esse: quod tum ex aliis, tũ ex Plutarchi quodã loco coniicere possumus in Põpeio, vbi dicit Fauoniũ Põ-

peio ministrasse non tantum in cena, sed in pedũ quoque lauatione: *μέχρι ποδῶν*, inquit, *νίψεως, καὶ δείπνου παρασκευῆς.* Quamuis Plutarchi locus referri etiam possit ad eam pedũ lauationẽ, qua vtebantur ante cenã: vt de Vlysse refert Homerus quem dicit agnitum ab Euryclia in pedũ ante cenam lauatione. Pluribus autem mensis Romanos vsos fuisse, easq; vt plurimum, in ternos missus, interdum in plures partitos esse, indicat Plutarchus in Lucullo, vbi scribit, soli aliquãdo cenanti Lucullo, cum vna mensa, & cena parata modica esset, accitum seruum, qui super his erat, obiurgasse. vbi is causatus est, nemine vocato, non ratum se requiri ab eo aliquem splendorẽ: quid ais, dixisse, nesciebas hodie apud Lucullum cenaturum Lucullum? Plutarchi verba sunt hæc: *ἐπεὶ δὲ μόνου δειπνοῦντος αὐτοῦ μία τράπεζα, καὶ μέτριον παρεσκευάσθη δεῖπνον, ἠγανάκτει, καλέσας τὸν ἐπὶ τούτων τεταγμένον οἰκέτην. τοῦ δὲ φήσαντος, ὡς οὐκ ᾤετο μηδενὸς παρακεκλημένου πολυτελοῦς τινὸς αὐτὸν δεήσεσθαι, τί λέγεις; εἶπεν οὐκ ᾔδεις ὅτι σήμερον παρὰ λουκούλλῳ δειπνεῖ λούκουλλος;* Primas mensas, quas in plures missus diuidi solitas diximus, auspicabantur ab ouo. de qua consuetudine Porphyrio exponens versum Horatij ex lib. II. Sat. II. *Ab ouo vsque ad mala*, sic scribit: *Ab initio cenæ ad finem. Ouum enim hodie initium cenæ, quippe cum in gustu statim a balneis offeratur, mala autem apud veteres inter cetera secundæ mensæ afferebãtur* Varro Endymionibus apud Noniũ: *Discũbimus mussati, dominus maturat oua, ac cenam committit.*

Ouum

Ouũ quoq; Horatius cenæ principiũ innuit per Catium, illo verſu:

Longa quibus facies ouis erit.

Vt videatur ouum antecena quædam fuiſſe in indice illo, quem ponit Macrobius cenæ Pontificiæ Metelli, & recte dici potuiſſe procœmiũ cenæ, vel vt Græci dicũt, *δείπνου προοίμιον* apud Athenæum lib. IV. Nam id quod Alexis apud eundem Athenæum *κεφαλὴν δείπνου* dicit, & Cicero *caput cenæ*, intelligendum de eo, quod in cena pręcipuũ dabatur ferculũ quod *cenæ caput* dicebatur. Cicer. verba ex Tuſcul. V. ſunt hæc: *Negauit ſe iure illo nigro, quod cenæ caput erat, delectatũ.* Martialis: *Mullus tibi quattuor emptus millia*

Librarum, cenæ pompa caputque fuit.

Varro, vt infra dicetur, a melle primas menſas auſpicatur, quo fortaſſe mulſum deſignat, de quo ſic Horatius hoc verſu:

Aufidius forti miſcebat mella falerno.

Athenæus a lactucis, cũ inquit: *οἱ μέντοι ἀρχαῖοι πάντως πρὸ τοῦ δειπνεῖν οὐ προσέφερον οὔτε μήτρας, οὔτε θρίδακας οὔτε ἄλλο τι τῶν τοιούτων, ὥσπερ νῦν γίνεται.* Et ab Horatio in cena Naſidieni lactucæ primum apponuntur. Martialis item a lactucis initiũ cenæ facit & oxygaro, vt in diſticho.

Claudere quæ cenas lactuca ſolebat auorum,
Dic mihi cur noſtras inchoat illa dapes?

Idem ab oliuis auſpicari ſolitos fuiſſe primas menſas oſtendit in alio diſticho:

Hæc quæ Picenis venit ſubducta trapetis,
Inchoat, atque eadem finit oliua dapes. & alibi:
Prima tibi dabitur ventri lactuca mouendo

Vtilis,& porris fila resecta suis, 12

Et quæ Picenum senserunt frigus oliuæ:

Hæc satis in gustu,cetera nosse cupis?

Mentiar vt venias,pisces,conchylia,sumen.

Vt uideri possit hæc quoque in antecena fuisse. Primas mensas excipiebant secundæ,& ipsæ aliquando in plures missus operis dulciarij,nec nō lactarij dispertitæ,de quibus videndus Valerius Maximus lib.II.cap.I. Agellius lib.XIII.cap.II. Macrobius lib.III. Athenæus autem lib.XIV. Pindari poetæ testimonio probat apud antiquos in vsu fuisse secundas mensas,cum inquit: ὅτι γὰρ ἦσαν καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις αἱ δεύτεραι τράπεζαι πολυτελῶς μεμεριμνημέναι, παρίστησι Πίνδαρος ὀλυμπιονίκαις, περὶ τῆς Πέλοπος κρεουργίας διηγούμενος· τραπέζαισι δ' ἀμφὶ δεύτατα. & post: ἐδίδοτο δὲ καὶ ᾠὸν ἐν τῇ δευτέρᾳ τραπέζῃ, ὥσπερ καὶ λαγῶα καὶ κίχλαι κοινῇ μετὰ μελιπήκτων εἰσεφέροντο. Et Seruius in Virgilianū illud: -- *mensæq. remotæ: Duas*,inquit,*habebant mensas:vnam carnis,alteram pomorum.* Cicero l.XIV. Epist ad Atticum: *Hæc*,inquit,*scripsi apposita secunda mensa.* & in Epist.ad Tironem: *Videor enim videre ementem te res rusticas, cum villico loquentem, in lacinia seruantem ex mensa secunda semina.* Varro de re rustica lib.III.cap.XVI. *Mel*,inquit, *ad principia conuiuij, & ad secundam mensam ministratur.* Lampridius in Alexandro: *Pomis vehementer indulsit,ita vt secunda mensa illi sæpius ponerentur.* Virgilius lib II.

Non ego te Dijs & mensis accepta secundis,

Transierim Rhodia &c.

Ho-

Horatius lib.II. Sat.II.

— tum pensilis vua secundas
Et nux ornabat mensas, cum duplice ficu.

Ouidius Metamorph.lib.IX.

--Totamque tulit præ diuite cornu
Autumnum, & mensas felicia poma secundas.

Martialis lib.V.

Mensæ munera si voles secundæ,
Marcentes tibi porrigentur vuæ,
Et nomen pira quæ ferunt Syrorum.

Iulius Pollux addit præter has tertiam mensam; quam videtur Lampridius innuere, cum scribit in Elagabalo: *Habuit leones & leopardos exarmatos in delicijs, quos edoctos per mãsuetarios, subito ad secundam & tertiam mensam iubebat accumbere.* Sed hęc vt videtur, raro apponebatur. Homerus autẽ in Heroum mẽsis, neque aues, neq; pisces, neq; poma apponit, sed nec carnem elixã: quod notat etiã Seruius in lib.I. Æneidis, cum inquit: *Heroicis tẽporib. carne non vescebantur elixa.* Vnde & Varronẽ scripsisse, *Romanis primum in vsu fuisse assa, secundo elixa, tertio iurulenta.* Quin etiam, nec vnguenta Homerus agnoscit, nec coronas, vt notat Athenæus lib. I. in quo scribit Homerum non ignarũ vnguenti, quænam esset vis & gratia, Heroum tamen nullum induxisse vnguento delibutum, excepto Paride, atque adeo nec vllum quidem coronatum: quamuis translatione simili, quid esset corona, sibi compertum fuisse ostendat, cum ait:

Νῆσον, τὴν πέρι πόντος ἀπείριτος ἐστεφάνωται.

Athenæi verba sunt hæc: Ομηρος ἢ τὴν

τοῦ μύρου φύσιν εἰδὼς, οὐκ εἰσήγαγε μύροις ἀλειφομένους τοὺς ἥρωας; πλὴν τὸν Πάριν. ἀλλ' οὐδὲ στεφανωμένους εἰσάγει, καίτοι τῷ ἐκ τῆς μεταφορᾶς ὁμοιώματι σημαίνεται, ὅτι ᾔδει τὸν στέφανον. De vſu panis apud antiquos videndus Plinius lib. xviii. ca. viii. Vopiſcus in Tacito ſcribit eum, nũquam panem niſi ſiccum comediſſe, eundemque ſale, atq; aliis rebus conditum. Plinius loco ſupra memorato ſcribit Romanos pulte, non pane, longo tempore vſos fuiſſe. Vnde *Pultiphagus Romanus* dicitur a Plauto in Pænulo, & Moſtellaria. Verrius autem apud eundem Plinium auctor eſt, populum Romanum farre tantum e frumento trecentis annis vſum eſſe. Piſtores item priſcis illis temporibus apud Romanos non fuiſſe indicat Varro lib. i. de vita populi Romani apud Nonium: *Coculæ*, inquit, *quæ coquebat panem, primum ſub cinere, poſtea in furno.* & Plinius lib. xviii. cap. xi. *Piſtores*, inquit, *Romæ non fuerunt ad Perſicum vſque bellum, annis ab V. C. D.LXXX. Ipſi panem faciebant Quirites, mulierumque id opus erat, ſicut etiam nunc in plurimis gentium. Artoptam Plautus appellat in fabula, quam Aulularium ſcripſit, magna ob id concertatione eruditorum, an is verſus poetæ ſit illius: certumque ſit, Ateij Capitonis ſententia, toſtum panem lautioribus coquere ſolitos, piſtoresque tantum eos qui far pinſebant, nominatos.* Legendum autem ex manuſcriptis libris: *Artoptaſiam Plautus in fabula, quam Aulularium inſcripſit:* non enim *artoptam*, qui panem coqueret, ſed *artoptaſiam*, ipſam artem coquendi panem, Plautus dixit. Prętereà corrigendum, *teſtu panem lautio.*

tioribus coquere solitos,non,*tostum*. Vnde panis testaceus dictus,quē Græci clibanitin dicunt , quod sub æreo testu,vt inquit Plinius li.xxxii. cap. vii. hoc est,sub clibano,coqueretur. Cato:*In foco calido,sub testu coquito leuiter.* Seruius in lib.i. Æneidis:*Et quia apud maiores nostros*,inquit, *molarum vsus non erat,frumenta torrebant,& ea in pilas missa pinsebant,& hoc erat genus molendi,vnde & pinsones dicti sunt,qui nunc pistores vocantur.* Cato.tit.xiv. *Paulū latam pilam,vbi triticum pinsant.* M.Varro in Satyr. de eduliis:*Si quātum*,inquit,*opera sumpsisti,vt tuus pistor bonum faceret panem.* & lib i.de ling.lat. *Pilū quasi pisū,quod eo far pinsatur:& vbi fit,pistrinū dictū.* In eo dānati serui exercebātur. Terēt.Andria:

Cæsum verberibus in pistrinum te Daue dedam.

Postea institutæ molæ iumētariæ,nondū aquariis inuentis. Suetonius in Caio cap.xxxix. *Comprehensis ad deportandum meritoriis quoque vehiculis, & pistrinensibus iumentis,adeo vt & panis Romæ sæpe deficeret.* Procopius lib.i.scribit molas in Tiberi Belisarium primum construxisse. De vsu vini apud Romanos videndus Plinius lib. xiv. cap. xii. xiii. xiv. xv. Vsi enim sunt vino partim mero, quod ζωρὸν siue ἄκρατον Græci dicunt : partim diluto,quod ὑδαρὲς siue κεκραμμένον vocāt.Plutarchus Sympos.li.iii. tres mixtionis modos tribus musicalibus consonantiis similes tradit:hemiolium,cum tribus aquæ partib. duæ vini adduntur:diatessaron,cum tribus aquæ, vna vini: diapason,cum vna vini duabus aquæ. Ad διὰ τεσσάρων autem mixtionem respexit Hesiodus

L

cum cecinit lib.II.

Τρὶς ὕδατος προχέειν, τὸ δὲ τέτρατον ἵεμεν οἴνου.

Quam mixtionem Palamedis inuentum dicit Ion poeta apud Athenæum, cum inquit:

Εὑρὼν ὁ μάντις ὁ Παλαμήδης ἐμαντεύσατο
Πλοῦν ἔσεσθαι τοῖς Ἕλλησι πίνουσι τρεῖς
Πρὸς ἕνα κυάθους. Miſcere autem dixit Tibullus lib.II.eleg.I.pro eo quod temperare alibi dicit eleg.VII.eiuſdem libri, cum ait:

Miſtaque ſecuro eſt ſobria lympha mero. &:
Temparat annoſum Marcia lympha merum.

Varias autem vini & aquæ mixtiones refert Athenæus lib.x.adductis veterum poetarum teſtimoniis, ex quibus nos pauca proferemus: nempe Archippi, qui in poſteriore Amphitruone par pari miſcet, hoc verſu:

Τίς ἐκέρασε σφῷν ὦ κακόδαιμον ἴσον ἴσῳ;

Item Menandri in Heroe, qui tribus aquæ partibus vnam addit vini. ſic enim ait:

Καίτοι πολύγ᾽ ἐσθ᾽ ἥδιον, οὐκ. γὰρ αὖ ποτε
Ἔπινον τρεῖς ὕδατος, οἴνου δ᾽ ἕν μόνον.

Item Alexidis in Tethye, qui quattuor vini partibus vnam aquæ miſcet. ait enim:

Ἰδοὺ πάρεστιν οἶνος, οὐκοῦν ἐγχέω
Κρείττονα, πολὺ βέλτιον ἕνα καὶ τέτταρας.

Item Dioclis in Apibus, qui quattuor vini partibus duas aquæ addit, cum ait:

Πῶς δὲ κεκραμμένον πίνειν τὸν οἶνον δεῖ με, τέτταρα καὶ δύο.

Item Nicocharidis in Amymone, qui quinq; vi-

mi partibus duas aquæ miſcet. ſic enim inquit:

Οἰνόμαος ἔτος χαῖρε, πέντε καὶ δύο.

Item Anacreontis, qui cyathis quinq; vini duo aquæ addit:

Ἄγε δὴ φέρ' ἡμῖν ὦ παῖ
Κελέβην, ὅπως ἄμυστιν
Προπίω τὰ μὲν δύ' ἔγχει
Ὕδατος, τὰ πέντε δ' οἴνου
Κυάθους ὡς αὖ ὑβριστιῶσιν.

Modus autem vini & menſura apud Romanos varia itidem erat pro cuiuſq; natura. Quin & Magiſter etiam bibendi, de quo infra dicetur, modum ipſum vini & menſuram præſcribebat. S. Ambroſius lib. de Elia & ieiunio cap. XIII. *Ac ne immoderatum*, inquit, *hoc arbitreris, menſura proponitur, certatur ſub iudice, ſub lege decernitur agonothetis* &c. Ei vero, qui vno hauſtu poculum hauſiſſet, hoc eſt ἀμυστί, acclamabant ζήσειας, vt docet Suidas: & infra ex Dione oſtendemus. Martialis lib. VI.

Poto ego ſextantes: tu potas Cinna deunces.

Vbi ſextantem pro duobus, deuncem pro vndecim cyathis poſuit. & de Luſco ad Aulum:

Potator nobilis, Aule, lumine vno
Luſcus Phryx erat, alteroque lippus.
Huic dicit medicus, bibas caueto
Vinum: ſi biberis, nihil videbis.
Ridens Phryx oculo, valebis, inquit:
Miſceri ſibi protinus deunces,
Sed crebros iubet. exitum requiris?
Vinum Phryx: oculus bibit venenum.

& lib.III.trientem pro quattuor vini cyathis posuit, cum ait:

Candida Setini rumpant cryſtalla trientes.

& in Apophoretis:

Setinos moneo noſtra niue frange trientes.

Perſius Sat.III.

Sed tremor inter vina ſubit, calidumque trientem.

Suetonius in Auguſto cap.LXXVII. ſcribit eum nõ amplius ter bibere ſolitum fuiſſe, & ſi quando largiſſime ſe inuitaret, ſenos ſextantes non exceſſiſſe. Vopiſcus autem tradit Tacitum parciſſimæ vitæ fuiſſe, ita vt ſextarium vini tota die nũquam potauerit, ſæpe intra heminam. Contra Capitolinus de Maximino ſeniore, de quo ſic ait: *Bibiſſe autem illum ſæpe in die vini Capitolinam amphoram conſtat: comediſſe & XL. libras carnis, vt autem Cordus dicit etiam LX. quod ſatis conſtat.* Ex locis autem ſupra citatis intelligere poſſumus, ſextãtes potare ſolitos fuiſſe eos, qui imbecilli corpore fuiſſent: deunces, qui bibaces eſſent, & nimiũ vini appetentes: trientem, communem omniũ menſuram fuiſſe. De numero autem poculorũ notum eſt illud Æſopi, qui dicebat tres eſſe vini mixtiones, primam voluptatis. ſecundam ebrietatis, tertiã contumeliæ. vel, vt dicebat Anacharſis, mœroris. O Διόνυσος, referam Græce, *τρεῖς κέκτηται κράσεις οἶνε, τὴν μὲν πρώτην ἡδονῆς, τὴν δευτέραν μέθης· τὴν δὲ τρίτην ὕβριος.* & Apuleius in Floridis ait quattuor eſſe vini crateras quarum prima ad ſitim pertineat, ſecunda ad hilaritatem, tertia ad voluptatem, quarta ad inſaniam. Horatius loco ſupra citato: *tri-*

-- tribus aut nouem
Miscentur cyathis pocula commodis.
Qui Musas amat impares,
Ternos ter cyathos attonitus petet,
Vates tres prohibet supra
Rixarum metuens tangere Gratia.

Ausonius:

Ter bibe, vel toties ternos: sic mystica lex est,
Vel tria potandi, vel ter tria multiplicandi.

Fuit autem aliquibus mos tot cyathos bibere, quot fuissent litteræ in amici, vel amicæ nomine, cui biberent. Martialis lib. I.

Næuia sex cyathis septem Iustina bibatur,
Quinque Lycea, Lyde quattuor, Ida tribus.

Itē quot manus digitos haberet. Plautus Sticho:

Sag. Vide quot cyathos hos bibimus.
St. Tot, quot digiti sunt tibi in manu.
Cantio Græca est, ἢ πέντε πῖνε, ἢ τρία πῖνε, ἢ μὴ τέτταρα.
Tibi propino decuma fonte, tibi tute inde, si sapis.

Liberalibus apud Romanos moris fuit tot cyathos bibere, quot alicui annos precabantur. Ouidius lib. III. Fastor.

Sole tamen, vinoque calent, annosque precantur,
Quot sumunt cyathos, ad numerumque bibunt.
Inuenies illic qui Nestoris ebibat annos,
Quæ sit per calices facta Sibylla tuos.

Panyasis autem Epicus, de numero item poculorum apud Athenæum disserens, primum dicit dicatum esse Χάρισιν, Ὥραις, καὶ Διονύσῳ: secūdū Ἀφροδίτῃ καὶ πάλιν Διονύσῳ: tertium ὕβρει καὶ ἄτῃ.

Eubulus item apud eundem Athenæum lib. II. de numero poculorum ita diſputat in eo carmine, in quo inducit Bacchum loquentem:

Τρεῖς γὰρ μόνους κρατῆρας ἐγκεραννύω
Τοῖς εὖφροσιν, τὸν μὲν ὑγείας ἕνα,
Ον πρῶτον ἐκπίνουσι. τὸν δὲ δεύτερον,
Ἔρωτος, ἡδονῆς τε. τὸν τρίτον δ' ὕπνου,
Ον εἰσπιόντες οἱ σοφοὶ κεκλημένοι
Οἴκαδε βαδίζουσιν. ὁ δὲ τέταρτος
Οὐκέθ' ἁμέτερός ἐστ', ἀλλ' ὕβρεως.
Ο δὲ πέμπτος βοῆς, ἕκτος δὲ κώμων.
Ἕβδομος δ' ὑπωπίων, ὄγδοος κλήτορος.
Ο δ' ἔνατος χολῆς, δέκατος δὲ μανίας, ὥστε καὶ
βάλλειν
Ποιεῖ, πολὺς γὰρ εἰς μικρὸν ἀγγεῖον χυθεὶς
Ὑποσκελίζει ῥᾷστα τοὺς πεπωκότας.

Et hæc ſatis ſuperq; de numero poculorum. Bibebant autẽ modo pro ſalute Imperatoris, vt indicat Dio Caſſius, qui Auguſto inter alios hunc quoq; honorem decretum ait, vt pro ſalute eius in conuiuiis biberent. & S. Ambroſius lib. de Helia & ieiunio cap. VII. his verbis: *Quid autem obteſtationes potantium loquar? Quid memorem ſacramenta, quæ violare nefas arbitrantur? Bibamus, inquiunt, pro ſalute Imperatorum, & qui non biberit, ſit reus in denotione.* Modo propter felices amicorum ſucceſſus, vt Horatius lib. III. ode. XIX.

Da Lunæ propere nouæ,
Da noctis mediæ, da puer Auguris
Murenæ, &c. Ad quem locum reſpexit Au-

ſo

ſonius, cũ inquit: *Sed illa de Flacci ecloga in qua propter mediam noctem, & nouam Lunam, & Murenæ Auguratum ternos cyathos attonitus petit vates.* Bibebant etiam in amicorum gratiam abſentium, vt ex multis Scriptorum locis intelligimus: Theocritus Idyl. XIII.

Ἤδη δὲ προϊόντος ἔδοξ᾽ ἐπιχεῖσθ᾽ ἄκρατον
ᾧτινος ἤθελ᾽ ἕκαστος· ἔδει μόνον ᾧτινος εἰπεῖν.

Tibullus lib. II. eleg. I.

Sed bene Meſſalam ſua quiſque ad pocula dicat,
Nomen & abſentis ſingula verba ſonent.

Miniſtrabantur autem pocula a ſummo ad infimum, initio facto ab vno ex conuiuis, qui in ſummo accumberet, & in orbẽ circumlato poculo ad eum qui in imo lecto diſcũberet. quod Athenæus dixit ἐν κύκλῳ πίνειν, Pollux τὰς κύλικας ἐν κύκλῳ περιελαύνειν. Plautus Moſtellaria:

Interim da ab Delphio cito cantharum circum.

& in Perſa: *-- age puere*

A ſummo ſeptenis cyathis committe hos ludos.

& in Aſinaria:

Da puere ab ſummo, age tu interibi ab infimo da ſuauium. & rurſus in Perſa:

Age circumfer mulſum, bibere da vſque plenis cantharis. Cicero in Catone: *Et is ſermo, qui more maiorum a ſummo adhibetur in poculis.* Varro lib. IV. *Præterea in poculis erant pateræ, eo quod pateant latius, ſic dictæ:* (ſiue vt eſt in V. C. *ab eo quod pateant, Latini ita dicunt.*) *Hiſce etiam nunc in publico conuiuio antiquitatis retinendæ cauſa, cum magiſtri fiunt, potio circumfertur.* Inter potandum vero moris fuiſſe, vt

conuiuæ prægustatum poculum alter alteri porrigeret: constat primum ex Homero in Iliadis IX. qui ait:

Πλησάμενος δ' οἴνοιο δέπας δείδεκτ' Ἀχιλῆα.

quem locum exponens Athenæus lib. XIV. dicit: πληροῦντες γὰρ προέπινον ἀλλήλοις μετὰ προσαγορεύσεως. & paulo post apertius ostendit quid sit προπίνειν hoc exemplo: Ἀλέξανδρος οὖν αἰτήσας ποτὲ ποτήριον δίχουν, καὶ πιὼν, προὔπιε τῷ Πρωτέᾳ. Plautus Gurgulione:

Propino militi magnum poculum: ille ebibit.

Iuuenalis Sat. v. *-- quando propinat*
Virro tibi, sumitque tuis contacta labellis
Pocula -- &c. Martialis:

Qui nulli calicem tuum propinas.

Suetonius in Tiberio ca. XIII. *Ignotissimum Quæsturæ candidatum nobilissimis anteposuit ob epotam in conuiuio propinante se vini amphoram.* Apuleius lib. X. præbibere dixit, quod Græci προπίνειν, cum inquit: *Heu puer lautum diligenter ecce illum lautum cantharum mulso contempera, & affer parasito meo, simul quod ei præbiberim, commoneto.* Formula qua in propinationibus vtebantur, apparet ex Plauto huiusmodi quædam fuisse, in Persa:

Pægnium tarde cyathos mihi das: cedo sane,
Bene mihi, bene vobis, bene amicæ meæ.

Libasse vero Diis ex Homero cõstat, hoc versu,
Θεοῖσι σπείσαντες μακάρεσσι πίον μελιηδέα οἶνον.
& ex Virgilio, apud quem libat Dido hoc versu:

Dixit, & in mensa laticum libauit honorem.

Maiorib. autem poculis veteres potare dicebãtur

tur, cum conuiuarum lætitia aliquãtulum processisset, dicebantque τὴν μείζονα αἰτεῖν, scilicet κύλικα. Sophilus apud Athenæum lib. x.

Συνεχὴς ἄκρατος ἐδίδοτ' ἴσον ἴσῳ, πάλιν τὴν μείζον' ᾔτησεν. Alexis: οὐ συμποσίαρχος ἦν γὰρ, ἀλλὰ δήμιος ὁ Χαιρέας κυάθους προπίνων εἴκοσιν ἴσον ἴσῳ, πάλιν τὴν μείζον' ᾔτει. Ad quem morẽ respexisse videtur Cicero, cum scripsit in Verrẽ: *Fit sermo inter eos & inuitatio, vt Græco more biberetur: hospes hortatur: poscunt maioribus poculis.* Vtebantur autem veteres vino refrigerato, vt constat cum ex aliis, tum ex Dione, qui scribit Commodum vini refrigerati poculũ in medio certamine fessum capere vno haustu solitum: Γλυκὺν οἶνον, inquit, ἐψυγμένον λαβὼν ἀμυστί. Vtebantur item sacco vinario, vt merum liquidius potarẽt. Martialis lib xii. *— & vt liquidum potet alauda merũ,*

Turbida sollicito transmittere Cæcuba sacco,
Atque inter mensas ire redire suas.

Sacci vinarii meminit Plinius lib. xxiv. vbi de polenta nitrosæ aut amaræ aquæ. Aqua etiam vtebantur niuibus refrigerata, vt ex Martialis versibus apparet, in quibus sic est:

Non potare niuem, sed aquam potare rigentem
De niue commenta est ingeniosa sitis. & lib. xi.
Nec nisi post niueam Cæcuba potat aquam.

Alexis apud Athenæum: Καὶ χιόνα μὲν πίνειν παρασκευάζομεν. Iuuenalis:

Frigidior Geticis petitũr decocta pruinis.

Plinius: *Hi niues, illi glaciem potant, venasque montiũ in voluptatem gulæ vertunt: seruatur algor æstibus, cogitã-*

turque vt alienis mensibus nix algeat: decoquunt alias, quas mox & illas hiemant. & lib. xxxi. cap. iii. *Neronis principis inuentum est decoquere aquam, quam vitro demissam in niues refrigerabat.* Inde Suetonius in Nerone cap. xlviii. sic scribit: *Aquam ex subiecta lacuna potaturus manu hausit: Et hæc est, inquit, Neronis decocta* &c. *aqua autem tepida aliquantum bibit.* Colum autẽ dicebatur vas vinarium, quo aqua ex niuibus colari solebat. Martialis:

Attenuare niues norunt & lintea nostra,
Frigidior colo non salit vnda tuo.

Aqua etiam vtebantur calefacta, vt ex Scriptoribus constat. Horatius:

Quis aquam temperet ignibus?

Varro lib. iv. de ling. lat. *Calix a caldo: quod in eo calida puls apponebatur, & caldum in eo bibebant.* Plinius lib. xxviii. cap. iv. *Notandum nullum aliud animal præter hominem calidos potus sequi, ideoque non esse naturales.* Tacitus lib. xiii. *Innoxia adhuc, & præcalida potio.* Apuleius lib. ii. *Commodum cubueram, & ecce Fotis mea, iam domina cubitum reddita, iacta proximat rosa serta, & rosa soluta in sinu tuberante, ac me pressim deosculato, & corollis reuincto, & flore prosperso, arripit poculum, ac desuper aqua calida iniecta porrigit, bibam, idque modicum priusquam totum exorberem, clementer inuadit.* Iuuenalis Satyr. v.

Quando vocatus adest gelidæ calidæq; minister.

& Martialis lib. i.

Iam defecisset portantes calda ministros. & lib. vi.
Et potet calidã qui mihi laudat aquam. & l. viii.
Caldam poscis aquam, sed nondum frigida venit.
Alget adhuc nudo clausa culina foco. & lib. xii.

Et

Et nimium calidis non vitiantur aquis. & lib. XIV.
Frigida non desit, non desit calda petenti.
Epicharmus item apud Athenæum lib. XIV. aquā tepidam postulat sibi dari, quā bibat, cū inquit:
Καὶ πιεῖν ὕδωρ διπλάσιον χλιαρὸν ἡμίνας δύο.
Hinc Tiberius Claudius Nero Imp. dictus per iocū Biberius Caldius Mero, a frequenti calidæ aquæ potione. Ammianus Marcellinus li. XXVIII. *Ampelius*, inquit, *Vrbi præfectus statuerat ne aquam calidam calefaceret quisquam.* & post: *Si aquam calidam tardius attulerit.* Claudius Imperator edicto vetuit, ne aqua calida venderetur. Dio lib. LVIII. τά τε καπηλεῖα ἐς ἃ συνιόντες ἔπινον, κατέλυσε, καὶ προσέταξε μήτε κρέας τι ἑφθὸν, μήθ' ὕδωρ θερμὸν πιπράσκεσθαι, καί τινας διὰ τοῦτο μὴ πειθαρχήσαντας ἐκόλασεν. Quin & C. Caligula, eodem Dione referēte, eū necari iussit, qui in funere Drusillæ calidam aquam vendidisset. πωλήσαντα γὰρ, inquit, θερμὸν ὕδωρ ἀπέκτεινεν ὡς ἀσεβήσαντα. Locus autem in quo aqua calida vēdebatur, Thermopolium a Plauto dicitur in Curculione:
Quos semper videas bibentes in Thermopolio,
& in Trinummo:
--satin in Thermopolio
Condalium es oblitus, postquam thermopotasti gutturē.
Aqua calida miscebatur etiam vino, vt coniici potest ex versibus Martialis:
Me conuiua leget misto quincunce, sed ante
Incipiat positus, quam tepuisse calix.
& apertius ex Plauti Curculione:
Vbi quid surripuere, operto capitulo calidum bibūt,

Tristes atque ebriosi incedunt.

Vas autem ad parandam aquam calidam, miliarium dicebatur. Athenæus lib. II. τὸ μιλιάριον καλούμενον ὑπὸ Ῥωμαίων, τὸ εἰς θερμοῦ ὕδατος κατεργασίαν κατεσκευαζόμενον. Horatius vero ahenum videtur dixisse vas id, quod aquæ calefaciẽdæ comparabatur, cum inquit. Epist. lib. II.

-- emptis

Sub noctem gelidam lignis calefactat ahenum.

Mos autem fuit in conuiuiis, talorum iactu vnũ aliquem creare, qui præscriberet modum cenæ, & quãtum quisque, & quomodo temperatum, vt diximus, biberet vinum. Hic, Rex conuiuii a Tacito dicitur in Nerone, & Sidonio li. IX. epist. his verbis: *Meis quoque contubernalibus dum rex*, inquit, *conuiuij circa ordinandum moras nectit oxygarum* &c. Modiperator a Varrone lib. XX. Rerum humanarum citante Nonio, his verbis: *Iy conuiuijs qui sunt instituti potandi modiperatores* (nam vox *magistri* glossema est verbi *modiperatores*.) Inde Cicero in Catone *Me vero & Magisteria delectant a maioribus instituta, & is sermo, qui more maiorum a summo adhibetur in poculo*: Lampridius in Elagabalo: *Præfectum Vrbicum*, (vel forte *Vrbi*) *sæpe post cenam ad potandum vocabat, adhibitis & Præfectis Prætorio, ita vt si recusarent, Magistri eos cogerent*. Dictator a Plauto, qui dicebatur ipsa tantum coronæ impositione, vt est apud eum in Persa:

Do hanc tibi florentem florenti, tu sic eris Dictatrix nobis.

Dominus conuiuii a Varrone apud Agellium lib.

lib.XIII.ca.II.& Nonio. Item Strategus a Plauto rursus in Persa:

Strategum te facio huic conuiuio.

Cenæ pater ab Horatio lib.II. Serm. Sat.VIII.

Inprimis Lucanus aper leni fuit austro
Captus, vt aiebat cenæ pater --

Parochus ab eodem ibidem:

Tum parochi faciem nil sic timentis vt acres
Potores -- & Conuiuator, cum inquit:
Sed conuiuatoris uti ducis &c. Seneca li.I.de ira: *Minus honorato loco positus irasci cœpisti conuiuatori* &c. Magister cenæ a Martiale lib.XII.

Conuiuas alios cenarũ quære Magister. Catullus:

Inger mi calices amariores,
Vt lex Postumiæ iubet Magistræ. Cicero in Verrem: *Iste enim Prætor seuerus ac diligens, qui populi Romani legibus nunquam paruisset, illis diligenter legibus, quæ in poculis ponebantur, parebat.* Græci συμποσίαρχον, siue βασιλέα dixerunt. Plutarchus Apophthegm. Ἀγησίλαος παρὰ πότον ποτὲ λαχὼν συμποσίαρχος. Idem, vt opinor, dicebatur a Græcis ὀνοματοκλήτωρ, cuius munus erat suum vnicuique gradum & ordinem in cena assignare, vt scribit Athenæus lib. II. adducto Alexidis testimonio, qui ait: μετὰ ταῦτα ἀναστάντες κατεκλίθημεν, ὡς ἕκαστος ἤθελεν οὐκ ἀναμείναντες ὀνοματοκλήτορα τὸν τῶν δείπνων ταξίαρχον. Nominatur & ἑστιάτωρ ab eodem Athenæo lib.II. Cui vbi conuiuæ accubuissent tabella dabatur instar indicis cenæ Pontificiæ Metelli apud Macrocium lib. III. cap. XIII. in qua omnium ferculo-

rum nomina descripta erant, vt sciret, quodnam obsonium esset coquus allaturus: ἔθος ἦν, inquit, ἐν τοῖς δείπνοις τῷ ἑστιάτορι κατακλιθέντι περιδίδοσθαι γραμματίδιον τὸ περιέχον ἀναγραφὴν τῶν παρεσκευασμένων, ἐφ᾽ ᾧ εἰδέναι, ὅ, τι μέλλοι ὄψον φέρειν ὁ μάγειρος. Talorum autem iactu creari solitos, & interdum ipsa tantum coronæ impositione, indicat Plautus versu supra prolato, & Horatius lib.I.ode.IV.

Nec regna vini sortiere talis. & lib.II.ode.VII.

Quem Venus arbitrum dicet bibendi?

Porro ministri Tricliniares nominãtur in veterib. apud me marmoreis monumẽtis, Structor, qui τραπεζοκόμος ab Athenæo dicitur, cuius erat, vt inquit Virgilius, *cura penum instruere.* & de quo Martialis lib.X.

Et quæ non egeant ferro Structoris Ofellæ.

Structoris serui munus designat Seneca lib.VI. epist.XLVII. ad Lucilium, cum inquit: *Alius pretiosas aues scindit, & per pectus, & clunes certis ductib. circumferens eruditam manum, & in frusta excutit.* & lib. de Breuitate vitæ: *Quam videam,* inquit, *quã suspensi sint, quomodo aper a coquo casus exeat, quantà celeritate signo dato gladij ad ministeria decurrant, quãta arte scindantur aues in frusta nõ enormia.* Sed apertius indicat Iuuenalis nõ modo Structoris officiũ, sed ipsam etiam structoriam artem, quæ obsonia scindẽdi præcepta daret. Sic enim ait Sat.II.

— quin ipsa manubria cultellorum
Ossea: non tamen his vlla vnquam obsonia fiunt
Rancidula, haud ideo peior gallina secatur.

Sed nec Structor erit, cui cedere debeat omnis
Pergula, diſcipulus Trypheri doctoris, apud quem
Sumine cum magno lepus atque aper, & pygargus,
Et Scythicæ volucres, & Phœnicopterus ingens,
Et Gætulus oryx, hebeti lautiſſima ferro
Cæditur, & tota ſonat vlmea cena Saburra. & Sat. v.
Structorem interea (ne qua indignatio deſit)
Saltantem ſpectas, & chironomunta volanti
Cultello, donec peragat dictata magiſtri
Omnia: nec minimo ſane diſcrimine refert,
Quo geſtu lepores, & quo gallina ſecetur.

In antiqua inſcriptione habetur: MAMA STRVCTOR. Seruus Tricliniarcha, qui & Architriclinus, habetur in hac inſcriptione: BLICIO ABORTENNIO TRICLINIARCH. itē in hac: M. VLPIO AVG. LIB. PHÆDIMO DIVI TRAIANI AVGVSTI TRICLINIARC. Seruus Tricliniarius in hac: SEX POMPEIO VOLESSIGO SEX. POMPEI SER. TRICLINIAR. Prægustator in hac: TI. CLAVDIVS FLAMMA CLAVSVS TI. AVG. PRÆGVSTATOR. Hic a Græcis προγεύστης dicebatur, vt ſcribit Athenæus lib. IV. in quo docet Eleatros vocatos fuiſſe προγεύστας. id eſt Prægustatores: ſic dictos, quod vt a veneno reges ſecuri tutiq; ſint, de illorum cibis non nihil prius mandunt, & guſtant. Prægustabant autem in menſa, quam Guſtatorium appellat Martialis in Apophoretis. Suetonius autem ſcribit epulanti Claudio Imp. venenū datū per ſpadonem Prægustatorem. Serui ab argento potorio, item ad argentum potorium, item a potione nominantur in his inſcriptionib. ANTHVS AD ARGENTVM POT. L. CÆSARIS. & VIBIÆ SVCCES-

SÆ LIVIÆ AVG. SER. AB ARGENTO POTORIO. &:PARTHENIVS CÆSARIS N. AB ARGENTO POTORIO. &: TI. CLAVD. AVG.LIB.GRATIO LIVIÆ AVG.SER. A POTIONE.&: SEXTIVS PACCIVS SEX. POMPEI A POTIONE.a Catullo dicitur:

Minister vetuli puer falerni.& ab Horatio Carm. lib.1. *Puer quis ex aula capillis*
Ad cyathum statuetur unctis?

Qui alio nomine a Liuio, & Plinio Pocillator, ab Ausonio, Pincerna, Græce οἰνοχόος appellatur. Dicebatur etiam Seruus a Laguna, vt in hac inscriptione: M. VLPIO AVG. LIB.PHÆDIMO DIVI TRAIANI AVG. A LAGVNA. Item seruus Corinthiarius, & a Co nthis in his: TI. LAIVS PARATVS A CORINTHIS. &: CAPTVS A CORINTHIS. &: CALLITYCHÆ ZOILI CORINTHIAR. AGRIPP. Seruus ab auro escario nominatur in his: M. VLPIO ERIDANO AVG.LIB.AB AVRO ESCARIO. &: CAMVS AVG. LIB. PRÆP. AVRI ESCARI. Ministratores nominantur in his: IVLIA LOGAS AMARANTHI AVGVSTI MINISTRATORIS TVRRANIANI. &: ERASTVS CÆSAR. MINIST.&: ANSIO CÆSAR. MINISTRATOR. Seruus pistor in hac: FAVSTVS PISTOR TI. GERMANICI SER. Pistor autem indicatur vel Dulciarius, vel certe lactarius: alter a conficiendis dulciis, siue mellitis, quæ Græci μελίπηκτα dicunt: alter ab opere lactario vocatus: nā scribit Lāpridius de Elagabalo, cum alia die tantum de dulciis, alia de opere lactario cenitasse. & Apuleius refert Pistorem dulciarium e conuiuio reportasse reliquias largissimas, panes, crustula, placentas, edulia mellita operis-

ta operisque pistorij.& lib.x. *At illorum*,inquit, *alter Pistor dulciarius,qui panes & mellita concinnabat edulia.*ex Luciano,qui ait: ἄρτους πέττειν καὶ μελίπη-κτα κιρνᾶν ἐπισταμένους: Obsonator dicebatur ὁ τὰ ὄ-ψα ὠνούμενος, vt est apud Athenæum lib. xiv. & idē ὀψώνης vocabatur,& ἀγοραστής· de quo sic Martialis:

Dic quotus es,quanti cupias cenare,nec vnum
Addideris verbum,cena parata tibi est.

Coquos Romani priscis temporibus non habebant domi, sed conducebant ex macello, vt ex Plauti Aulularia intelligimus,in qua est:

Postquam obsonauit herus,& conduxit coquos,
Tibicinasq; hasce apud forum, --Itaque ab eodem Plauto malus coquus,dicitur coquus nundinalis,quod non cotidie,sed nono tātum quoquo die ex macello conducebatur,vt Festus notat.Plinius lib.xviii.cap.xi. *Nec coquos vero habebant in seruitijs,eosque ex macello conducebant.* Ancillæ vero,vt ex Plauti Mercatore apparet,cotidie cibum familiæ coquebant. Postea priuatos coquos domi habere cœperunt,vt indicat Martialis illo versu: *Nam coquus domini debet habere gulam.*Idem Plaut.nominat in Pseudolo Forum coquinum hoc vers. *Forum coquinum qui vocāt, stulte vocant: Nam non coquinum est, verum furinum est forum.*Coquum Posidippus poeta apud Atheneum lib.ix.cōparat Imperatori,cū inquit:

Ἀγαθοῦ στρατηγοῦ διαφέρειν οὐδὲν δοκεῖ. & Plaut.
Sis tu in legione bellator,si vis:at ego in culina Ares.

Serui ATRIENSES multi nominantur in veterib.

inſcriptionibus. Videndum autem an inter eos numerentur qui in atriis,vbi priſcis temporibus cenitabant, ſupellectilem ſeruabant conuiualē,quiq; in antiquis inſcriptionib. SERVI A SVPELLECTILI dicuntur.Veteres enim in atriis,hoc eſt in culina,vel prope culinam cenitaſſe, apparet ex eo quod ſcribit Seruius, culinas fuiſſe in illa ædium parte, quæ atrium dicebatur, vnde a fumi nigrore nomen factum eſſe atrio.Inde Cicero in Piſonem: *Cui idem erat coquus & ſeruus Atrienſis.* Miniſtros autem Tricliniares linteis ſuccinctos miniſtraſſe,ex loco Senecæ ſupra citato intelligere poſſumus, & ex iis, qui infra ponentur. Apud Senecam quidem erat ſic: *Ad hoc præſto aderit miniſtrorum ornatiſſimorū turba linteis ſuccincta &c.* Horatius:

-- veluti ſuccinctus curſitat hoſpes,
Continuatque dapes,nec non vernaliter ipſis
Fungitur officijs -- & lib.I.Sat.VIII.
Vidi egomet nigra ſuccinctam vadere palla
Canidiam &c. -- & lib.II.Sat.vltima:
His vbi ſublatis,puer alte cinctus acernam
Gauſape purpureo menſam perterſit -- Ouidius:
Nominis eſſe poteſt ſuccinctus cauſa miniſter.

Apuleius lib.II. *Fotis linea tunica mundule amicta, & ruſſea faſciola pranitente altiuſcule ſub ipſas papillas ſuccinctula illud cibarium vaſculum floridis manibus rotabat in circulum.* De vaſis menſæ vinariæ & eſcariæ videndus Varro lib.IV.de lingua latina. Nos aliqua & illa inſigniora ponemus,ſi prius de eorū vſu apud veteres Romanos pauca dixerimus. Nā priſcis illis temporib.vſi ſunt vaſis fictilib. ve

appare

apparet ex iis, quæ scribit Plin.l.xxxiii.cap.xi. de veterũ frugalitate in supellectili conuiuali. *Catũ, inquit, Æliũ cũ legati Ætolorũ in Consulatu prandentem in fictilib. adiissent* &c. & l.xxxv.ca.xii. *Maior quoque pars hominũ terrenis vtitur vasis. Samia etiãnũ in esculentis laudantur. Retinet hanc nobilitatẽ & Aretium in Italia.* Inde Martialis in Apophoretis:

Aretina Nimis ne spernas vasa monemus:
Lautus erat Tuscis Porsena fictilibus.

Illud autẽ, *Nimis*, apud Martialem, pro artificis nomine, qui egregia vasa faceret, positũ esse faci lè mihi persuadet vas fictile repertũ Aretii, cum inscriptione NIMIS: vt cõiici possit nomẽ id fuisse artificis. Appellari enim vasa solita esse ab artificib. ostendunt Thericlea, & quod ait Iuuenalis:

--auctoris nomen habentem.

Deinde ex ære fieri cœpisse apparet ex iis, quæ scribit Tertullianus in libro de habitu mulieris: *Inter alia*, inquit, *& anuli ferro fiunt: Quædam esui & potui vascula ex ære adhuc seruat memoria antiquitatis.* Postremo crescẽte luxu argentea & aurea fieri cœperunt. Pli.l.xxxiii.cap.xi. *Vasa coquinaria ex argẽto Caluus orator fieri queritur.* & ca.xii. *Fabricius qui bellicosos Imperatores plus quã paterã & salinũ ex argento habere vetabat.* Vopiscus in Tacito scribit eũ dedicasse argentũ mensale, quod priuatus habuerat, conuiuiorũ ministeriis, quæ fierent in tẽplis Deorũ. Hæc moris fuit, vt ab eo qui cenã daret, in abacis de quibus diximus supra, ad exornandum triclinium exponerentur. Cicero in Verrem lib.iv. *Ludis Circensibus mane apud L. Sisennam virum primarium, cum essent triclinia strata,*

argentumq. expositum in abacis &c. & Paulo post: *ab hoc abaci vasa omnia, vt fuerant exposita, abstulit*. Idē Cicero eodem libro, de conuiuio a Verre exhibito Antiocho regi: *Deinde ipsum regem ad cenam vocauit: exornat ample, magnificeque triclinium: exponit ea, quibus abundabat, plurima ac pulcherrima vasa argentea: namque hæc aurea non dum fecerat omnibus, curat rebus instructum & paratum vt sit conuiuiū: quid multa? rex ita decessit, vt & istum copiose ornatum, & se honorifice acceptum arbitraretur. Vocat ad cenam deinde ipse Pratorē, exponit suas copias omnes multū argentū, nō pauca etiā pocula ex auro, quæ vt mos est regius, & maxime in Syria, gemmis erant distincta clarissimis. Erat etiam vas vinarium ex vna gemma prægrandi trulla excauata cum manubrio aureo.* In veteribus autem marmoribus inter alia vasa escaria habetur patina, qua vtebantur & ferculi vice, & ad coquendum pulmentarium. Plinius lib. XXIII. *Decoquitur*, inquit, *in patinis cum sale & adipe.* &c. Horatius lib. II. Serm.

Affertur squillas inter muræna natantes

In patina porrecta. &c. Plinius lib. & cap. supra citato: *Atque vt in luxu quoque aliqua auctoritas contingat figlinis tripatinum, inquit Fenestella, appellabatur summa cenarum lauticia. Vna erat murænarum: altera luporum: tertia myxeos piscis, inclinatis iam scilicet morib. vt tamen eos præferre Græciæ etiam philosophis possimus. Siquidem in Aristotelis heredum auctione* LXX. *patinas venisse traditur. Nam nos cum vnam Æsopi tragœdiarum histrionis in natura auium diceremus sestertijs sexcentum stetisse, non dubito indignatos legentes. At Hercules Vitellius in principatu suo* CC. *sestertijs condidit*

dit patinam, cui facienda fornax in campis exædificata erat: quoniam eo peruenit luxuria, vt etiam fictilia pluris constent, quam murrhina &c. Accipatinam nominat Tertullianus in libro aduersus Valentinianos, cum inquit: *Et omnia iam, vt ex omnium defloratione constructum, gracculum Æsopi, Pandoram Hesiodi, Accipatinam, Nestoris cocetum, miscellaneã Ptolemai. Quam proprius fuit de Atticis historijs Pancarpiam vocari a tã ottosis auctorib. nominũ?* Videtur autẽ apud Tertull. vox cocetum, posita pro κυκεῶνα siue cyceonem, vt vsurpauit Arnobius, ac significare potionem illam Nestoris, quæ celebratur ab Homero in Iliadis lib. xi. his versibus:

Ἀλλος μὲν μογέων ἀποκινήσασκε τραπέζης
Πλεῖον ἐὸν, Νέστωρ δ᾽ ὁ γέρων ἀμογητὶ ἄειρεν.
Ἐν τῷ ῥά σφι κύκησε γυνὴ εἰκῦα θεῇσιν,
Οἴνῳ πραμνείῳ, ἐπὶ δ᾽ αἴγειον κνῆ τυρὸν
Κνήστι χαλκείῃ, ἐπὶ δ᾽ ἄλφιτα λευκὰ πάλυνε.
Πινέμεναι δ᾽ ἐκέλευσεν ἐπεὶ ῥ᾽ ὥπλισε κυκειῶ.

Habetur & patella, parua scilicet patina, in qua olera poni consueuerãt. Horat. l. 1. epist. ad Torquatũ: *Si potes archaicis conuiua recumbere lectis,*
Nec modica cenare times olus omne patella.

Martialis lib. v.
Ponetur digitis tenendus vnctis
Nigra coliculus virens patella. Iuuenalis Sat. v.
Ponitur exigua feralis cena patella.

Varro Eumenidibus: *Patella esurienti posita prouocat Neapolitanus piscinas.* Iulius Pollux lib. vi. Τὰς δὲ καλουμένας πατέλλας, λεκανίδας ὀνομαστέον. Erãt & lãces vasa escaria, a Grecis πίνακες dictæ. Athe

næus lib. IV. Καὶ γὰρ τοὺς πίνακας ἐφ᾽ ὧν τὰς τροφὰς παρετίθεν), τιέστους ἔχουσι. Trebellius Pollio in Tito tyranno: *Calpurnia Titi uxor de genere Cæsorinorũ, ideſt, Piſonũ, uniones Cleopatranas habuiſſe perhibetur, item Lancem centum librarũ argenti, cuius plerique poetæ meminerunt: in qua maiorũ eius expreſſa oſtẽderetur hiſtoria.* Habetur & paropſis, vas ſcilicet eſcarium, cuius meminit Iuuenalis illo verſu:

Quam multa magnaque paropſide cenat. Martial. l. XI.

Cui portat gaudens ancilla paropſide rubra
Alecem, ſed quam protinus illa voret.

Suetonius in Galba ca. XII. *Et ordinario quidẽ diſpẽſatori breuiariũ rationũ offerenti, paropſidem leguminis pro ſedulitate ac diligẽtia porrexiſſe.* Alexis in Heſiõe: Ὃς εἶδε τὴν τράπεζαν ἀνθρώπους δύο φέροντας εἴσω, ποικίλων παροψίδων κόσμου βρύουσαν. Nõ ſolũ autẽ pro eſcario vaſe, ſed pro vili etiam obſonio πάροψις Græcis vſurpatur. Pollux, τὰς μὲν παροψίδας, inquit, ἡ μὲν πλείστη χρῆσις ἐλέγχει τοὔνομα ἐπὶ μάζης, ἢ ζωμοῦ τινός, ἢ ἐπὶ ἐδέσματος ἁπλοῦς, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὸ ἀγγεῖον λεκτέον. Deinde affert Antiphanis verſum ex Bœotia:

Καλέσασα παρατίθησιν ἐν παροψίδι βολβούς.

Habetur & catinus, in quo apponitur piſcis feralibus aliquot in antiquo marmore cenis, iuxta illud Horatii Serm. lib. II.

Anguſtoque vagos piſces vrgere catino.

Erat autem vas fictile, de quo Iuuenalis Sat. VI.

Simpulum ridere Numæ, nigrumque catinum.

Eo vtebantur pauperiores. Horatius Serm. lib. I.

-- inde domum me

Ad

Ad porri, & ciceris refert, laganique catinum.
Sed non tantum ad pisces, sed ad pullos etiam, & alia obsonia vtebantur catino. Horat. Serm. li. I.

Aut positum ante mea quia pullum in parte catini
Sustulit esuriens, minus hoc iucundus amicus
Sit mihi &c. Sed omnia vasa escaria hic persequi consiliũ non est. Nominanda sunt igitur aliqua ex vinariis, & ea præcipue quæ in antiquis marmoribus reperiuntur, de quibus tunc dicemus, cũ de vsu poculorũ apud priscos Romanos pauca præfati fuerimus. Constat enim ex veteribus Scriptorib. Romanos primũ ligneis poculis vsos esse, deinde fictilib. & vitreis, postremo æreis, aureis, & argenteis, & ex ipsis etiã gemmis, & lapidib. pretiosis. De ligneis meminerunt hi: Virgilius in Bucolicis: *--pocula ponam*
Fagina, cælatum diuini opus Alcimedontis.
Ouidius lib. III. Fastor.

Terra rubens crater: pocula fagus erat.
Homerus etiam Odyss. lib. IX. ligneum ex hedera poculum agnouit, cum inquit:

Κισσύβιον μετὰ χερσὶν ἔχων μέλανος οἴνοιο.
De fictilib. poculis facit mentionem Tibull. l. II. eleg. I. *Fictilia antiquus primum sibi fecit agrestis*
Pocula, de facili composuitque luto.
Itaque e Sagunto Hispaniæ ciuitate, vt inquit Plinius lib. XXXIII. cap. XI. aduecta fictilia maxime in vsu fuerunt. Martialis:

Sume Saguntino pocula facta luto.
Vitrea pocula quando primum in vsu esse cœperint, ostendit Plinius lib. XXXVI. ca. XXVI. *Ferunt Tiberio principe, excogitato vitri tẽperamẽto, vt flexibile es-*

Poculum argenteũ ponit Iuuenalis Sat.1.in quo caper ſcalptus eſſet,quod id animal vitib.infenſum Baccho ſacrificaretur,iuxta Ouidianũ illud ex l.1.Faſt. *Rode caper vitē,tamen hic cum ſtabis ad aram, In tua quod fundi cornua poſſit, erit.*
Ex Græco,vt videtur,Epigrammate lib.1.

Κἤν με φάγῃς ἐπὶ ῥίζαν, ὅμως ἔτι καρποφορήσω
Ὅσσον ἐπισπεῖσαι σοὶ τράγε θυομένῳ. Iuuenalis:

Argentũ vetus & ſtantem extra pocula caprum. Pocula Chryſendeta,quæ erant aureis cruſtis, ſiue emblematis incruſtata,ponuntur a Martiale lib. VI.his verſib. *Ponuntur ſemper Chryſendeta Caſpetiano Siue foris,ſeu cum cenat in vrbe domi.*
Pocula Cryſtallina & Murrhina, ſæpius nominantur a Scriptorib.Iuuenalis.Sat.VI.

Grandia ponuntur Cryſtallina,maxima rurſus
Murrhina &c. & Martialis lib.III.
Opimianum morionibus nectar
Cryſtallinis murrhiniſque propinat.

Capitolinus in M.Aurelio: *Vendidit aurea pocula, & cryſtallina, & murrhina.* In antiquis autem marmorib.habetur in primis patera,quã Græci φιάλην dicunt,ſiue φιάλιον,vt eſt apud Athenæum l.VI.in quo ſcribit,Durim Samiũ memoriæ prodidiſſe, Philippũ Alexandri magni Macedonis patrẽ,cũ phialam auream haberet,ſemper illam ſub puluino tenuiſſe repoſitam. ſic enim inquit: Διὸ καὶ φίλιππον τὸν τοῦ μεγάλου βασιλέως Ἀλεξάνδρου πατέρα φησὶ Δοῦρις ὁ Σάμιος, φιάλιον χρυσοῦν κεκτημένον, ἀεὶ τοῦτο ἔχειν κείμενον ὑπὸ τὸ

προσκεφάλαιον. Plin. l.xxxiii.cap.iii.*Sũma apud exteros*, inquit, *licentiæ fuerat, poculo aureo puluino* (siue, *puluinis*, vt in V. C.) *subdito, Philippũ regem dormire solitum*. Trebellius Pollio in Quieto meminit pateræ Cornelij Macri, his verbis: *Vidimus proxime Cornelium Macrum in eadem familia virũ, cũ cenã in templo Herculis daret, paterã electrinã, quæ in medio vultum Alexandri haberet, & in circuitu omnẽ eius historiam contineret: signis breuibus & minutulis Pontifici propinare. quã quidẽ circumferri ad omnes tãti illius viri cupidissimos iussit. Quod idcirco posui, quia dicuntur iuuari in omni actu suo, qui Alexandrũ expressum vel auro gestitant, vel argento.* Habetur & cãtharus, quod poculi genus reperitur nõ tãtũ in antiquis marmorib. sed in veterib. etiã numismatib. præsertim Græcis. Erat autẽ poculũ ansatũ, quo post victoriã Iugurthinã, Cimbricã, & Teutonicã vsum semper fuisse C. Mariũ scribit Plinius li. xxxiii.cap.xi. & Valerius Maximus lib.iii. De eo meminit Athenæus lib. xi. adducto Eubuli versu: in quo queritur conuiua cantharum diu vacuum exsiccari. sic enim inquit:

Ὁ δ' κάνθαρος πάλαι δὴ κενὸς ὢν ξηραίνεται.

Reperitur & lagena, cuius meminit Martialis in Panaretũ, & quæ e fici radicũ filis fiebat, vt scribit Plin. lib. xvi. cap. xxxi. In antiqua vero inscriptione dicitur LAGVNA, ex Græco, vt videtur, vocabulo ducta, vt coniici potest ex Athenæi lib. vii. in quo meminit Lagynophoriæ, quod erat festum quoddam, in quo cenaturi discumbebãt in toris e gramine stratis, ac reclinati e laguna quisque sua, quam domo attulisset, bibebant.

Athe-

Athenæi verba sunt hæc: λαγυνοφορία ἑορτή, ἐν ᾗ οἱ συμπόται κατακλιθέντες ἐπὶ στιβάδων, ἐξ ἰδίας ἕκαστος λαγύνου παρ' αὑτῶν φέροντες πίνουσι. & l. xi. idẽ Athenæus copiose disserit de laguna, variis Scriptorũ testimoniis de ea prolatis. Huiusmodi vasa, & alia itidẽ escaria & vinaria in antiquis marmorib. reperiũtur, & quidẽ summo artificio elaborata. In quib. animaduertimus expressum etiã cochleare, quale superiorib. annis extabat argenteũ manu non indocti artificis, apud Angelũ Colotiũ Episcopũ Nucerinũ. Eo autẽ vtebantur ad liquida sorbẽda cùm alios cibos sumerẽt, iuxta illud Homericũ:
Οἱ δ' ἐπ' ὀνείαθ' ἑτοῖμα προκείμενα χεῖρας ἴαλλον.
& Ouidianum illud:

Carpe cibos digitis, est quidam gestus edendi,
Ora nec immunda tota perunge manu.

Antequã vero susceptã de Triclinio scriptionẽ finiamus, proferã locũ quẽdã Dionis de Cõmodo Imp. ex quo intelligi aliquo modo potest in vsu fuisse apud antiquos vt in fine cenę, vel prãdii ζήσειας dicerent, pro eo quod nos in consuetudine habemus dicere, PROSIT. Locus Dionis sic habet: καὶ ἔπιεν ἐν μέσῃ τῇ ἀγωνίᾳ καμὼν, κύλικι ῥοπαλωτῇ παρὰ τῆς γυναικὸς γλυκὺν οἶνον ἐψυγμένον, ἀμυστί· ἐφ' ᾧ ὁ δῆμος καὶ ἡμεῖς παραχρῆμα πάντες τοῦτο δὴ τὸ ἐν τοῖς συμποσίοις εἰωθὸς λέγεσθαι, ἐξεβοήσαμεν, Ζήσειας. Ad quẽ morẽ Apuleius fortasse respexit, cũ scribit li. x. de Asino: *Grãdissimum illũ calicẽ vno haustu perhausi: & clamor*

exurgit consona voce, cunctorum salute me prosequentium &c. nam verbum *salute*, videtur ad illud ζήσειας omnino spectare. Videndum autem num ad cōuiuas itē referri possit id, quod subobscure innuit Iulius Pollux lib. VI. cap. XIV. & apertius scribit Athenæus lib. IX. allata scilicet post cenam medulla panis, quam magdaliam, siue apomagdaliā vocabāt, solitos cōuiuas manus abstergere, quā postea canibus darent. Quamuis non solū magdalia, sed smegmate etiam vsos ad abstergendas manus fuisse, quod massa erat quædam ex variis odoramentis confecta, indicat idem Athenæus eodem libro, adducto Antiphanis testimonio ex Coryco, in quo postulat conuiua dari sibi aquā lauandis manib. & smegma. sic enim ait:

Απονίψασθαι δότω τὶς δεῦρ' ὕδωρ, καὶ σμῆγμα,

Illud etiam non est hic prætermittendū, in antiquorum marmorum cenis adesse conuiuantib. seruos musicarios, qui tum citharis & fidib. tum tibiis dextris & sinistris conuiuas oblectent. Qui sane mos iam inde ab Heroicis vsque temporibus, quibus adhibebant in conuiuiis non tantū cantores & citharœdos, verum etiam psaltrias & sambucistrias, ductus videri potest, vt ostendit Homerus, apud quem in Phæacū conuiuio canit Demodocus, in Ithacensiū Phemius: quē morem notat Athenæus lib. I. cū inquit: ἐχρῶντο δὲ ἐν τοῖς συμποσίοις καὶ κιθαρῳδοῖς καὶ ὀρχησταῖς, ὡς οἱ μνηστῆρες καὶ παρὰ Μενελάῳ ἐμέλπετο θεῖος ἀοιδός. Et ipsos interdum conuiuas solitos fuisse ad tibicinem canere, auctor est Cicero in libro

de claris oratorib. & in Tusculana I. & IV. ex qua, verba sunt hæc: *Est in originib. solitos esse in epulis canere conuiuas ad tibicinem de clarorum virorum virtutib.* & in l. III. de Oratore sic est: *Vt epularum solennium fides ac tibiæ, Saliorumq. versus indicant.* Virgil. li. I. Æneid. *--cithara crinitus Iopas*

Personat aurata &c. Horatius lib. III. ode II.

Tuque testudo &c. *--nunc &*

Diuitum mensis, & amica templis.

Quin & talorum etiam lusu conuiuas inter cenã oblectatos fuisse, ostẽdit Suetonius in Augusto, adducta eius, ad Tiberiũ epistola, ex qua sũt hęc: *Cenaui mi Tiberi cum iisdem. Accesserunt Vinicius & Silius pater. Inter cenam lusimus γεροντικῶς, & heri & hodie.* Item: *Nos mi Tiberi Quinquatriis satis iucunde egimus. Lusimus enim per omnes dies, forumq. aleatorium calficimus.* Item ad filiam: *Misi tibi denarios* CCL. *quos singulis conuiuis dederam, si vellent inter se inter cenã, vel talis, vel par impar ludere.* Propertius l. II. eleg XXXIII. *Lenta bibis, media nequeunt se frangere noctes:* *At nõdum est talos mittere lassa manus.* Catullus ad Licinum: *-- vterque nostrum*

Ludebat numero modo hoc modo illoc,

Reddens mutua per iocum atque vinum.

Ad hunc etiã morẽ respexit Plautus in Captiuis, cum inquit: *--nam in conuiuio*

Amator talos cum iacit, scortum inuocat.

Quod autem dixit Suetonius loco supra citato, *vel par impar ludere*, cõuenit cum illo Horatiano:

Ludere par impar, equitare in arundine longa.

Forum item aleatoriũ quod nominauit, id non modo in marmorib. sed in antiqua etiã gemma

expreſsũ vidimus. Cenæ autẽ finis cũ eſſet apud veteres Romanos ante ſolis occaſũ, vel ſub ipsũ certe occaſum ſolis, iuxta illud Homeri Odyſſ. γ,

Ἤδη γὰρ φάος οἴχεθ' ὑπὸ ζόφον· οὐδ' ἔοικε
Δηθὰ θεῶν ἐν δαιτὶ θαασσέμεν, ἀλλὰ νέεσθαι.

& vt de Domitiano inquit Suetonius, *Conuiuabatur frequenter ac large, ſed pene raptim. certe non vltra Solis occaſum.* poſtea in multam noctẽ cenæ produci cœperunt, vt de Nerone ſcribit idem Suetonius, quem ſuas epulas a medio die ad mediã noctẽ protraxiſſe ſcribit, dicẽte Iuuenale Sat. II.

-- noctesque Neronis. & Horatio lib. II. Sat. VI.
O noctes, cenæque deum, quibus ipſe meique,
Ante Larem proprium veſcor. Item Perſio Sat. V.
Et tecum primas epulis decerpere noctes.

Vnde in marmorib. ſcalptæ ſunt etiam lucernæ, quas vocãt tricliniares, quarũ maximus fuit vſus tunc, cũ noctu conuiuia agebantur. Lucretius:

Si non aurea ſunt iuuenum ſimulacra per ædes
Lampadas igniferas manibus retinentia dextris,
Lumina nocturnis epulis vt ſuppeditẽtur. Virgilius:
- pendent lychni laquearibus aureis
Incenſi, & noctem flammis funalia vincunt.

Græci λυχνούχους appellant. Horat. li. III. ode. VIII.

-- & vigiles lucernas
Perfer in lucem &c. -- Alius autem fuit lucernarum & lampadum vſus, quib. noctu conuiuæ domũ deducebantur: ex qua conſuetudine Athenæus in cena Cleopatræ ſcribit Æthiopicos ſeruos, qui conuiuis domum redeuntibus prælucerent, ab ea datos eſſe: ſic enim inquit: πᾶσι δὲ

λαμπληροφόρυς παῖδας Αἰθιόπων παρέςησιν & de Duilio ita refert Cicero in Catone, *C. Duilium M. Filium, qui Pœnos primus classe deuicerat, redeuntem a cena senē sæpe videbam puer, delectabatur crebro funali, & tibicine, quæ sibi nullo exēplo priuatus sumpserat: tantum licentiæ dabat gloria.* Deduci autē conuiuas domum post cenam solitos fuisse, notum est pluribus Scriptorum testimoniis: nam & Capitolinus in Vero, donata dicit conuiuis ab eo fuisse vehicula cum mulabus & mulionibus, cū iuncturis argenteis, vt ita de conuiuio redirent. Donata autem ait ea vehicula cum aliis apophoretis, quæ finito conuiuio dabantur conuiuis, iuxta illud Martialis:

Præmia conuiuæ det sua quisque suo.

Ex qua consuetudine, vt omittamus apophoreta supra relata in cena Cleopatræ, scribit Capitolinus *donatos a L. Vero post cenam conuiuis suis pueros decoros, qui ministrauerant singulis: donatos etiā Structores, & lances singulis quibusque, donata & viua animalia vel cicurum, vel ferarum, auiū, vel quadrupedū, quorum cibi appositi erant: donatos etiam calices singulis per singulas potiones murrhinos & crystallinos Alexandrinos, ac quoties bibitum est: data etiam aurea atq. argentea pocula, & gemmata &c. data & vasa aurea cum vnguentis ad speciem alabastrorum: data & vehicula &c.* & Lampridius ex eadem consuetudine ait Elagabalum *donasse conuiuis argentum omne, quod habuit in conuiuio, & omnem apparatum poculorum, idque sæpius.* Alias item *dedisse pro apophoretis Eunuchos.* & Suetonius in Caligula ca. LV. dicit, eū *agitatori Eutycho commessatione quadā in apophoretis vicies se-*

ſtertium cõtuliſſe. Itemq. Incitati equo &c. ſic enim legendum, non, *Incitato*, vt nomen aurigæ ſit, non equi: nec enim illa dona ſignificat data eſſe aurigæ, quod non ita fuiſſet mirum, homini ſcilicet, qui illis vti poſſet: ſed equo, cui dare domũ, ſupellectilẽ, ac demum cõſulatũ, quib. vti non poſſet, plane ridiculũ fuit. De reliquiis autẽ cenæ, quas innuit Homerus illo verſu Odyſſ. xvi.

--ἃ ῥα τῇ προτέρῃ ὑπέλιπον ἔδοντες,

ſcribit Plutarchus Probl. l. ii. Quęſt. iv. Romanos ſeruis & miniſtris eas dare ſolitos fuiſſe, his verbis: *ἢ καὶ πρὸς οἰκέτας φιλάνθρωπον τὸ ἔθος; οὐ γὰρ οὕτω λαμβάνοντες ὡς μεταλαμβάνοντες ἀγαπῶσι, κοινωνεῖν τρόπον τινὰ τραπέζης ἡγούμενοι τοῖς δεσπόταις.* Seneca li. ii. epiſt. ad Marcellinum xviii. *Quẽadmodum*, inquit, *cena peracta reliquiæ circumſtantib. diuiduntur.* Suetonius in Galba: *Inter cenã vero vſque adeo abundantẽ, vt cõgeſtas ſuper manus reliquias circũferri iuberet, ſpargiq. ad pedes ſtantib.* Has innuit Plautus in Perſa, cum inquit:

Nũc huc introibo, viſam heſternas reliquias. & in Curcul. *Et quidẽ reliqui in ventre cellæ locum,*
Vbi reliquiarum reliquias conderem.

Quæ vero Analecta dicit Martialis, puto deſignari cenę quiſquilias quaſdã, quę ſcopis, dũ per Mediaſtinos mundabatur triclinium, colligebantur. Sic enim inquit lib. vii.

Colligere longa turpe nec pudet dextra
Analecta, quicquid & canes reliquerunt. Item:
Otia ſed ſcopis nunc analecta dabunt.

FINIS.

NOMINA SCRIPTORVM QVI A PETRO CIACCONIO & Fuluio Vrsino citantur.

A

AEschylus.
Afranius.
S. Ambrosius.
Apuleius.
Athenaus.
Aesopus.
Agretius.
Ammianus.
S. Augustinus.
Aristoteles.
Ausonius.

B

Budaus.

C

Callimachus.
Cato.
Catullus.
Cicero.
Cor. Tacitus.
Cor. Celsus.
Clemens Alexandrinus.
Cassiodorus.
Capitolinus.
Columella.
Claudianus.

D

Dio Cassius.
Dioscorides.
Digesta seu Pandecta.
Dionysius Halicarnasseus.

E

Euangelia.
Eustathius.

F

Festus.
Flauius Vopiscus.
Fulgentius.

G

Galenus,
Gellius siue Agellius

H

S. Hieronymus.
Hesychius.
Horatius
Homerus.
Hippocrates.
Hesiodus.

I

Isidorus.
Interpres Aristophanis.
Iulius Pollux.

Iuuenalis.

L

Lampridius.
Liuius.
Lucilius.
Lucianus.
Lucanus.
Lucretius.

M

Macrobius.
Martialis.
Marcellus.

N

Nigidius.
Nonius.

O

Ouidius.

P

Petronius Arbiter.
Philo Iudæus.
Plutarchus.
Plinius Iunior.
Plinius.
Plautus.
Persius.
Porphyrio.
Procopius.
Pomponius.
Plato.
Propertius.

S

Seneca.
Seruius.
Strabo.
Statius.
Sex. Pompeius.
Sidonius.
Spartianus.
Suetonius.

T

Terentius.
Tertullianus.
Theophrastus.
Trebellius Pollio.
Tibullus.
Theocritus.

V

Varro.
Vitruuius.
Val. Maximus.
Virgilius.
Velius Longus.
Velleius.

X

Xenophon.
Xiphilinus.

NOMINA SCRIPTORUM
qui emendantur vel explicantur.

INDEX RERVM ET

VERBORVM.

D

E